

ה ק ד ש ה ו ה ק ד מ ה

ספרי זה מוקדש לאמי יונה בנזיהים לבית גליקסמאדט ע"ה, שהלכה לעולמה בשיבה טובה בעת כתיבתו - ב ט"ז בשבט התשנ"ו = 5 בפברואר 1996. על חייה עד לנישואיה בהמבורג אשר בגרמניה הצפונית, כתבתי בספרי הראשון "האגדה לבית הנריק", בחלקו השני "האודיסאה לבני הנריק". (אודיסאה=נדודים)

כאשר סיימתי כתיבתו לפני שנתיים ויותר, הודעתי לקוראי, כי בע"ה אכתוב ספר שני, בו אמשיך לתאר את נדודי משפחתי עד להגיענו אל מחוז חפצנו, ארץ ישראל.

אמי היתה עמוד התווך למשפחה ענפה וברוכת נכדים ונינים, שהתפתחה ברצות ה" בארצנו אחרי השרדותנו מן השואה, כאשר זו התחוללה באירופה ואנו בתוכה.

האוטוביוגרפיה שכתבתי בספרי, מתארת את הקורות אותי מיום לידתי בשנת 1925 ועד אשר הגיעו אמי ואחי הבכור לארץ המובטחת, בנובמבר 1947. לפנייהם זכיתי להיות ראשון בניה אשר הגיע ארצה. אחרי עלו שתי בנותיה תרצה ורוזל-נעה ובנה השלישי פאול-ישראל.

אני מתאר את זכרונות חיי, כאשר משולבים בהם קטעי מידע מכמה מקורות: עדויות של חברים ושל אחי ואחיותי ומעט מחקרים בענייני התקופה, בעקר הצלת ילדים ונוער. כמו כן עזרו לי צילומים והכתוב מאחוריהם להזכר באירועים. שילבתי עדויות של אחרים באותם שלבי חיי הסוערים, כדי שיאמינו קוראי, שאמנם תיאורי תואמים את המציאות ולא דמיון הם. כן נזדקקתי להם, כאשר בזכרוני נתגלו "חורים".

הזכרתי בספרי את קרובי מצד אבי ואמי, שאף הם מצאצאי בית הנריק המה. בחלקם ניצלו מן השואה, בחלקם ניספו בה. בני דור 11 לא חיים יותר, אמי עליה השלום, היתה האחרונה מהם. בני דור 12, -דורי-, חיים עדיין לאורך ימים טובים; חלק קטן מהם הלכו לעולמם. ת.נ.צ.ב.ה.

פרקים חשובים לעתיד חיי בארץ ישראל, - אותם אני מתעתד לכתוב בע"ה בספר שלישי, -נחקרו ונכתבו אודות משפחתה של שושנה אשתי, משפחת ג"מאל-גמליאל מצנעה בירת תימן, שעלתה ברובה ארצה בשנת 1930.

המחקר נעשה על ידי מתוך ענין רב במשפחת שושנה והכתיבה היא בחלקה תוצאת ראיון שערכה אחת מנכדותיה למלכה חם, אחות שושנה, לפני שנים מעטות. קטעי חייה של שושנה עצמה, נכתבו כמובן על ידה היא.

האוטוביוגרפיה נכתבה בצורה כרונולוגית עד כמה שזה תרם להבין את מכלול סיפורי וסיפור משפחתי.

אני מקוה שקריאת סיפור 22 שנות חיי הראשונות, יאיר את חייהם של יהודים בודדים, במקרה זה משפחתי ואניוכי כמספר - וישליך על גורלו של עם-ישראל, מן הפרט אל הכלל.

אני את הלקחים הפקתי. אך לצערי נראה לי, כי מעט מדי יהודים הפנימו את קורותינו וגורלנו ונוהגים גם כיום כיענים במדבר. הלואי וסיפורי יפקח עיני קוראי היקרים - הרי הלקחים ברורים הם כל-כך !

הנדודים של צאצאי הנדוד - ספר שני

דור

11-12

אוטוביוגרפיה של יסף בן בריה

1925-1947

המשנה - 1997 בהוצאת המחבר

חיבת ציון

מ פ ת ח ה ע נ י נ י ם

8 - 1	פרק א : המבוא 1925-1933.
26 - 9	פרק ב : מצנעה לירושלים 1926-1933 ; ירושלים 1933-1943
55 - 27	פרק ג : המבוא 1933-1938 , התקופה הנאצית .
66 - 56	פרק ד : האנטיסמית לבית בונדהיים - מגולת ילדותי לגלות בנכר
78 - 67	- מלחה"ע השנייה
90 - 79	פרק ה : הכנות לבריחתנו - הבריחה
127 - 91	פרק ו : אסירים בגירס - זכרונות, מכתבים, תחלואה ומוות...
144 - 128	פרק ז : המשך גלותנו - שחרורנו ממחנה גירס, - טלויה
162 - 145	פרק ח : מאורעות יולי אוגוסט 1942 - המשלוחים מזרחה ומנוח
195 - 163	פרק ט : פואר בלנש - שילוח אבי למותו ומות סבת - השוואה
207 - 196	פרק י : מרב - פירוק ופיזור
225 - 208	פרק יא : נע נוד בצרפת - הכנות לבריחה - טולוז - השבועה
285 - 226	פרק יב : אל הפירינאים - המסע אל החופש - אבודים בהרים -
294 - 286	אסון - הניסים - אסירים בספרד ש ח ז ו ר מ ס ע נ ו
315 - 295	פרק יג : שהותנו בעיר לריזה - בברצלונה - לקדים וההפלגה לא"י
319 - 316	פרק יד : אחי נתן וקורותיו - אחי וקורותיה
326 - 320	פרק טו : מירושלים לטירת צבי - הפרידה מאבי (שושנה)
328 - 327	המאבק לחיים של אחי נתן
338 - 329	פרק טז : חיי בטירת צבי
343 - 339	אחי נתן בצרפת - אחי ישראל ואחינתי תרצה ונעה
347 - 344	עולים ארצה
348	המשך חיי בטירת צבי - משור - בכפר הרא"ה
	אחי נתן וניף בצרפת
358 - 349	פרק יז : הצטרפותי לעין צורים - העליה על הקרקע - ביקור משפחות בירושלים - אכזבות - העזיבה, גם זו לטובה...
359 - 357	פרק יח : עתיד חדש - חיפוש פרנסה - מוסד יקיר -
361 - 360	מוטי, נתן וניף עולים ארצה
362	אחרית דבר לספרי השני : בשבילנו תמה הגלות !

אינדקס למפות המצאות גיאוגרפיות

עמ. 55: המבורג ומגורינו אז	<	עמ. 65: הגירת יהודי גרמניה
עמ. 66: בלגיה	<	עמ. 79: נתיב בריחתנו בלגיה-צרפת
עמ. 80: צרפת של וישי ואתריה	<	עמ. 90: מחנה גירס
עמ. 91: אזור גירס	<	עמ. 103: מחוז פו (Bearn)
עמ. 124: משלוחי היהודים מהמבורג	<	עמ. 192: שלושת החוות במרכז צרפת
עמ. 195: מרכז צרפת	<	עמ. 211: נדודי בהרי ארדש (Ardeches)
עמ. 216: נדודי באפריק 1944	<	עמ. 294: אזור טעויות הניווט בהרים
עמ. 350: גוש עציון		

פרט ל 15 המפות, צורפו 143 צילומי אנשים ונופים, מסמכים ורישומים כתיאור 22 שנות חיי הראשונות.

ה ת ו ד ה ו ה ב ר כ ה

לאשתי היקרה שושנה, על הקריאה הקפדנית לשם תיקוני שגיאות וטעויות דפוס.

לנכדתי הנעימה והכשרונית קרן, על הכנת העטיפה החיצונית

זכרונותי

לכל המזכרים בתיאור חיי: כתיבתי אישית היא. היא מבטאת את זכרונותי, כפי

שנחרטו ברגשותי ובמחשבותי. לא התכוונתי אלא לכך, כאשר תיארת יחסי וקשרי

עם מכרי, חברי וחברותי, כמו עם בני משפחתי.

המבורג - 1933-1925

נולדתי כבנם השני של הורי, ב י"ז בשבט ה'תרפ"ה = 11 בפברואר 1925. היה זה ביום הרביעי בשבוע, בשעה 16.00 אחר-הצהריים. ראיתי את אור-העולם בדירת סבתי קרולינה-גלה בונדהיים, ב 43 Hansastrasse אשר ברובע המגורים Harvestehude. רובע זה נבנה בראשית המאה ה 20 בתכנון מודרני דאז. הרחובות הרחבים עם מדרכות משני הצדדים, רוצפו באבנים צפופות, ונסלכו בקוים ישרים שתי-וערב. ביניהם נבנו גושי בתים תלת-קומתיים בד"כ. לפני הבתים נשתלו גינות שגודרו כלפי המדרכות אשר לפניהם. מאחורי הבתים השתרעו חצרות רחבות-ידיים שמילאו את המרחבים בתוך גושי הבתים. אלה נשתלו בגנים ובעצים. הצבע הירוק שלט ברובעי המגורים.

על פי רישומי אמי, שקלתי בלידתי שלושה קילו ועשרה גרם. באלבומי שמורה דפדפת, בה רשמה אמי את התפתחותי הגופנית מדי חודש. כך למשל צמחו שיני הראשונות בגיל תשעה חודשים. אז גם חוסנתי לראשונה ובתום שנתי הראשונה שקלתי 8,8 ק"ג. המילד היה ד"ר קארו, רופא המשפחה. הוא זה אשר הצביע על כתם הלידה הכחול אשר בתחתית-גבי באומרו, כי כתם כזה הוא טיפוסי לילדי הספרדים, כך ספרה לי אמי. עם כתם כזה נולדו גם יתר אחי ואחיותי. קראו לי בעברית **יוסף-משה**, על שם סבי, אב-אמי, שנפטר ארבע שנים לפני-כן. בלועזית נקראתי **HANFRED-MORITZ**. מוריק היה שמו הלועזי של סבי זה. (ראה בספרי הראשון, עמ. 239-240 ועמ. 249)

אחי הבכור **נתן**, שנקרא על שם סבי האחר, אב-אבי, שנפטר בשנת 1915, נולד שנה וחודשיים לפני, גם הוא בדירת סבתי קרולינה, שם גרו הורי מאז שנישאו ב 11.2.1923 = כ"ה בשבט ה'תרפ"ג. שמו הלועזי היה **LEONHARD**. אני מניח, כי **ליאו** (=יהודה וגם אריה) התיחס לאריה-ליב, הקדמון מצד משפחת אמי. (ראה בספרי הראשון, עמ. 198, שורות 17-20 מלמטה) אחרי לידתי ולפני לידת אחי **ישראל**, שנקרא בלועזית **PAUL**, עברו הורי לדירה ב Haynstrasse מס. 10. על פי זכרוני גרנו בקומה השנייה. אחי **ישראל** נקרא על שם אחיו הרוק של הסבא נתן, **ישראל**, שקבור ליד סבנו זה. (ראה ספרי הראשון, עמ. 237-238.)

שמו הלועזי הוא שם הכינוי האהוב של אבי ז"ל, אשר העריץ בנעוריו גיבור בשם זה. לא הצלחתי לגלות מי היה גיבור זה? (אולי גנרל בשם Pauwel?) **ישראל** נולד שנה וחודשיים אחרי, בשנת 1926. כנראה *Paul von Hindenburg*!!

באותה דירה נולדה גם **תרצה**, אשר נקראה על שם אשה שאירחה את הורי בנופשם בשוויצריה ואשר אישיותה קסמה להורי, כך סיפרה לי אחותי בשנים האחרונות. **תרצה** נולדה כשנתיים אחרי **ישראל-פאול**, בשנת 1928.

באותה שנה פרש אבי ממשרתו כמיופה-כח ומורשה בחברה המסחרית של לוודויג בינג-Ludwig Bing, שסחרה עם מתכות. כאשר קנה ל. בינג כלי-נשק ממחסני הצבא הגרמני, שאוחסנו שם מאז מלחמת העולם הראשונה, -ומכר אותם לגנרליסימו צ"נג-קאי-צ"ק הסיני, לא רצה אבי להיות שותף לעיסקה זו. תמורת חלק שותפותו בחברה וכפיצוי הגון, בנה עתה לעצמו חברת ייבוא וייצוא של עשב-ים מחופי מרוקו, בהמבורג. (ראה בספרי הראשון בעמ. 272, סעיף 6.)

זכרונות ילדות ראשונים:

מטבע הדברים, שנות חיי הראשונות לא זכורות לי אישית, אלא משהו-מהן סופר לי על ידי אמי ופרטים ניתן לכמוד מצילומי הילדות שלי ושל אחי ואחיותי. אך מדירתנו בהיינשטראסה 10 ומן התקופה בה גרנו בה עד שנת 1930, נשתמרו בי זכרונות-ילדות ראשונים:

לפני הגזוזטרה צמח עץ גבוה וענף, כנראה עץ ערמון. העלים המתנדדים ברוח והציפורים המתעופפות כבשו את לבי והעץ זכור לי מאז. כן זכורה לי סערת ברקים ורעמים קיצית שהתחוללה. כאשר התקדרו השמים ורעמים מרוחקים בישרו את בואה, בנייתי עם אחי נתן אוהל משמיכות על אותה גזוזטרה קדמית. בחסותי תחתה, עת התפרצו הברקים והרעמים והגשם בעקבותיהם, חשתי כאחד מילדי הטבע הקדומים. המתגוננים מפני איתנו הטבע. מילדותי היה בי חוש דמיוני מפותח, אשר נטה ברורות לצד הטבע. כך למשל ספרה לי אמי, כי עוד בדירת הסבתא קרולינה, ואני עוד תינוק זוחל על ארבע, אני, כילד יחיד מבין ילדיה, לא פחדתי לשחק עם חתול-בית מתחת לשולחן. אם אמי רצתה שאהיה שקט, הספיק שהעמידה את עגלת התינוק בה שכבתי על המרפסת הגדולה, הפתוחה לרחוב ושם צהלתי ומלמלתי כנגד עלי העצים המתנדנדים ברוח והציפורים שהתעופפו בין צמרותיהם. רחובות המגורים של המבורג היו עטויים בשדרות עצי ערמון ואלון. מראה זה מילדותי, נטע כנראה בתוכי אהבתי לטבע, לחורשות וליערות.

במרחק קטן מדירתנו בהיין-שטראסה עברה תעלת שיט בשם Isebekanal, אשר התפצלה מן הנהר Alster הקרוב כזרוע צדדית. לאלסטר היתה צורת אגם. מנהרת רכבת תחתית היתה כרויה תחת הנהר, ומתוכה מול עיני עלתה זו אל-על, והפכה באותו רגע לרכבת עילית. אחרי כמה עשרות מטרים של נסיעה איטית עצרה הרכבת בתחנת Eppendorf. באותו זמן יצאה מאותה תחנה רכבת בכיוון ההפוך, וירדה לתוך המנהרה אל מתחת למים. הייתי מוקסם ממראה זה, שחזר על עצמו כל שעה בערך.

מסיכה זו והתחנה קיימות עד היום, כפי שששמחתי לגלות שוב בביקורי ב 1985 בהמבורג.

זכרון עמום שמור בתוכי על הרגשת בוש ראשונה, היותי שונה מילדים אחרים מסביבי. היה זה כאשר אמי, אולי היתה זו המטפלת שלנו, הפשיטה אותי ואת אחי ערומים, לפני שהלבישו לנו בגד-ים קטן, כאשר שיחקנו בחול באחד החופים, אליהם נסענו בימות הקיץ. אולי היה זה בשנת 1928, או אולי שנה מאוחר יותר. כמה תמונות, כנראה מחוף הנהר Elbe, ליד שכונת גנים, פרבר אשר לפני המבורג ולפני אלטונה, בשם Blankenese, מעידים על ביקורינו בחוף זה בימי הקיץ. אך לי זכור רק רגש הבושה כאשר הפשיטו אותי ערום.

צילומים מתקופה זו מראים אותנו משחקים בחול. באחד מהם נמצאת עמנו מטפלת-ילדים צעירה ומאחורי הצילום רשמה אמי את שמה: Tante Gustel Grabenau. ברור מן הציון "דודה" גוסטל גרבנאו, כי הורגלנו לקרא גם למטפלותינו "דודה" ולא סתם בשמן הפרטי, כנהוג כיום. חונכנו לתת כבוד לכל המבוגר מאתנו.

המטפלת נשכרה כנראה עם לידת תרצה אחותנו, כי רואים עמן אותנו, הבנים, בבית ובאחד מבילויי החוף שלנו. בצילום ביתי משנת 1929 או 1930, נמצאת עמנו מטפלת אחרת, שנקראה דודה Eva Axelrad, = אוה אקסלרד, כפי שרשום מאחורי התמונה. אחי נתן זוכר, כי המטפלות שלנו היו צעירות יהודיות, אולי סטודנטיות או נערות לפני נישואין שדאגו לפרנסת-עצמן, לעומת משרות-הבית שהיו לא-יהודיות.

כאשר נפשנו בקיץ 1929 בחוף הים הבלטי ב Timmendorf, פחדתי מאוד מלהכנס לים ואבי נאלץ לשאת אותי בזרועותיו, כפי שמראה הצילום עם יתר אחי ואמי.

- זכור לי היטב פחדי מן המים העמוקים. לבד העזתי לשחק רק בשפת המים, אך לא להכנס אליהם יותר עמוק מאשר עד לקרטוליים. פחד זה ליווה אותי שנים.
- היה זה כנראה מן הנסיעה ברכבת לחוף הרחצה לים הבלטי, אשר ממנה זכורים לי היטב לראשונה קולות שקשוק גלגלי הרכבת, וכן מראה אל הרציף.

אבי שהיה שומר מצוות קפדן ואשר חי על פי השטה "תורה עם דרך ארץ", שיטת יהודי גרמני האורטודוקסים, לא היתה לו בעיה מלהתרחק עמנו בחוף מעורב. על אף אדיקותו הקפדנית בכל אשר נוגע לתפילה, לכשרות, לשבת, חג ומועד, היה אבי חבר בארגון ספורט "כחול-לבן", שיחק כדורגל, כדור הוקי, כדור רשת, וטניס, בדרך כלל בימי ראשון ברוב ימות השנה. גם בחופי לחצה ציבוריים נהג באופן טבעי. גישה זו מלווה אותי מאז ילדותי הצעירה.

ב 1930 עברנו לגור קרוב למרכז היהודי, בו עמד בית הכנסת הגדול והמרכזי שנקרא "AM BORNPLATZ" (= "ככר הבאר", שם שבא לככר מלפני מאות בשנים, כאשר היה כאן אזור כפרי ובמקום היתה באר-מים). ליד בית-הכנסת הגדול היה ממוקם בית הספר היהודי הריאלי T.T.S. = בה"ס תלמוד-תורה. סיבת המעבר לדירה זו היה אחי נתן, אשר הגיע זמנו ללכת לבית הספר, והמרחק מדירתנו בהיינשטראסה היה רב מדי להליכה יום-יומית הלך וחזור. דירתנו החדשה בקומה השניה, היתה אחת מדירות ההשכרה בבית הקהילה היהודית. הדירה בבית Benkestrasse מס' 2 היתה צמודה למעבר מאורך בין בית מגורים זה, לבין הבית הבא. סמטה זו הובילה אל חצר אחורית, אשר בה היה ממוקם בית הכנסת של הקהילה הקונסרבטיבית, שנקרא משום-מה Am Dammtor, על-אף שמקום זה ובו תחנת רכבת גדולה, היה מרוחק מאות מטרים מכאן. דירה זו זכורה לי היטב, כי גרנו בה החל מ 1930 ועד 1935 ואני אז מבן 5 ועד בן 10 שנים.

- הפרוזדור הארוך שהשתרע בין האגף הקדמי שבכניסת הדירה עד לאגף האחורי, אחד עשר מטרים אורכו-, שימש לי כמסלול הרצה של מכוניות מרוץ יצוקות, אשר בדחיפה חזקה עברו בו במהירות. גם משחקי כדור וגולות התאימו לפרוזדור וניצלנו זאת, שלשת בני המשפחה, במרץ ובשמחה.
- כך יכולנו לשחק היטב במחבואים בדירה זו עקב מבנה, ופעם אחת לא השגחתי בלוח גיהוץ או של שולחן, שבלט מאחת החלונות הפנימיים לאורך הפרוזדור. נתקלתי בו בראשי בפרוצתי ופצע מדמם נפער בו מעצם המכה.
- כאשר העירה אחת הדודות על כך, שאנו, בני בונדהיים נפצעים יותר מדי, (היו לה בנות אך לא בנים) אמרה אמי: "בן שאינו נוקע או שובר לו פעם יד או רגל, או אשר לו דופק לו פעם חור בראש, לא יכול להחשב כלל לבן..."
- מהליכתי אל "גן אלה" (Ella) בשנת 1930 ברחוב הנזה-שטראסה מול דירת הסבתא בונדהיים, זכורה לי ילדה בלונדינית חמודה בת-גילי בשם Eva-אווה (חווה) בה "התאהבתי", וכן משטח המשחקים על מרפסת נרחבת, בעלת מעקה מוגבה.

אזכיר כאן, כי לסבתות שלנו לא קראנו בשמן הפרטי, כי אם סבתא בונדהיים או סבתא גלוקשטאדט (Oma Bundheim - Oma Glueckstadt)

- זכור לי טיול קייצי ביערות Harburg - הרבורג, עיירה שכנה הנמצאת באזור עשיר ביערות עבותים המשתרעים על גבעות ציוריות.
- היה זה באוגוסט 1931, כפי שהשכילה אמי לרשום מאחורי תצלום, ז.א. אני בן שש ועומד להכנס בקרוב לכתה א". עם אמי היינו שלושת בניה וכן דודה פאני, אשת אח-אמי ראובן-ריכרד גלוקשטאדט, ובנה הצעיר Werner-וורנר, (שניהם נרצחו ע"י הנאצים ימ"ש בשואה) וכן בת דודי Hannelore -חנה בת דודי ליאו, אח אמי.

הלכנו כברת-דרך והגענו לקרחת יער ובה בית-קפה כפרי לשרות המטיילים. פתאום מצאתי את עצמי בתוך קבוצת מטיילים אחרת, חלקם מתרעננים במשקה ובמאכל, אחרים רוקדים לצלילי תזמורת מקומית. כנראה הסתקרנתי ונמשכתי אחרי המראות הלא-מוכרים לי מחיינו הסולידיים, ולפתע חשתי שאין משפחתי בסביבה. תפס אותי פחד-פתאום! כנראה התחלתי גם לבכות, כי נלקחתי על ידי מישהו אל הרחבה אשר לפני בית-הקפה והייתי למרכז ההתעניינות, דבר שבייש אותי כהוגן.

למזלי חזרו אמי ודודתי לאחר מספר דקות על עקביהם, לאחר שחשו שאבדתי להם בדרך ושוב חשתי מוגן. אך הפחד "שהלכתי לאיבוד" זכור לי היטב! מאותו טיול שנחרט בזכרוני, זכור לי גם מרבד של עלים רחבים, דמויי תרד, שצמחו לאורך השביל ביער. אמי החלה לקטוף מהם ואנו השתתפנו עמה. בבואנו בבואנו הביתה עם יבולנו, בישלה אמי מן העלים תבשיל חמוץ-מתוק עם צימוקים. סוג עלים זה, שנקרא בגרמנית Sauer-Ampfer הוא חמצמץ מטבעו והתבשיל ממנו, בתוספת סוכר וצימוקים, מרענן. אמי היתה מבשלת מצויינת. כפי שהתברר לי משיחות עמה, למדה זאת בימי מלחמת העולם הראשונה מאמה, סבתא גלוקשטאדט. מיומנותה הבלתי-רגילה זו התגלתה לנו שוב בימי השואה, בבליגיה ובצרפת.

הייתי סקרן ואהבתי לטייל, אך ללא הורי הייתי ילד ביישן ולא בטוח בעצמו. - ככזה זכורה לי גם כניסתי לכתה א'. חשתי אי-נוחות, כאשר באתי אל בין ילדים גבוהים ממני ובידיהם שקיות-ממתקים בצורת קונוס גבוה ואני נמוך-קומה ועם שקית פחות מפוארת מאלה מכמה מחברי כתתי לעתיד. ממש התביישתי, כך זכור לי היטב. נדמה לי לזכור, כי ביום הראשון נשארנו רק לרישגם ולהיכרות ראשונה ואמי חיכתה לי עד ששוחררנו הביתה.

במחרת, כאשר לא באנו עם קונוסי-ממתקים, שהבליטו בעיני חשיבותם ועושרם של אלה שהביאו גדולים ומקושטים לעומת "נחיתותם" של אלה שבאו כמוני עם דגם פחות מרשים, שוב לא חשתי מבוכה.

עקב קומתי הנמוכה הושיב אותי המחנך בשולחן זוגי קדמי בשורה השניה מצד הדלת, דהיינו קרוב אליו. מי היה בן-זוגי לספסל לא זכור לי, אך מותר לי להניח, שהיה זה בן-דודי וורנר גלוקשטאדט, שלא היה גבוה בהרבה ממני, הגם שהיה רחב-כתפים וכבד גוף ממני בהרבה. יתכן ואמי סיכמה כך עם המחנך. למזלי קבלתי לאחרונה צילום-כתתי מכתה א' עם מחנכי הראשון, המורה וולטר הרץ - Walter Herz, אשר חינכני ולימדני בשנות לימודי הראשונות. בצילום אני עומד ליד בן-דודי וורנר, ובודאי חשתי די מוגן בהיותו נער חזק ולא ביישן כלל, בניגוד אלי. יתכן וקומתי הנמוכה גרמה לי לתחושת אי-הבטחון. ואמנם בשיעורי ההתעמלות הועמדתי תמיד ראשון בשורת "המתפקדים", כנהוג בראשית השיעור, כמו בצבא. כך גם בתרגול, כי הייתי הנמוך מבין חברי לכתה.

- בבית קראו לי בשמות חיבה כגון Steppke או Piefke, שמציינים בשפה המיוחדת להמבורג, Platt-Duetsch, כעין "פצפוני", היותי זריז-תנועה, פעלתן ואף בדיחן. בבית כלל לא הייתי ביישן, אלא עירני ופעלתן תמיד.

- זכורה לי התפרצותי לחדר האורחים, כאשר התאספו בו חברותיה של אמי בחוג נשים לשתיית קפה בצוותא, כאשר אני מרוגש כולי מתגליתי המפתיעה, כי "האדם מעפר לוקח ולעפר ישוב"... הרי כך לימדני הגננת או אולי המורה לתורה!! ועובדה: אני משפשף במרץ את פנים-ידי, והנה... פירורים-פירורים של אדמה ממש מתגלים לעיני המתלהבות... פרץ הצחוק של האורחות וחיבוקה המחייך של אמי וגם של דודתי Erna-ארנה, - כל אלה זכורים לי היטב. הבית והמשפחה הגנו עלי, וחשתי בטחון מירבי בקרב קרובי.

- לא כן בבית הספר : הנני זוכר את השיתוק המחשבתי שאחז בי, כאשר מורי קרא לי ללוח, כדי לפתור בעיה בחשבון, או בכתיבה על הלוח. לא יכולתי לזוז וגלי חום שטפו אותי והסמקתי בודאי. מוחי היה משותק לגמרי... אינני תולה מצבי במורי הראשון, כי הוא היה מורה מעולה לילדים קטנים ! עובדה היא שאני זוכר את סיפוריו המחנכים עד היום, כי הוא ידע להמחיש את הנושאים שרצה שנקלוט אותם, בצורה דראמטית ומשכנעת. לא אשכח, כיצד ניתן להכיר בלילה אפל, אם אניה השטה על הנהר מתקרבת אליך או מתרחקת ממך, כי ההסבר היה מלווה בהדגמה חיה. מפאת הקושי להעביר "לקח" זה לשפה העברית, הנני נמנע מלפרט, אך הנני משתמש ב"שיטתו" עד היום בראותי מטוס מהבהב באורות ירוקים ואדומים מימין ומשמאל, כמו שנהוג גם באוניות מאז... כן לא אשכח את "הצגת היחיד" שלו בהחדירו לזכרוננו שם של רחוב מרכזי בעיר העתיקה של המבורג, ומדוע נקראת שדרה זו בשם המוזר Buurstah. בהמחשתו הוא זעק את השם שוב ושוב, בקופצו על שולחן המורה ללא חשש, תוך כדי חיקוי צעקות הקרב של פועלי הבירה של העיר, שהסתערו במקלותיהם על האכרים המתנפלים על העיר, כדי לשדוד אותה ואולי אף לשרוף אותה וכמובן גרשו אותם. אני בספק אם מי מן התלמידים דהיום, אזורחי העיר הנוצרים, יודע טוב ממני את משמעות שם השדרה הראשית של עירם: Buurstah="אכרים עיצרו, איכרים עיצרו" ! ובכלל, המורה וולטר הרץ היה חברה'מן במושגינו, הבין אותי ואף חיזק אותי. עובדה היא תעודת הכתה הראשונה, אשר לא נכתבה כטופס רשמי אלא בכתב-ידו של המחנך, שהוא ידע להעריך את תכונותי. כדלהלן: (כמובן בגרמנית)

כתה 1\א

כלכלית: מנפרד שקט באופן בולט בכתה, אך הוא קשוב מאוד.
הוא מוכשר וקולט בקלות את הנלמד.
מחברותיו נקיות ועבודותיו בכתב מביעות חוש רב להמחשת התוכן בצורה מאירת-עיניים ובחן.
עברית: הוא מבין היטב את התוכן וקורא די בשטף.
כתיבה: הוא מוכיח שליטה טובה ביד ויש לו חוש לעיצוב נאה ולנקיון.
ציוריו הקטנים, המתלווים לכתב, נחמדים.
קריאה: קורא כבר די בשטף.
חשבון: יש לו הבנה ברורה לערכים מספריים והוא מחשב מהר.

לאור החלטת מועצת המורים מ 8.3.1932 הוא עולה לכתה 2\א
חתום ע"י המורה וולטר הרץ ב 21 מרס 1932.
אגב: תעודה זו מעידה על כך, כי סוף שנת הלימודים היתה בחודש מרס, כנראה בפסח, ולא בסתיו, כנהוג כיום.

- עוד זכרון מכתה א", כנראה מראשית השנה :
כל ילד נשאל בתורו אודות משפחתו והוריו. אינני זוכר, אם היו צריכים פרטים אלה מפנינו באמת, או האם היה זה תרגיל בהבעה או בהתמצאות בענייני ההורים. כשנשאלתי מהו מקצועו או עסקו של אבי, לא ידעתי לענות על כך !
התביישתי כמובן מאוד, כי אחרים סיפרו על מעשי אביהם.
המורה החליט לקרוא לאחי הגדול נתן, שהיה כבר בכתה ב"
כאשר גם הוא לא ידע במה עוסק אבינו, היה הדבר בודאי מעט מוזר הן בעיני המורה, ואולי גם בעיני חברי לכתה. או היו עוד כאלה כמונו ?
זכורה לי מבוכתי ואף התפלאתי מדוע צריך ילד לדעת במה עוסק אביו... ?

בכל אופן לומד אני מאירוע זה, הזכור לי היטב, כי אבינו לא שיתף אותנו בענייני פרנסה, עסק וכספים, אשר שייכים לעולם המבוגרים, אך לא לילדים.

בוודאי רצו הורינו להגן עלינו מפני עניינים קשים לנפשנו. האם היה זה קו חינוכי מודע, או האם נהג אבי כמנהג אביו וזה כמנהג אבות קודמים, שלא לספר לילדים על מעשיהם, שמא יורע להם על ידי כך ??? האם גישה זו היתה מורשה חינוכית מימי קדם ???
הקורא את תולדות משפחתי מימי האנוסים בספרד ובפורטוגל, יבין את כוונתי !

בקיץ 1932 נסענו לחופשה לאי הנופש Norderney, אשר בים-הצפוני ממול לחופי פריזיה המזרחית (Ost-Friesland), שהתגלתה לי במחקרי כאזור ההיווצרות של משפחת בונדהיים, בדיוק 300 שנים ממוקדם יותר, בשנים 1833\1834. (ראה בספרי)

מחופשתנו שם, ואני בן 7 שנים, זכורות לי שתי חוויות :

- הלכתי בוקר-בוקר עם סיר לאחת מרפתות האכרים, עמו סוכם, כי יחלוב את החלב ישר אל תוך הסיר שלנו. הסיבה היתה כשרות, כדי שלא נשתמש בכדים שלו, בתוכם הכינו האכרים הנוצרים גם מקשת-דם שהופקה מנחירת חזירים, מאכל תאוה של הלא-יהודים. ריח הרפת והחלב החם היו בשבילי משהו חדש ופסטורלי ואהבתי הליכתי זו השכם בבוקר וריחות אלה !
- יום אחד היה סגרירי במיוחד. עננים נמוכים-נמוכים שאטו מסביבי והרוח שרקה בעוצמה דרך חוטי החשמל וצמרות העצים. אהבתי זאת, כי אהבתי את איתני הטבע בהתגלותם.

- בהמבורג, כאשר בחורף עמדו אזורי הנמל בסכנת הצפת מי האלבה שעלו על גדותם, הזהירו את תושבי המרתפים והבתים לאורך תעלות המים מפני סכנת השטפונות על ידי ירי בתותחים מיוחדים.
אז בקשתי מאמי דמי נסיעה לנמל ברכבת העילית. בנמל עליתי על גשר גבוה המחר את שתי גדות הנהר והנמל, ושם נאחזתי במעקה הגשר כדי לעמוד איתן וכדי להביט במימי הנהר השוצפים והגועשים. הייתי מלוכש כמובן במעיל חורף מתאים ומעליו שכמיה נגד הגשם. אהבתי סערות ורוחות מילדות. (היתכן ואלה הועברו לי בגנים תורשתיים מאבות אבותי הספנים ויורדי הימים ???)
אך זכרונותי ממצבים כאלה בהמבורג היו בודאי מתקופה מאוחרת יותר, כנראה כשהייתי לפחות בן 10-11.

מדירתנו בבנקה-שטראסה זכור לי גם "מעשה גבורה" שלי:
שכבתי חולה בחדר הילדים באגף האחורי, כאשר הפרוזדור הארוך מפריד ביני לבין הכניסה לדירה. הייתי לבד בבית. לפתע אני שומע חריקת צירי הדלת. הבנתי מיד, כי מישהו פתח את הדלת. כאשר קראתי "מי שם" ואין תשובה, זנקתי ממיטתי, -על אף הנפיחויות שהיו לי בכפות רגלי עקב אכרגיה כל-שהיא-, ורצתי ברעש מכוון לדלת הכניסה... הבנתי, כי אדם זר ניסה לחדור לביתנו בהחבא... כמובן הוא הספיק להסתלק, למזלי כמובן. נעלתי את הדלת הפתוחה בשרשרת. כאשר ספרתי אירוע זה לאמי בבואה הביתה, היא שבחה אותי על תושייתי ותגובתי הנמרצת.

מכתה ב" לא זכורים לי אירועים מיוחדים. מורי ומחנכי היה גם בשנה זו וולטר הרץ. רק זכור לי מורה נוסף אשר היה צריך לכמד אותנו "כתיבה תמה". אך המורה גולדשמידט פגע בי קשה, כאשר המשכתי לכתוב אותיות הדפוס מכתה א", והרי הוא דרש מאתנו לכתוב מעתה כתב קורסיבי, זהיינו מחובר. אך לא זכור לי האם לימד אותנו זאת בכלל ?

אני התאמצתי שוב ושוב בשיעורו להוציא מתחת ידי כתב נאה. על פי הנוהג העתקנו מדף כלשהו בספר. תלמיד שסיים, הלך לשולחן המורה המוגבה וזה רשם ציון ליד העבודה. בעמוד הראשון שכתבתי אצלו הוא רשם לי 3, דהיינו "מספיק" ולא יותר. בשבוע לאחר מכן התאמצתי במיוחד, אך בגשתי לשולחן ואני בטוח שעתה ישבתי אותי, הוא דפדף בחזרה לעמוד הראשון כדי לראות מהו הציון שנתן לי לראשונה (כך אני הסקתי בכל אופן). ושוב רשם לי רק "מספיק". וכך חזר הענין המעליב שבוע לאחר שבוע ובטחוני, שאני כותב יפה, ירד פלאים. התעודה של סוף כתה ב' מעידה על שינוי בהתנהגותי ובשקדנותי, בודאי עקב האכזבה על אי-ההכרה בכשרוני, כמקודם על ידי מורי וולטר הרק ! וכך צוינו הישגי בתום שנה זו: (התעודה מודפסת)

התנהגות: טוב ; - קריאה בעברית: טוב ; - הכנה בכתב ובע"פ בגרמנית: טוב ; מוכנות: טוב ; - תשבוב: טוב ; - כתיבה תמה: מספיק ; - התעמלות: מספיק.

חשתי מבויש על שני הציונים "מספיק", במיוחד זה בכתיבה תמה, כי הרי לפני שנה צויינה במיוחד ידי הקלה בכתיבה ובאיור. ואמנם אני בטוח, כי המורה החדש הוציא לי את הרוח מן המפרשים. לא היתה בו יכולת חינוכית, כך אני חושב עד היום. (רק בהיותי בן 14, בבריסל אשר בבלגיה "התגלה מחדש" הכושר הקליגרפי הטבעי שלי, שדוכא על ידי המורה לכתיבה-תמה בכתה ב').

- זכרון אחרון, שיכול להיות משנים אלה, - לפני שנת 1933 הגורלית לנו, הוא מחצר קטנה ומקורה, באחת מזויות הבנין של ה"ס. T.T.S. באפולונית חצר זו היתה ערימת קומפוסט. למדנו באמצעותה שיעור בטבע אודות החיים בין עלים וגבעולים אשר ביערות. הוטל עלינו למשוך מן הערימה שלשולי גשם ולספור אותם, קטנים וגדולים, אשר רוחשים שם בין החומרים האורגניים הנרקבים. התפעלתי והתרגשתי לגלות עולם בלתי-נראה זה, בשיעור לטבע. אני מניח, שכאן הונחה אבן-הפינה לאהבתי לחקור את הבלתי נראה מבחוץ. סקרן הייתי מטבעי ; את הטבע והתגליותיו בצומח ובחי אהבתי זה מכבר, ועתה גילו לי עולם נסתר בערמת הקומפוסט, שחקק מחברי סדו ממנה... אני התלהבתי !

כאן אסיים את פרק זכרונות ילדותי הראשונה, לפני עלות הנאצים לשלטון.

1925

בבית זה נולדתי
הנני שטרסה 43

1929

אנוכי
מנפרד
תרצה
ליאונורה
פאול

3
ליאונהרד
מנפרד ונורה
בעלה
על גשר Eppendorf

2
פאול המטפלת ליאונהרד
העלמה ונורה
אפסל רוט 1928

1
מנפרד
ליאונהרד

5
אבגדהו
לפני הסוכה-משפ' וולקובסקי

לפני דירת משפ' וולקובסקי

6
אבגדהו

4
אצל סבתא רודה
גליקשטאדט = (ד)
בית 60

8
רצח ביים הבלטי 1929
אבגדהו
מנפרד ונורה
פאול

1
כיתה א'
בבית
T.T.S.
"תלמוד תורה"
ריאלי
1931-2
אנשי
משפחה
וילקובסקי

תמ.4: ביום הולדתה ה 60 של סבתא רודה גליקשטאדט, לפי א-ב מאחור קדימה.
א=זיגפריד ג"ש; ב=אדריקה ג"ש; ג=וולדנר ג"ש; ד=ליאונהרד ב.; ה=רות ג"ש;
ו=הנלורה ג"ש; ח=הילדה ג"ש; ט=תרצה ב.; י=אנוכי; יא=מנפרד ג"ש;
יב=חילזה ג"ש; יג=פאול ב.; יד=סופי ג"ש

תמ.5: א=הילדה ז.; ב=ליאונהרד; ג=פאולה; ד=אנוכי; ה=צילי ו.; ו=נורברט ז.

תמ.6: א=ליאונהרד; ב=אנוכי; ג=היינר ו.; ד=צילי ו.; ה=פאולה ב.
ו=נורברט זמר; ז=הילדה ז.; ח=דודתי גרטרוד ז.; ט=דודתי פרידה ו.

מצנעה לירושלים

שמע'ה-שורשנה : 1933-1926

מבוא הסטורי-מלי:

בצנעה בירת תימן, מול בית הכנסת הגדול, עמד ביתה של משפחת שמעון ג'מאל. הבית נבנה על ידי סבו של שמעון במו ידיו והוא ישועה ו' ש'ר ג'מאל. המשפחה נודעה בצנעה כמשפחה יהודית ותיקה. אחד מקדמוניה, החכם שלמה ב"ר ישועה ג'מאל, היה מדייני בית הדין של חכמי צנעה, 1700-1795 (לפני 200 ש"), כך הראה לנו הרב צנביירי מיד אליהו (ת"א). בספר "סערת תימן" של הרה"ג יחיא קרח, רבה הראשי האחרון לגולת תימן, בהוצאת בנו עמרם בירושלים - 1954. על פי דברי הרב שלום גמליאל מירושלים, - בעל ארכיון מרשים ומחברם של ספרים רבים אודות יהודי תימן, - מוצא המשפחה משבט יהודה, אשר התישבו לאחר חורבן הבית הראשון במחוז חיבר, אשר בחלקו המערבי של חצי האי חג'אז. כאשר גורשו יהודי האזור על ידי מוחמד, על כי לא רצו לקבלו כנביא, נמלטו רובם דרומה אל מדינת חמייאר, אשר לימים היתה לתימן. אחד מהם התישב בכפר לזך. ברבות הימים נדד אחד מהם לצנעה, ונקרא שם שמואל לדני. הוא הוליד ארבעה בנים : אל ג'מאל = הנאה או הגומל חסד; אל ג'רח (קורח) = הדקדקן במצוות; אל קאפח = הצנום והרזה ואל שיריאן = העליז והמזמר.

בספרו של השופט בדימוס אהרון חייבי מירושלים "יהדות חצי האי ערב והאסלם" מ 1992, מחקר מקיף אודות הקשר בין מלכת שבא, -ששלטה על דרומה של חצי האי ועל חלקי ארץ מעבר לים האדום באפריקה-, לבין ממלכת ישראל אשר בשליטתו של שלמה המלך בירושלים ואשר כרתו ברית חכמה של אמונה ושל כלכלה הדדית. ישוב ישראלי-חקלאי וכלכלי נרחב התפתח לאורך נתיבי השיירות בדורות הבאים. נתיבות המסחר עברו דרך פטרה לתימא, חיבר ומדינה, ומשם ירדו עד לחמייאר. בימי פלישת הבבלים לארץ-ישראל, הצטרפו הרבה פליטים מעבר הירדן המזרחי -והם משבטי ראובן וגד ואף מתושבי שבטי יהודה ושמעון- אל הישוב הישראלי הקדום והפריחו את האזור ביישובים חקלאיים, בהביאם מא"י למדבר תרבות של חפירת בארות והשקיית אדמות צחיחות. רק אחרי השתלטות מוחמד והאסלם, יותר מ 1000 שנים מאוחר יותר, כאשר מוחמד התעמר ליהודים שלא רצו להצטרף לדתו החדשה וגירש את אלה שלא הספיק להרוג, הודימו פליטיהם לארץ חמייאר. שם התפתחה עוד לפני מוחמד וגם בזמנו ממלכה יהודית, אשר מלכיה התגיירו מתוך הכרה בעליונות היהדות.

כשלושים שנה לפני-כן יצא לאור מחקרו רב-הפנים של נשיא המדינה השגי יצחק בן-צבי "נדחי ישראל". במהדורה השלישית משנת 1963 פרק על ההסטוריה של יהודי תימן, חמייאר לפנים, בעמודים 23-29; ועל קדמות ישובו של ערמי ישראל בערב בעמודים 28-45. ראוי לכל מתעניין ביהודי תימן לקרא פרקים אלה.

ידוע ממסורות יהודי תימן, כי לא אבו לחזור לא"י לפי קריאתו של עזרא הסופר, לבנות עם השבים מבבל ארצה את הבית השני, בטענם כי ידוע להם, כי הבית השני לא יתקיים...

בבית התפוצות ברמת-אביב ניתן לקרוא על צנעה, בירת תימן, כי אולי מראשיתה של גלות בבל, במאה ה-8 לפנס"ה, היתה בה קהילה יהודית עתיקת-יומין. בתקופת הגאונים קיימה זו קשרים הדוקים עם ישיבות בבל. בשנת 1678 גורשו יהודי צנעה אל מחוז מוזע, ובמשך שנה מתו שם במדבר רוב-רובם של המגורשים. אלה ששרדו הורשו לחזור, אך לא למגוריהם הקודמים, אלה הוקצתה ליהודים שכונה מיוחדת (כעין גטו). שכונה חדשה הוקמה בראשית המאה ה-19 והיו בה לפחות 30 בתי-כנסת.

ב 1948 התגוררו בצנעה כ 6000 יהודים, אך נוצרה תסיסה אנטי-יהודית קשה כאשר קמה מדינת ישראל במלחמת השחרור.

בעקבותיה התיר האימאם אחמד בן יחיא ליהודים לצאת מתחום תימן עד 1950.

באטלס ההסטורי "תולדות עם ישראל" בהוצ. ידיעות אחרונות-ספרי חמד, פרק

בהיר על יהודי תימן מן המאה ה-3 לפנס"ה עד 1950.

פרט מעניין אותנו הוא איזכורו של סלימאן אלג'מל, שהוצא להורג ב 1667 על מרד במלכות, על כי הטיף ליהודים לעלות לא"י, זאת במקביל לתנועת שבתאי-צבי בממלכה האותומנית ומשם לאירופה בשנת 1666.

גם הרב צוביירי ביד-אליהו סיפר לנו בביקורנו אצלו על רבי גמליאל, ראש העדה בצנעה לפני כ 300 שנה, אשר הואשם על ידי המוסלמים בהתססה לגאולת עם-ישראל ולעליה לציון ולכן נערף ראשו בפומבי על ידי השלטון.

הרב צוביירי הראה לנו את הספר "סערת תימן", שחובר על ידי הרה"ג עמרם בן הרה"ג יחיא קרח, רבה הראשי האחרון לגולת תימן, בהוצאת יחיא עמרם קרח, בן המחבר, ירושלים 1954.

בעמוד כ"ג כתוב:

..."אחרי מות הדיין הר" שלום בשארי וגם הדיין פינחס בן שלמה כבר נאסף בשנת ב"א (= ה'תק"ל - 1770), היו חברי הב"ד הר' שלמה ב"ר ישועה אלג'מל ור' שלום סעדיה הכהן.

משנת בצ"ו (התקמ"ה - 1785) נחסלה חתימת הדיין שלום בן סעדיה הכהן והיו חברי הב"ד הר' יחיא בהר' יהודא אלצעדי והר' יחיא בן הר' דוד אלמשרקי עם הר' שלמה בן ישועה.

משנת בק"ו (=התקנ"ה - 1785) נחסלה חתימת הדיין שלמה בן ישועה... וכו'.

(הלשון "נחסלה" מציינת נפסקה, ז.א. בעל החתימה נפטר.)

.....

אפשר לחשב, כי שכ"ר אלג'מל-, אביו של ישועה-, אביו של סלימאן ג"מאל-, אביו של שמעון ג'מאל-, אביהם של חיים, נעמי, מלכה, שרה ושמעה-שושנה גמליאל היה נכדו של הדיין שלמה בן ישועה אלג'מל, או נינו. בתימן חותנו בגיל צעיר, לכן הפרשי גיל של 20-25 שנים מדור לדור הוא רגיל.

מדורם של חיים, נעמי, מלכה, שרה ושושנה אחרנית אל הדיין שלמה בן ישועה אלג'מל בצנעה, עברו אם כן 7-8 או 9 דורות.

ראה הרישומים הבאים, שנשמרנו.

אמם של חיים, נעמי, מלכה, שרה ושושנה היתה רומייה בת אברהים עמר ואשתו חממה מבית שרעבי.

.....

משפחתה של שמעיה, היא שושנה

בתורה שמורה בעלת חשיבות רבה:

אביה של שמעיה-שושנה, שמעון ג'מאל היה בנו השני של סלימאן בן ישועה בן ש'כר ג'מאל. פרטים מדויקים אלה למדתי משטר הכתובה של סלימאן ג'מאל בקידושיו לנעמה בנת הרון בן סאלם עמר משנת י"ג אלול ה'תרל"ג ליצירה. (האות ב' = בן) = יום ו' 5.9.1873
כינוי משפחה זו היה הרון עמר-א'זאומה, בזכות עץ ה"דומים" בחצרו, שמשכו את ילדי השכונה ואת נשותיה. - אשתו של הרון, אם-נעמה לא אוזכרה. (מבית גילת) הכתובה חתומה ע"י הרה"ג מרי אברהם צאלת וממרי הרה"ג מרי חיים קרם, מחשובי החכמים של קהילת צנעה בימים ההם.
על פי מנהגי תימן בענין גיל הנישואין אפשר להעריך, כי החתן סלימאן היה בן י"ח בחופתו, דהיינו הוא נולד בשנת 1855 בערך.
על פי אותה הערכה היתה הכלה נעמה כבת י"ב שנים, ילידת 1861 בערך.
נעמה אשת סלימאן הצעירה, ילדה לו שני בנים: את חיים ואת שמעון.

רשומים חשובים בסידור תפילה:

מרישומי שמעון בכריכת סידור התפילה האישי שלו נודע, כי אמו נעמה נפטרה בסוף שנת 1879, 18 שנים וחודשיים אחרי נישואיה והיא רק כבת 28 שנים. (להלן) מכאן גם מתברר כי הוא, שמעון, נולד לפני-כן, דהיינו ב 1878-1879. אביו האלמן בן ה 34 נשא אשה שניה: את רנה מבית עוזרי, אשר טיפכה בשני היתומים. היא ילדה לסלימאן בשנים הבאות את שלום, את יחיא ואת רומייה. האחים משתי האמהות חיו בהרמוניה מלאה, הן בתימן והן אחרי עלותם ארצה. האשה השניה, רנה, היתה אהובה גם על בני נעמה כאם ממש. הרי היא גידלה אותם מילדותם הראשונה ממש ולא הכירו כמעט את אמם הביולוגית. הבכור חיים נפטר בהיותו כבן כ"ב-כ"ג בצנעה, כפי שניתן לקרא ברישומיו של אחיו שמעון ג'מאל. (להלן)
כן רשם בדיוק רב את פרטי נישואיו ואת לידת בניו ובנותיו. (ראה להלן) אשתו של שמעון היתה רומייה בת אברהם בן סאלם עמר + חממה בת ש'וכר ולולה שרעבי. לולה נודעה כסיטונאית לממכר בגדים רקומים.
אברהם כונה איברהים עמר אל-עמר, כי היתה לו חנות לממכר בשמים, תבלינים וקטניות והוא התפרסם כרוקח תרופות מעשבים רפואיים.
יוסף עמר, צעיר הבנים החי עמנו לאוי"ט, מסר לנו כי ההפרש בינו לאחיו הוא 7 שנים: היותו עצמו יליד 1905 מאפשר לחשב את שנות הלידה של ארבעתם: רנה - 1884; רומייה - 1891; אהרון - 1898 ויוסף - 1905.

פירוש שמות:

(ש'כר = ביטוי הודיה לה'; ישועה אולי יהושע בחילוף-אותיות כדי להמנע מכתובת אותיות י + ה ברצף אחד; סלימאן = שלמה. בנת = בת; הרון = אהרון ולולה = פנינה; סאלם = שלום; רומייה תורגם בארץ למרים ויחיא לזכריה)

רישומי שמעון ג'מאל נשמרו בכריכת סידור התפילה האישי שלו. קבלתי צילומם מחיים גמליאל ז"ל, בנם בכורם של שמעון ורומייה ז"ל. השנים רשומים במקור ע"פ "השטרות", חשבון-שנים הנהוג אצל יהודי תימן. החשבון זה הונהג מאז כיבוש אי"ע"י אלכסנדר מוקדון, המכונה הגדול, אצל יהודי המרחב כולו, שהשתרע עד לבבל.
החילתו בשנת 311 לפנס"ה = ג'תמ"ט-348 ליצירה (החשבון העברי).
ברשימתי תרגמתי את התאריכים לחשבון העברי והגריגוריאני.

נוסח רשום שמעון ג'מאל פריטי קורותיו, בדיוק רב.

20.11.1888 =	נסתלקה אמי נעמה לבית עולמה יום ה' כ"ז לחודש חשוון שנת ה'תר"ץ
2.12.1887 =	נסתלק חיים אחי לבית עולמו יום ו' ח' לחודש כסלו שנת ה'תרפ"ח
3.3.1906 =	נשאתי אשה בשנת ה'תרס"ו בחודש אדר שבת תרומה הפטרה וי" נתן חכמה לשלמה
16.6.1908 =	נולד לי הפרח הטוב חיים יום ד' שעה ט" סדר קרח כ"ז סיון ה'תרס"ט
22.5.1912 =	נולדה נעמה יום ד' שעה ז' וחצי והוא יום יו"ט א' של שבועות ו' בסיון ה'תרע"ב
19.4.1915 =	נולדה תורכיה ליל ב' ה' אייר שעה ח' וחצי ה'תרע"ה
26.11.1917 =	נולדה זרה ליל ב' י"א כסלו שעה ז' וחצי ה'תרע"ח
22.8.1921 =	נולדה שמעה אחר ערבית של שבת שעה י"ב חסר רביע י"ח אב ה'תרפ"א
21.1.1924 =	ונסתלקה במוצאי כפור ה'תרפ"ד = 28.8.1925 נולד יאודה ליל ג' חסר רביע שבת בשלח י"ו שבט ה'תרפ"ד
4.10.1926 =	נולדה שמעה יום ג' בראשית כ"ו תשרי שעה ג' וחצי שנת ה'תרפ"ז
25.1.1927 =	נסתלקה עטרת ראשי נוה ביתי רומייה יום ג' כ"ב שבט משפטים ה'תרפ"ז

ירשום מדויק זה שופך אור על הקורות את הור' שושנה אשתי, שתחי-ה,
אז התינוקת שמע'ה, ואת אשר קרה למשפחה שלושה וחצי חודשים אחרי לידתה :
מ ו ת א מ ה מ ש פ ח ה .
בירורים שערכנו עם בני משפחה מבני דורה של האם רומייה העלו, כי באותה
תקופה מתו הרבה נשים צעירות. במשפחה הקרובה חלו בו-זמנית שלוש נשים.
האם רומייה קדחה מחום כמה ימים לפני שנפטרה ממגיפת הטיפוס המשתוללת.
י ה א ז כ ר ה ב ר ו ר !

- כן למדתי מכל פריטי המידע שהצטברו ממקורות בני המשפחה עצמם, כי :
1. שמעון היה י"א כאשר נפטרה אמו נעמה, עליה השלום.
 2. שמעון התחתן והוא בן 26-27, גיל ג'מאל ע"פ המקובל בתימן.
 3. בנו חיים ד"ל קושר גיל ג'מאל זה במרד, במצור וברעב של 1891-1905.
 4. רומייה אשתו היתה בת 15 בנישואיה לשמעון.
 5. ע"פ הנתונים שבידי, נערכו קידושין בתימן גם בימי ששי בשבוע, והשבת נחשבה ליום הנישואין הראשון.
 6. ההפרש בין הלידות היה בד"כ 3 שנים בערך: שנתיים הנקה, אח"כ שנת הריון.

פרט נוסף למדתי מרישום פטירת שמעון ע"י בנו חיים ז"ל, בשנת 1944,
כי אביה של אשתי שמע'ה-שושנה נפטר בגיל 38-37 ולא יותר צעיר כפי שסברה.
(על אירוע מצער זה אכתוב אי"ה, כאשר אגיע לשנת 1944 באוטוביוגרפיה שלי.)

להלן יובאו "זכרונות לבית ג'מאל" כפי שנרשמו מפני מלכה, בעבר תורכיה.

החיים בצנעה

על החיים אז בבית משפחת ג'מאל, - וקורות המשפחה אחרי מות האם, נכתב בראיון מפי מלכה (תורכיי'ה בילדותה), ע"י גביתה נעמה בת זמירה ודוד ערבה.

בית המשפחה בצנעה

בית משפחת ג'מאל עמד בשכונת היהודים, מול בית הכנסת הגדול וגרו בו ארבע משפחות: הסבים סלימאן ונעמה ובניהם הנשואים שמעון, שלום ויחיא (האחרון כונה זכריה בא"י) (ג'מאל, נשירהם וילדיהם). על פי מנהג יהודי תימן עברו הבנות הנשואות לבית משפחת הבעל. על כך גרה הבת רומיי'ה משרקי (= מזרחי בא"י) עם בעלה בבית הוריו. אחרי הכניסה דרך שער הבית החיצוני, השתרעה חצר נרחבת למדי ובה שתי חנויות לעבודת הצורפות ומחסן גדול לאחסון יין, ערק ועצי הסקה. באותה חצר עמדו גם ריחיים לשחינת החטה לקמח וכמה טאבוניים לאפיית הפיתות. גם תרנגולות גודלו בחצר, להטלת ביצים לתצרוכת היומית. הבנין עצמו נקנה במקורו ממשפחת סירי אך הוגדל בהרבה בבניה עצמית ע"י הסבא-רבה ישועה ג'מאל. משפחת ג'מאל המורחבת היתה ידועה במקצועיותה בעבודת הצורפות, אך הלקוחות שבאו לחנויות בחצר, לא באו במגע עם הנשים בחדרי המשפחה המוגבהים, אליהם עלו במדרגות מתוך החצר הפנימית. כן היתה קיימת הערכה גבוהה למלאכת הרקמה האומנותית המשובחת, בה התמחו נשות המשפחה ובנותיה המתבגרות. הסבא סלימאן היה גם ספק מרכזי של כסף גולמי, אותו סיפק במשקל ליתר הצורפים בצנעה. כן היה נאמן בית המלוכה ביציקת מטבעות כסף לבית האימאם, ובנו שמעון היה זמן-מה יורשו בתפקיד זה בבית האימאם יחיא. החצר רחשה חיים תמיד: ספקי חומרי הגלם לעבודות הרקמה הביאו בדים וחוטי כסף למלאכת הנשים והזמינו בו-זמנית קישוטי הראש, חותלות הרגליים, מכנסיים, חולצות ומלבושי הכלות. הם היו הסוכנים והקבלנים. רוב הקבלנים היו מוסלמים ואף הם העדיפו לעתים את רקמת היהודיות על זו של הערביות, כי הדיוק והאכות של היהודיות היו טובות בהרבה. רומיי'ה אשת שמעון ג'מאל, אם מלכה, נחשבה לאחת הרוקמות המומחיות ביותר ברקמה העדינה. היא למדה את המקצוע אצל אמה חסמה עמר, אשר היא היתה בילדותה תלמידתה של אמה לולוה שרעבי, שהיתה גם סיטונאית בדברי רקמה. עתה למדה תורכיי'ה, היא מלכה כיום, את המקצוע אצל אמה רומיי'ה והיא בתחילה רק בת שש שנים. האם הקפידה עמה במאוד-מאוד באומרה: "מי שעובד עקום בהתחלה, יהיה עקום לכל חייו" ... ואמנם, תורכיי'ה חונכה לדיק. בתחילה נאלצה לפרום קוים שלא יצאו ישר כמו בסרגל, עד שלמדה להקפיד מתחילה בכל תג ותג. אך לא להרבה זמן יכלה להמשיך במלאכת הנשים. כי כאשר אמה ילדה את אחיה ואחיותיה, מונתה תורכיי'ה לטפל בהם ולהשגיח עליהם ברוב שעות היממה. אחותה הבכירה ממנה נעמה, שלמדה את מלאכת הרקמה עוד לפני, חותנה בגיל צעיר מאוד והיא, תורכיי'ה, נשארה הבת "הגדולה" בבית. בסך הכל היתה רק כבת 8 שנים, כאשר היתה למטפלת הקבועה לאחיה הקטנים ממנה. כאשר אמה היתה תורנית הבישול, או כאשר היתה לקבוצת הנשים, - שעבדו בשותפות, הזמנה גדולה לביצוע מהיר, ניקתה תורכיי'ה גם את המטבח. לשם-כך קנו לה מטאטא קטן, שהתאים לקומתה הנמוכה ולכוחה. כמו-כן שמרה היא על הילדים, כאשר יצאה אמה מן הבית לנקות את בית הכנסת הקרוב בערבי שבת, או כאשר יצאה עם יתר הנשים, - גיסותיה-, בד"כ בשבתות. אז לבשה אמה את תלבושתה הכי יפה ובידה זר של צמחי-ריח. כך רצה בעלה, וכך היא נהגה.

היחסים בין הוריה זכורים לה במיוחד ! הם חיו כזוג יונים ממש. לעולם לא שמעה תורכיה ויכוח ביניהם. האב שמעון קנה לאשתו כל יום ששי בבוקר זר של ריחן, שזאבה וקדי שהריח שלהם היה נפלא. האב ידע שאשתו באה ממשפחה אמידה, רצה שתרגיש כמו בבית הוריה ולא תחוש מחסור, הגם שבית ג'מאל לא היה באותו מצב כלכלי משופר, כבית איברהים וחסמה עמר.

הילדים לא עזבו את החצר ושיחקו רק בו ורק עם ילדי המשפחה, דהיינו עם בני ובנות הדודים. כאשר הבנים הגיעו לגיל חינוך תורני, יצאו כמובן לבית-הכנסת או לבית המורי, אך הבנות לא עזבו את החצר אלא כדי לבקר מדי פעם את הסבא איברהים ואת הסבתא חממה, הורי אמה. כן ביקרו לפעמים את הדודה רומייה ובעלה בבית משרקי. גם לחתונות יצאו מדי פעם. הכל התרחש באותה שכונה יהודית, קרוב לביתם.

גם הנשים לא יצאו לעתים את החצר, כי הגברים ערכו את הקניות ואת יתר הסיידורים הדרושים. כמובן שהגברים יצאו יום-יום, בוקר וערב לבית הכנסת, לתפילות וללימוד התורה. הנשים היו אחראיות מאוד לחלקן בכלכלת המשפחה. לעיתים ישבו לרקום גם רוב הלילה, כדי לסיים עבודה שהוזמנה על ידי הקבלן הערבי. הן ידעו שבבוקר, כאשר יבוא לקבל את הזמנתו, אסור לאכזבו כדי לקבל את התשלום באותה מידה, כנגד מידת אמינותן בטיב העבודה ובזמן האספקה. אגב: רוב הקבלנים היו מוסלמים ולא יהודים, כי אלה תיווכו בין לקוחות לא-יהודיים בעיר ואף מחוצה לה, לבין הרוקמות האמינות עליו.

סדר הינם ביום חול, בשבת ובחג.

ההשכמה היתה ב 5 בבוקר. הגברים הלכו לתפילה בבית הכנסת הקרוב. הנשים השכימו אף הן לטחינת הקמח, כלישת הבצק ולאפיית הפיתות בטאבון. חלקן הכינו את החילבה, את הסמנה (שמנת) ואת העגבניות במטבחה הגדול של אם המשפחה המורחבת, הסבתא רנה. המשקה היה גישר, משקה חם שהוכן מהרתחת קליפות קפה. כאשר חזרו הגברים מן התפילה אכלו כולם ביחד במטבח הגדול. לאחר הארוחה ירדו הגברים למלאכתם בשתי חנויות הצורפות שבחצר והנשים עכו לחדריהן למלאכת הריקמה. לרוב ישבו ביחד, כדי לשוחח בו-זמנית. גם הגיסות של רומייה, נשות האחים שלום ויחיא (זכריה), היו מיומנות בריקמה. בהפסקה קצרה אכלו מעט פירות.

לקראת הצהריים הכינו חלק מן הנשים, בתורנות, את ארוחת הצהריים. זו היתה מורכבת ממרק בשר עם פיתות טריות וחילבה ותמצית עגבניות (בארץ קוראים לו מרק תימני). המרק היה ריחני, הבשר של בקר או עוף, תמיד טרי. לא הכירו שימורים או הקפאה. השתיה שוב גישר. אחרי הארוחה חוזרים הגברים שוב למלאכתם ונשים שוטפות את הכלים, מסדרות את המטבח ואף הן חוזרות לעבודתן. לקראת ערב הולכים הגברים לבית הכנסת לתפילת המנחה, לומדים עם הרב תורה עד לתפילת מעריב.

ושוב ארוחת הערב המשותפת של פיתה טריה עם סמנה או חילבה, בתוספת ביצים טריות מיובל היום. במשפחת ג'מאל לא לעסו את הקאת ולא עישנו נרגילה, כפי שנהגו משפחות אחרות. אך בערב לגמו הגברים כוסית ערק מתוצרת-בית. עקר החיים היו תפילה ועבודה. הילדים הלכו לחדר ללמוד תורה החל מגיל צעיר והבנות חונכו לעבודות הבית, לניקוי החדרים, לשמירה על הטף ולריקמה.

בשבת וחג אכלו כולם ביחד בחדרו הגדול של הסבא סלימאן-שלמה. במרכזו עמד שולחן עגול ונמוך ומסביבו ישבו הגברים על כרים. הנשים עם ילדיהם ישבו מסביב לקירות החדר על מושבים נמוכים מכוסים במרבדים ובכריות רקומות. הסעודות ארכו הרבה זמן ובתוכה שירה וסלסולי זימרה מן הדיואן של שבזי.

תחזוקת בית הכנסת

ית הכנסת בקרבת בית ג'מאל היה הגדול והמפואר מבתי הכנסת של יהודי צנעה. קיומו ותחזוקתו השוטפת היתה מוטלת על הנשים שראו בכך מצוה גדולה וזכות עצמן. כל אחת רצתה לזכות במצוה זו ואף תורכיי'ה, הנערה הקטנה עדיין, רצתה היות שותפה לכך. כמה דמעות היא שפכה כדי לזכות בניקוי בית הכנסת, אך צערה הגדול מנעו זאת ממנה, כי עליה היה לשמור על הילדים הקטנים, בו-בזמן אמה ודודותיה ביצעו עבודה זו, שכללה ניקוי השטיחים, המזרונים והכריות. מה רומי'ה היתה זריזה וקלת גוף, לכן היא זו אשר טיפסה על מדפי הספרים, די לנקותם מאבק. אחרות, פחות קלות, לא העיזו לטפס לגובה כמוה. ק בשמחת-תורה הותר לילדות ולנערות לבא לבית הכנסת ואז הושיבו את הקטנות ל מדפי האבן, שהיו בליטות קיר פנימיות מאחורי מושבי הגברים.

מות האחות שמעה

מעה היתה קטנה מתורכיי'ה בשש שנים ובארבע שנים מזהרה. (בעברית זהרה = כוכב ושמעה = נר) מעה היתה חולה הרבה זמן ולא יודעים סיבת מחלתה. אשר החמיר מצבה בערב יום הכיפור, שלח האב שמעון את בתו תורכיי'ה בת ה-10 חכם יודע רזין. כידוע לא היו בימים ההם בתימן רופאים ע"פ המושגים שלנו. חכם, כוחו בקבלה ובקריאה בשמן, פתח ספר וראה שאין לילדה סיכוי להבריא. כך אמר לתורכיי'ה למסור לאב הדואג: " תנגב את הידיים". ורכיי'ה לא הבינה מדוע האב לא עושה כמצוות החכם אלא פורק בבכי. אב שמעון הבין את הרמז, כי בתו שמעה לא תחיה. אמנם במוצאי יום הקדוש נפטרה שמעה והיא רק בת 4 שנים. (28.8.1925)

לידת בת נוספת, שנקראה שמעה

אודה (= יהודה, אך בתימן לא כתבו אותיות י + ה ברצף, בגלל שזה שם ה") ולד לפני מות הילדה וכאשר נולדה אחריו בת נוספת לשמעון ורומי'ה, היה זה אחרי חג הסוכות של שנת ה'תרפ"ז, קראו לה ע"ש הבת שנפטרה, שמעה. לידתה היתה בכ"ו תשרי, ע"פ הלוח הגריגוריאני = 4.10.1926

מות האם רומי'ה

אחר זמן לא רב חלתה האם רומי'ה, והרגישה שלא בטוב. בכל זאת לא ויתרה על הטיפול בנקיון בבית הכנסת בערב שבת. יסותיה הפצירו בה לנוח, אך רומי'ה לא היתה מוכנה לוותר על המצוה הגדולה. חזרה הביתה עייפה מאוד, היה לה חום גבוה, עובדה שהתבטאה בצמרמורת. א היו אז תרופות למחלה זו, שהיתה ידועה בתימנית במונח "שובע", ז.א "שבוע". יתה זו מגיפה שפשטה אז בקרב אחדות מנשות המשפחה הקרובות. אמנם נפטרה עשרת-נוה משפחת שמעון ג'מאל, - האם רומי'ה -, ביום השלישי "ב בשבט ה' תרפ"ז = 25.1.1927 והיא רק כבת 36 שנים. יהא זכרה ברוך!

אלמן נשאר בבית עם חמשה ילדים. הבת הגדולה נעמה היתה נשואה מחוץ לבית. כבר חיים היה אז בן 16 וחצי; תורכיי'ה היתה קרוב לגיל 12; זהרה בת 8; אודה בן 3 ושמעה הקטנה היתה רק בת שלושה וחצי חודשים. ל עול הטיפול בבית ובילדים נפל מעתה על ראש תורכיי'ה, הגדולה מבנות הבית.

אִיךָ יִכְלֹךְ לַגְדֵּל יִתְוַמָּה יְנוּסָה בְּתִימָן ??

נשים שילדו מקרוב והניקו את עולבן, התנדבו להניק עוד תינוק או תינוקת, כמיצת יכולתן. הן עשו כך מכל הלב, בידען כי זו האפשרות היחידה להחיות כך בשנתיים הראשונות את היתום או היתומה.

תורכיי'ה מספרת על מאמציה לחפש כל יום מינקת מבין הקרובות והשכנות, להניק גם את אחותה ~~שמה~~. הגם שהתביישה מאוד מדפוק על דלתות, זכור לה, כי לא השיבו את פניה ריקם. פעם פתחה לה אשה צעירה והיא באמצע אפיית הפיתות לארוחת הבוקר של משפחתה. אך היא הפסיקה מיידית ממלאכתה, כדי קודם להשביע את רעבונה של היתומה הבוכיה. כאשר זנחה את עבודתה בחצר כדי לעלות עמה לחדרה להניקה בנחת ובסבלנות, שאלה אותה תורכיי'ה, מדוע לא סיימה קודם את אפיית פיתותיה?

וכך ענתה: "אסור לתת לילדה לבכות, עצים אני יכולה להבעיר גם מאוחר יותר". ואמנם ~~שמה~~ ישנה אחרי הנקה כזו שעות רבות.

בין המניקות הקבועות היתה הדודה רנה, אחותה המבוגרת יותר של אמא רומיי'ה, שילדה באותו פרק-זמן את בנה שלום עמר (= עמיר כיום, בבני ברק).

הסבתא, גם היא רנה, אשתו השניה של סבא שלימאן, עזרה בטיפול בתינוקת וזו נשארה תחת השגחתה לעתים יום או יומיים, כדי להקל על אחותה הגדולה, שהיה עליה לטפל גם בזורה ויאודה ובבית. תורכיי'ה לקחה את תפקידה ברצינות. כך למשל עשתה מאמצים גדולים להראות גדולה, שמה מתחתה אבנים כדי שתוכל לטחון קמח, עטפה את ידיה העדינות בבד, כדי להתגבר על השלפוחיות והיבלות שעלו בידיה עקב החיכוך עם האבן. היה לה קשה, אך רצונה להצליח היה חזק. גם ברקימה השתתפה כמה שיכלה, כדי לתרום גם בפרנסת המשפחה.

התפקיד הכפול של אם-משפחה כמטפלת וגם כמפרנסת היה כבד על הנערה בת ה-12. לעזרתה באה גם נאדרה, בחורה בת 17, שיועדה להיות אשתו של אחיה חיים. אך עזרה זו היתה קצרת-מועד, כי נאדרה לא נשארה זמן רב בביתם.

גם את תורכיי'ה חשבו לשדר בהקדם, אך גם מזה לא יצא כלום, כי חשבו על עליה ארצה, ומשפחת המיועד לה, -אותו לא הכירה כלל-, לא הסכימה לכך. וכך עשו:

היה נהוג, כי החתן יראה בהחבא את הכלה המוצעת לו. לכן שלח אותה הדוד שלום להביא לו מבית הכנסת משהו ששכחו כביכול והבחור הציץ בה מאחורי וילון... כשחזרה הביתה צחקקה אחת הדודות ושאלה: נו, יהודה ראה אותך כבר? והיא, התמימה, התביישה נורא מן הענין שדובר בה ללא ידיעתה... עד היום היא לא יודעת, מי היה "החתן" אותו לא הכירה כלל. אך זה היה המנהג בתימן.

הסבתא היתה טובה מאוד עם הילדים היתומים ואם בנה החורג, האלמן בן ה-48. עתה חזרו לאכול עם הסבא והסבתא ויתר הדודים, לאחר שאכלו בנפרד מהם בשנים האחרונות, כי כך ביקשה אם-המשפחה רומיי'ה בשנים האחרונות מבעלה שמעון.

ההחלטה לעלות לארץ-ישראל.

מירושלים הגיעו מכתבים שהציעו לעלות לארץ ישראל. "חשבנו שבאה הגאולה", כך התבטאה מלכה בראיון לנכדתה נעמה בת זמירה ודוד.

הדודה רומיה משרקי-מזרחי, אחות אבא, עלתה ארצה כבר לפני כ-3 שנים. עתה לחץ האת חיים על עליה לארץ-ישראל. בתחילה ניסה להצטרף פעמיים לקבוצה שלא ממשפחתנו שיצאה לדרך הקשה, אך בשני המקרים הוא הוחזר לצנעה. האב שמעון כאב על כך, וכעס על יזמתו של חיים לעלות ללא משפחתו.

ת ל א ו ת ה ע ל י ה

"התחלנו בהכנות לנסיעה לעדן", מוסרת מלכה לנכדתה. "הכנו בשר מיובש, לחם יבש, קמח, סוכר, גישר ועוד מצרכי מזון לדרך. בבוא היום העמסנו את כל ציודנו על חמורים. את שני הילדים הקטנים, את יהודה בן ה-6 ואת שמעה בת השלוש וחצי הושבנו בארגזים שניתלו משני צדי של החמור. בארגזה של שמעה הוספנו ציוד נוסף, כדי שיהיה שיווי-משקל. היינו צריכים ללכת כמה שעות לנקודת ריכוז שנקבעה על ידי מדריך השירה. בני משפחתנו שלא עלו עמנו, ליוו אותנו עד לנקודת מפגש זו עם משתתפים אחרים. לנו היו שלושה חמורים. אחרי פרידה קשה מן הסבא סלימאן שבירך אותנו והביע את חששו, שמא יותר לא נתראה בחיינו... הצטרפנו כשירה הגדולה שכללה משפחות אחרות ולכל אחת חמורים אחדים. ההתקדמות איטית. חלק מן העולים הולכים ברגל, אחרים רוכבים על החמורים. מדי פעם מתחלפים. השבילים צרים והמשעולים עולים ויורדים בדרך הררית קשה. המראות אל הוואדיות מצידנו ומתחתינו מפחידים מאוד. לפעמים צריך לפרוק את החמורים ממשאם, כדי להעביר אותם בקטעים כל כך צרים, שהם נרתעים מלהתקדם בהם, אלא נאלצים למשוך אותם, אחד-אחד בנפרד. החום ביום כבד. מדי פעם עוצרים אותנו שודדי שיירות ורק תמורת שוחד כבד מרשים לנו להמשיך בדרכנו דרומה. בלילות מודרכים אנו לישון בפונדקי דרכים של ערבים. הם קבלו כמובן תשלום בעבור כל מזרון ובעבור השימוש בתנורי האפיה. היה פחד גדול מגנבי-לילה. לכן רוכזו הילדים והנשים עם החמורים וראש המשפחה היה שומר עליהם כל הלילה. הדרך הקשה, עד שהגענו לעיר עדן בדרום-תימן, ארכה חודש ימים. רבים מתו בדרך מצמאון, ממכות-שרב וממחלות בלתי מוגדרות. משפחתנו הגיעה בעזרת השם שלמה למטרתנו הראשונה : עדן. בעדן שלטו אז האנגלים. לרווקים, לאלמנות ולזקנים הם לא נתנו רשיון-עליה, שנקרא בשפתם סרטיפיקט. לכן התחכמו ויצרו משפחות "פיקטיביות", תוך כדי "זיווג" בודדים וחסרי אבות-משפחה. כך צרפו לחיים הרווק אלמנה עם שני ילדים יתומים, אשר כביכול משפחתו. גם לאבא, שהיה אלמן, צירפו "כביכול" אשה שהיתה אלמנה ועמה בת אחת. כך הפכה האשה הזרה "לאמי" ובתה היתה "לאחותי". ועוד אשה נשואה, אשר בעלה עלה ארצה לפניו, והיא עתה כאילו "פנויה", צורפה למשפחתנו, כאילו היא אחותי. המוזר היה, כי האלמנה שהפכה "לאמי" וכן האחות הפיקטיבית החדשה, כמו גם אחותי האמיתית הקטנה, לשלושתן קראו באותו שם - "שמעה". ואמנם מישו מן השלטון שם-לב לכך: איך יתכן דבר כזה? האם לא התבלבלתם? אך אבא אמר בנחרצות : לא, כך מקובל אצלנו לקרא כך ע"ש סבתא בשם זהה. "האם נקראת שמעה הגדולה, הבת הראשונה שמה שמעה הבינונית והבת הקטנה נקראת שמעה הקטנה". וכך נרשמו כולן בסרטיפיקט משפחתי אחד. מאוחר יותר, כבר בארץ, נגרמו לאבא בעיות של ממש להתיר את הנישואים הפיקטיביים ואת האבהות המזויפת, כי גם בארץ שלטו אז האנגלים, והם היו פקידי הרישום האזרחי. ועוד "אח" פיקטיבי היה לנו. היה זה בחור יתום בן-גילי, שסבא סלימאן גידל אותו שנים רבות בביתנו, כדי להציל אותו מן האסלאם, על פי חוקי המוסלמים. כדי לעלות על האניה היינו צריכים לשלם כמובן כסף. לאבי אצלו רוב המזומנים במהלך הדרך, - תשלום לשודדים, לבעלי האכסניות ולצרכים אחרים. הבחור, שחשך את כספו, הלווה עתה לאבי 20 לירות. שארית הכסף של אבא והסכום של הבחור הספיקו לתשלום הנסיעה מעדן למצרים.

עדן היא עיר נוראה והיה לנו מזל גדול שלא נשארנו תקועים בעיר, כאחרים. שהינו בה רק שבוע ימים. האניה היתה מיושנת, רעועה וצפופה מרוב נוסעים. העשירים יותר יכלו לשלם בעבור תאים, אך אנו נשארנו על הסיפון. ישבנו על מכסה ליד השירותים עם כל חפצינו. מדי פעם עגנה האוניה בנמל-ביניים, כדי לפרוק סחורה ולהעמיס אחרת. אז נאלצנו לאסוף את חפצינו ולהעבירם למקום אחר, כדי לפנות דרך לסבלים העולים למזח והיורדים ממנו.

מרת אחי יהודה

היינו חולים במחלת הים והקאנו כל הזמן. מרגע עלייתנו על האוניה לא הפסיק אחי יהודה מלבכות. הוא נבהל כנראה מן הרגע שהועברנו על סירת משוטים קטנה מנמל עדן לאוניה שעגנה במרחק-מה. אני בעצמי פחדתי כאשר נאלצנו לעלות על גשר מתנזנד מן הסירה אל האוניה. מתחילה החזקתי אותו בזרועותי וכיסיתי את עיניו במטפחת, כדי שלא יראה את הים ממנו פחד. אבא נשא על ידיו את שמעה בת השלוש. יהודה חלה ממש והיה לו חום גבוה. הורידו אותו אל חדר חולים בבטן האוניה. גם שרה, היא זהרה, חלתה והושכבה בחדר החולים. ההפלגה עד פורט-סעיד ארכה כשבוע ימים. ביום האחרון על האוניה נפטר אחי המסכן יהודה. אני לא הבנתי כל זמן ההפלגה כמה קשה היה מצבו ולא ידעתי על מותו. מנהג האנגלים היה לזרוק מתים לים, כנראה מחשש של הדבקה ממגיפות מדבקות. אך פעיל העליה, ג'ביר מדינא, דאג להעביר את גויית-אחי אל בית-חולים בעיר, והעמידו פנים, כאילו הוא חולה מאוד. כנראה ששיחד את האנגלים. גם שרה הועברה לאותו בית חולים ואבי לא רצה להמשיך בדרך עמנו, אלא להשאיר עמם. אך ג'ביר מדינא הבטיח לו, כי "את הבת שלך אני אחזיר אליך, אל תדאג, אני עכשיו האבא שלה". את המילים האלה מפיו לא אשכח לעולם! הוא נראה לנו כמושיע כל-יכול. עלינו איפה על אוניה שניה, שהעבירה אותנו מפורט-סעיד לאלכסנדריה. שם הועלינו על רכבת שנסעה עד ליפו וקלטו אותנו שם בבית-עולים. לאחר כמה זמן באה דודתנו רומיה משרקי-מזרחי מירושלים ולקחה אותנו אליה לירושלים. אבא נשאר ביפו, כדי לחכות שם לשרה בבואה ממצרים. ואמנם היא הגיעה בריאה ושלמה, אך רזה מאוד, לאחר כשבוע נוסף. המסכנה! כל שערותיה נשרו מפאת המחלה וראשה היה מכוסה בכובע אדום. ואז הצטרפו אבא עמה אלינו בירושלים. לא ידענו כל הזמן על מות אחינו יהודה, וכאשר שאלנו את אבא, היכן אחינו לא ענה כלום, רק פרץ בבכי. רק אז הבנו מה שקרה באמת. אך אבא לא דיבר אף פעם על המקרה הטראגי, מצער.

י ר נ ש ל י מ

בהתחלה גרנו בשערי חסד עם הדודה ובעלה ובנם היחיד, חיים. מאוחר יותר עברנו לדירת-מרתף בקרבת מקום וגרנו עם עוד משפחה שבאה עמנו מתימן. הסתדרנו אתם טוב. אם-המשפחה היתה אשה טובה מאוד ועזרה לנו בחיינו בלי אמא. עוד אשה טובה מאוד שגרה בקרבתנו, עזרה לנו מאוד. היא היתה אשת האופה, ספרדיה שבעלה היה תימני. היא באה כל בוקר לראות את שלומנו, הרגיעה אותי שלא אדאג והציעה לי לכמד אותי כל מה שנחוצך לחיים בירושלים. היא אמרה לי בתימנית, הרי עברית או יידיש עוד לא ידעתי: "אל תדאגי תזרכי, מה שאת רוצה תבואי לקחת ממני". אבל הייתי ביישנית מאוד, אפילו ללכת למכולת היה לי קשה מאוד, מרוב ביישנות. אבא התחיל לעבוד במקצועו, בצורפות. הוא התקין לעצמו בית מלאכה צנוע בחדרון קטן. איש אחד סיפק לו עבודה ושמו ימיני. לימים נודע לי, כי היה

חברו של בעלי לעתיד, שלום תם. דודתי רומיה היתה כבר מבוססת היטב בסביבה הזרה לי והיא עזרה לי למצוא עבודה במשק-בית בשכונת רחביה. עשיתי את כל עבודות הבית וטפילתי בילד, משעה 7 בבוקר עד 7 בערב. תמורת עבודה זו קבלתי שתי לירות אנגליות לחודש. זה נחשב בעינינו להרבה כסף באותם הימים. בימי ששי הלכתי עוד עם דודה רומיה לעשות ספונג"ה בכמה בתים נוספים בשכונת שערי-חסד, בה גרנו. בערב ובלילה ניקיתי את דירתנו, הכנתי בצק לפיתות ותבשילים. עבדתי באמת קשה מאוד והייתי רק בת 15. אחרי שנתיים התחתנתי עם שלום תם, שהיה מורה בחדר תימני מטעם "ועד העדה התימנית". הוא היה גם רשם הכתובות לנישואין, מטעם אותו ועד. אבא קיבל עבורי מוהר כמקובל אצלנו, וממנו יכולנו להחזיר את הלוואת הבחור שהיה מסונף למשפחתנו עוד מצנעה. הרי הוא הלווה לאבא 20 לירות אנגליות, תמורת כרטיסי הנסיעה לארץ-ישראל. הבחור הזה, שחי אצל סבא סלימאן כמאומן, באין לו הורים, רצה בעצם לשאת אותי לאשה. אך לי זה לא התאים. בעלי החדש שלום לא אהב את שמי "תורכיה". לכן קרא לי "מלכה" באומרו, שאני המלכה אצלו בבית. בדרך-כלל נקראו בחורות שבאו מתימן עם השם תורכיה, רבקה או יהודית, אך הוא עמד על-כך לקרא לי מלכה. רק אנשים שהכירו אותנו עוד מתימן ממשיכים לקרא לי בשמי המקורי..."

עד כאן סיפורה של מלכה תם, אחות שמעה-שושנה,
כפי שהוקלט ע"י נכדתה נעמה ערבה ב 10.11.1994

אוסף עתה כמה פרטים, אשר ראוי לדעתם בקשר ל- "אודיסאה של משפחת ג'מאל"
בדרכם מצנעה לארץ-ישראל.

1. הדרך מצנעה לעדן עברה בתענית, עיר מרכזית בדרום תימן, ששימשה למינהל השלטוני כעיר-מחוז. לפעמים היה כאן מושב השלטון והיו זמנים שהיתה זו עיר של שלטון מתחרה לשלטון בעיר צנעה.
2. בעדן פעלו שליחי הישוב והסוכנות. הם אלה אשר ארגנו את הזיווגים הפיק-טיביים ואת הצירופים של יחידים ושל חלקי משפחות למשפחה אחת, גדולה. המטרה: להעלות ארצה מספר רב כמידת-האפשר של עולים מתימן וכדי להציל את חסרי הסרטיפיקטים מניוון ומות צפוי במחנה העולים ח'אשד ליד עדן, שעכ"ב מדבר לוהט ומצבו רע מכל הבחינות: האקלימי הקשה, התברואתי והתזונתי.
3. את מועד יציאת המשפחה מצנעה אפשר לחשב בערך לפי תאריך רישום העליה בעדן, שהיה י"ז בשבט ה'תר"ץ = 15.2.1930, יומיים מאוחר יותר אושרה עלייתם ארצה.
- המשפחה היתה בדרך כחודש ימים והגיעו לעדן, בודאי כשלשה ימים לפני שרשמו אותם במשרדי ההגירה שם. מכאן שיצאו מצנעה בערך ב-י"ב טבת ה'תר"ץ = 12.1.1930, ביום הראשון בשבוע, אחרי שבת פרשת "ויגש אליו יהודה..."
4. העליה על האונייה בעדן היתה ביום ששי כ"ג בשבט ה'תר"ץ = 21.2.1930, ערב שבת פרשת "יתרו".

חיים גמליאל שמר את תעודת העליה על שמו ועליה רשום:

"תעודת עליה - הנהלה הציונית בא"י - מחלקת העליה, ירושלים.

No 3 משרד א"י Aden

סוג C נתנה ביום 20.3.30 בעדן ע"י B.Mahronie

נרשם לעליה 15.2.30 - אושר לעליה 17.2.30

תעודת עליה 9850 של ממשלת Palestine

עזב את עדן ביום 21.2.30 באניה CRACONIA לנמל פורט-סעיד.

6. בהגיעם לכניסה הדרומית של תעלת-סואץ, הועברו מן ה-Craconia למעבורת בשם NIMCE וזו הפליגה עמם לפורט סעיד. ביום ההפלגה האחרון נפטר יהודה. משם הוסעו ברכבת ליפו־תל-אביב ב יום השעי 28.2.30 = ל" שבט תר"ץ.
6. השבת הראשונה שעשו ביפו היתה שבת ר"ח אדר, פרשת "ואלה המשפטים".
7. יצאו מבית העולים ביום 5.3.30 ונסעו לירושלים ב ו" אדר .
8. גופת הילד יהודה הוברחה ארצה מפורט סעיד ליפו באנית-משא, לא ברכבת. הגופה הוסוותה כנראה כמטען כל-שהוא בין המטענים, וחלה חובת השתיקה על אירוע זה, כי הפעולה היתה מנוגדת לחוק-ההגירה הבריטי, לכן אי-ליגאלית. לכן לא סיפר האב לילדיו, גם לא לגדולים בהם, -חיים ומלכה-, את אשר אירע בדיוק, כי כך צווה כנראה. יום פטירת יהודה היה כ"ח או כ"ט בשבט תר"ץ.
8. במשך שנות-דור אפפה פרשיה עלומה זו סוד והשתקה. עם מות האב שמעון בשנת 1945, לקח הנפטר את סודו אלי-קבר. ...
- לפני כעשור, כאשר התרבו השמועות על אימוץ ילדי תימן בניגוד לרצון ההורים, החל סוד ההשתקה הזו להציק לאשתי שתחי-ה, לשושנה. (היא שמ'עה). החלטתי לחקור את האחים חיים, מלכה ושרה ואלה אמנם זכרו, כי יהודה נפטר בדרך לארץ-ישראל. אך הידיעה הזו הודחקה ממחשבתם במשך שנים. בחיפוש שערכתי בספרי החברה-קדישא של יפו-תל אביב מימים אלה, ברחוב מוהליבר 33, גיליתי בספר בה"ע הישן, בעמוד 33 כי:
- הילד יהודה ג"מאל בן שמעון נקבר בבית הקברות הישן של תל-אביב ברחוב טרומפלדור - בחלקה א", שורה י"ד גברים, בקבר מס. 37, מימינו של תינוק בן 6 ימים, ילדו של ר" מנדל.
- סיבת מותו :** Malaria Tropica - sepsis stropt (המחלה :
(= קדחת טרופית זיהומית-מדבקת)
- תאריך הקבורה :** י"ב אדר ה'תר"ץ = 12.3.1930
- עברו אם-כן כשבועיים ממותו על האוניה Craconia ביום לפני הגעתם לפורט-סעיד ועד להבאת גופתו לקבורה בתל-אביב, מבצע סודי ומסובך בתנאים דאז. התודה והברכה מגיעות לפעיל העליה ג"ביר מדינא, שישב במצרים אז.
10. מאחר ומקום קבורתו נשמר בסוד, לא סומן אף פעם. לכן החלטתי למצוא אותו. ואמנם, בעזרת מהנדס החברה-קדישא מצאתי את הקבר, לו הוצמד שלט "גלמוד".
11. החלטנו בהסכמת המשפחה להציב לו יד-וושם. הכנו לו מצבת שיש-לבן וערכנו לילד, שלא זכה לראות את הארץ הצבת-מצבה, השכבה ואזכרה ביום י"א אדר ה'תשמ"ח = 29.2.1988, בשנת נ"ח לפטירתו.
- בטכס היו נוכחים : האחים חיים, נעמי ז"ל, מלכה, שרה ושושנה;
הדוד יוסף עמיר ובני הדוד נעמי צוברי ובעלה יוסף ז"ל, אורה טרי,
אהרון בר-עוז, יעל ודני ערוסי; וכן אנוכי יוסף בן-ברית ובני
אבנר ושמעון בן ברית, אפרת ובעלה יהודה לביא.

את המצבה הזמנו אצל "בורקין מצבות" בחדרה ונתנו לחרוט עליה כדלהלן :

פ"נ
הילד יהודה
ב"ר שמעון ג"מאל ורומיה
נולד ט" שבט ה'תרפ"ד
בצנעה - תימן
נפטר בדרך לארץ ונקבר
י"ב אדר ה'תר"ץ
ת.נ.צ.ב.ה

פטירת הטבא סלימאן ג'מאל ועליית אשתו ובניו ארצה

טבא סלימאן ג'מאל נפטר בצנעה, כשנה אחרי עליית משפחת בנו-בכורו שמעון ארצה, כפי שנבא לו לבו, כאשר נפרד מהם בשערי צנעה. התאריך לא ידוע כיום.

בניו שלום ויחיא-זכריה ועמס האם רנה, עשו את הדרך הקשה לעדן 3 שנים לאחר אחיהם. האם-האלמה רנה נשארה תקועה בעדן זמן רב, בהיותה אלמנה. לא זכור מתי סודרה לה עלייתה, אך משפחות בניה קבלו היתרי-עליה בהקדם. כמו כל העולים שהו זמן-מה ביפו, ניסו להסתדר בתל אביב ובכפר-סבא, עבדו בבנין ולבסוף הגיע שלום ומשפחתו לירושלים ויחיא-זכריה ומשפחתו התיישבו בחולון.

כל הנחלים לבית ג'מאל הטבא את שם-משפחתם ל - ג'מלי אל.

לשלום ואשתו חממה לבית טייבי נולדו עוד בתימן הבנות נעמי ואורה. בירושלים התיישבו בקרבת האח שמעון, בשערי חסד. שלום חזר למקצועו בצורפות, וחממה למקצועה ברקמה התימנית.

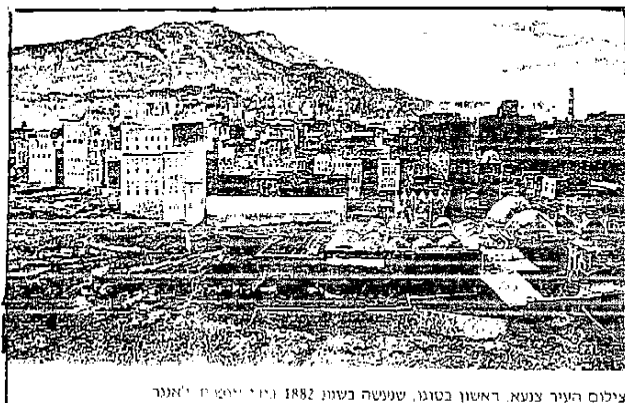
לזכריה ושם'ה לבית עמר נולדו עוד בתימן הבנות בתיה ושושנה, -ובארץ הבן שלמה והבת תקוה. בתחילה עבד זכריה בבנין ולאחר מכן מצא מקום עבודה בבית חרושת לקרח בחולון.

בני הדור הצעיר התחתנו במרוצת השנים. למשפחות גמליאל צאצאים והמשך בארץ.

* אישיותו ופעלו של פעיל-העליה ג'ביר מדינה תועדו בירחון העמותה "אפיקים" לתחיה רוחנית וחברתית של יהודי תימן; בגליון צ"ז-צ"ח מאכול תשנ"א, ספטמבר 1981, עמ. 64-65; במאמרו שך שלום מדינה: (רח.דב הוז 12, ת.א.).

"ג'ביר לני-מדינה, ציר גולת תימן הראשון"

בתימן נשארה עתה רק נעמה, בתו הראשונה של שמעון ג'מאל. נעמה חותנה בגיל צעיר מאוד למשה עוזרי וילדה במרוצת השנים ארבע בנות ושני בנים. אחרי שנפטרו בכורתה ובנותיה התאומות וגם בעלה נפטר צעיר יחסית, עלתה נעמה ארצה חסרת-כל בשנת 1945, כדי להתחבר שוב עם משפחת בית אביה. בתה הרביעית בת ה-8 נפטרה מתלאות הדרך ונקברה במדבריות תימן. נעמה הגיעה לבסוף רצוצה ושבורה לירושלים, רק עם שני בניה אהרון ועזרא. המצב הכלכלי בארץ בעת ההיא היה קשה ביותר, אך נעמה-נעמי הצליחה למצא עבודה במשרדו של מר שרתוק, כעין שר-חוש של הסוכנות היהודית העולמית. הבנים נשלחו להתחנך במוסדות ילדים: אהרון בכפר אברהם ואחר-כך במוסד יקיר בכפר הרא"ה, -ועזרא בבית היתומים דיסקין בירושלים.

צילום העיר צנעא. ראשון בסטון, שנעשה בשנת 1882 (בני יישוב תל אביב)

בתי קומיות בצנעה

בתי קומיות בירושלים

י ב ר ש ל י ם 1833 - 1943

זכרונות ילדותי - שושנה מספרת :

גרנו בדירה שכורה בשכונת "שערי חסד" אשר גובלת עם שכונת "רחביה". הדירה ששכר אבי היתה שייכת למשפחת ריבלין. זכרונותי המוקדמים ביותר הם מגן הילדים. דברו בו רק אידיש ובשפה זו גם התפללו תפילת הבוקר וברכת המזון. היינו שלוש משפחות מעולי תימן בשכונה, בין התושבים האשכנזים מן הישוב הישן. בבית דברו תימנית, לכן היתה שפתי השניה אידיש. לא דובר עברית כלל. בבית קראו לי שמ'עה ובגן שושנה. אינני זוכרת מי החליט, שזה שמי העברי? לא אוכל לאמר שהבנתי בתחילה, כל מה שאמרו לי באידיש. כשבאתי הביתה ושאלו אותי "מה למדת היום", לא היו תשובותי באידיש נהירות לאבי ולאחיותי... לא פעם פרצו בצחוק, מכיוון שמוכן הצלילים שהם שמעו ממני, היה שונה ולפעמים מצחיק או מגוחך בשפה התימנית. אני זוכרת בבירור, שהייתי נבוכה. לאט התרגלתי ויכולתי כבר ללכת לבד למכולת עם הפרוטות שקבלתי כדמי-כיס, ולבקש מן החנווני את מבוקשי, כמובן בשפת האידיש.

לאחר כשנתיים נישאה אחותי תורכי'ה ועזבה את ביתנו. אך עוד לעתים באה אלינו, כדי לעזור בעבודות הבית ולהכין לנו אוכל. היא נקראה עתה מלכה. אני אסירת-תודה לה, על שגידלה אותי מקטנות, אחרי שאמי נפטרה, דבר שלא הייתי מודעת לו בילדותי. הרי לא הכרתיה כלל.

בקיץ 1933 סיימתי את גן-הילדים ואני בת שש וחצי. אבי רשם אותי לבית הספר אליאנס מרשת כי"ח, (כל ישראל חברים), אשר נמצא ליד שוק נחלת-אחים, מרחק לא רב מדי בשבילי. שפת הלימודים המרכזית ותרבותו היו בצרפתית, אך לימדו בו גם בעברית ואף את השפה האנגלית. מעתה הצטרכתי להתמודד עם שלוש שפות חדשות לי. שכר הלימוד היה די גבוה, כי היה זה בית ספר פרטי ולא מסונף לארגון בתי הספר של הישוב. אני, שרציתי להוכיח לאבי את יכולתי וכי מאמציו עבורי שווים זאת, הייתי שקדנית מאוד ויושבתי ימים כלילות בהכנת השיעורים ולקראת מבחנים. ואמנם, קבלתי ציונים ותעודות טובים שהשביעו את רצון אבי.

כעבור זמן-מה נישא אבי בשנית. לכן עברתי לגור עם שרה אחותי (זהרה בתימן) בחדר קטן בנחלת-אחים. למרות הפרש הגילים בינינו (כ-10 שנים) הבינה שרה, כי עלינו לחיות ביחד ולהסתדר טוב. אחי הגדול חיים גר לא רחוק עם אשתו מרגלית, עליה השלום, שהיתה אשה מופלאה! היא עודדה אותי תמיד ועזרה לי הרבה במצבי לא, אם, כאשר עובדה זו התבררה לי במודע.

את אבי הערצתי מאוד, הן בגלל שיחתו עמי והן בגלל התנהגותו. אבי נהג על פי משנתו של הרמב"ם בטבעיות, -בהליכות, בנימוסים, במאכל ובמשתה, כמו בבריאות ובריפוי מחלות.

הוא היה אומר: "אל יגבה אדם בלבבו - ואל יפול בו רוחו"... או: "אדם ילך תמיד בדרך הבינונית, האמצעית, היא שתנחה אותו תמיד"... כך הקפיד שלא לזלזל אפילו בפירוורי-לחם, אלא לתיתם לבעלי-חיים. הוא הניחם על גדר האבן, כדי שציפורים יאכלום. דוגמאות אלה, קטנות כגדולות, נשארו בזכרוני היטב ונשארו לי כציוני-דרך

בחיי עד היום הזה.

כן היה אבי אוהב-ספר וקבע עתים ללימוד-תורה יום-ביומו.
בעודי ילדה בביתו, כשנלויתי לאבי בטיולי-ערב בסביבתנו הקרובה, פגש הוא
במכר או בחבר. לאחר שיחה קצרה בענייני-דיומא, כאשר נפרד ממנו, היה מברכו
כך: "תלין בטוב" ... והנ"ל היה עונה לו: "תקין ברחמים" ...
תמהתי על המלה תקין ברחמים... ,מדוע הרחמים ? ושאלתי על-כך את אבי.
וכך הסביר לי אבי : ילדתי, כשאנו הולכים לישון בערב, משאיל הקב"ה מאתנו את
נשמתנו ובקומנו בבוקר מחזירה לנו ברחמים. ואז, רק אז הבנתי מה שלמדתי
להתפלל כל בוקר בגן הילדים במבטא אידיש : "מודה אני לפניך מלך חי וקים,
שהחזרת בי נשמתי בחמלה, רבה אמונתך. כעת רק הבנתי את משמעות המלים האלה.

כפי שהזכרתי כבר, היתה החובה ללמוד עתה בשלוש שפות שונות, בעברית, בצרפתית
ובאנגלית, משימה לא קלה כלל ! גם המקצועות חשבון, גיאוגרפיה והסטוריה
שנלמדו בשפות שונות היו חדשים בשבילי ובבית לא שמעתי עד כה.
המורים הקפידו מאוד על כתיבה-תמה, על נקיון וסדר.
המורה יצחק וייס היה מורי לעברית. הוא היה גם מחנכי, חבב אותי ואני חשתי
כלפיו הזדהות והבנה. לאחר שנים רבות פגשתי אותו יחד עם בעלי יוסף
והתרגשנו מאוד... היו עוד מורים שהשאירו עלי את רישומם, כמו המורה לאנגלית
והמורה להתעמלות. גם אחות בית-הספר השפיעה עלי לתמיד.
תלבושת בית-הספר היתה אחידה : שמלה בצבע כחול, צוארון-תחרה לבן וסרט.
כל ערב לפני הליכתי לישון בדקתי אם הצוארון נקי, מעומלן ומגוהץ וכך הסרט
שהיה קשור בו בקפידה.
היתה לנו יראת-כבוד גדולה למורינו ! בימים ההם שמרו על "דיסטאנס", דהיינו
על "מרחק". זה היה נורמלי בכלל, אך בבית הספר "אליאנס היתה נורמה זו חלק
חשוב מן החינוך.
לא העזנו להפגש עם מורה מחוץ לכותלי בית-הספר וכשראינו מי מן המורים בא
לקראתנו ברחוב, עברנו למדרכה השניה, כדי שלא להתקל בו... חשנו בושה מסוימת
בפני מורינו שלא במסגרת הלימודים.

השלטון הבריטי

הגיעו ימים מלאי חרדה. לא הייתי מודעת כנראה לכך, שהחלה מלחמת העולם
השניה. הייתי כבת 12, כאשר הוטל בערבים עוצר-לילה על אזרחי ירושלים.
אם עד כה הכנתי את שיעורי-הבית עם שתיים מחברותי, אם בביתן ואם אצלי בחדר
מגורי, לא יכולנו יותר להפגש בערבים למטרה זו.
מאחר ואחותי שרה עבדה במשמרות והגיעה מאוחר הביתה (כשהיא מצוידת ברשיון
מיוחד לנוע ברחובות), ישבתי לבדי רכונה על ספרי ומחברותי ואור מנורת
השולחן מאיר לי, - ולפתע נשמעו צעדים כבדים לפני חלוני ויד כבדה דפקה
בדלת או בחלון... היה זה סימן, שמעט אור בקע דרך סדק בין ביד ההאפלה הכהה,
אשר היה חובה להתקין כזה לפני כל חלון... נבהלתי מאוד ושקשקתי מפחד
החיילים הבריטים, אשר שמם לא יצא לטובה בגלל נוקשותם.
ואז החלטתי לכבות את האור בערב, ללכת לישון מוקדם כדי לקום השכם בבוקר
להכנת השיעורים. החלטה זו היתה תוצאה של פחד גדול שנפל עלי.
החיילים הבריטים התקבלו בתודעתי כאויב אכזר ומפחיד. כלל לא הייתי מודעת
לזהירותם עקב מלחמתם נגד האויב הגרמני והאיטלקי שהפציצו מטרות אנגליות
בארץ ישראל. בשבילי היו החיילים הבריטים האויב. כנערה צעירה פחדתי מאוד.

הצופים הדתיים

כשבגרתי בהיותי כבת 13, זה היה בשנת 1939, נכנסתי לארגון הצופים הדתיים.

ההצטרפות לתנועת-נוער היתה מקובלת בארץ, אך אבי, שלא גדל באותם תנאים בתימו, בירר היטב מה טיבה של תנועה זו ורק אז אישר את הצטרפותי לפעולות הנוער, ביחד עם כמה מחברותי. הוא התנה זאת בתנאי שאחזור הביתה שלא מאוחר כלילה. המפגשים התקיימו במשך השבוע וכן בשבתות.

מסגרת חברתית זו השפיעה עלי לטובה ולא הייתי נתונה אך ורק למסגרת הלימודים ולחדרי הקטן. במסגרת משפחתית רגילה הרי לא זכיתי בה מעודי. למדתי צופית ומחנאות. הרגשתי כי אני מתחילה לפרוח וחשתי בתוספת מימד חשוב ומעניין בחיי.

בהמשך הזמן ארגנו אותנו מדריכינו גם למחזרת בטחונות. בענין זה הופעלנו בהסתר, כי האנגלים אסרו התארגנות כזו. תרגילי סדר ופעולות הסברה והדרכה התקיימו במקומות הסתר, כל פעם במקום אחר, כדי שאלה לא יתגלו. כדי שנופיע למפגשי-סתר אלה, הועברו לנו פקודות-קשר במקומות שתואמו מראש. אני קבלתי פקודה מאחד מחברותי והייתי חייבת להעבירה למישהו אחר. קראו למקומות הסתר "סליקים". כמובן נדרש מאתנו לשמור סוד. עם הימים נשבעתי אמונים "להגנה", כאשר תנ"ך ואקדח מונחים לפני על שולחן. הרגשתי היתה עילאית ומיוחדת. בטחוני האיש גבר בי וחשתי מוגנת יותר. אורת המלחמה באירופה חדרה למודעותנו והאווירה הכללית בארץ היתה מתוחה בשנים 1939-1940. השיחות וההדרכה בתנועת הצופים פתחו לי אפיקים רחבים.

באותה תקופה הגיעו מכתבים מאחותי הגדולה נעמה-נעמי, שלא עתה עמנו ארצה, היותה אז כבר נשואה ונולדו לה ילדים. השתוקקתי מאוד להכירה ושאלתי את אבי הרבה אודותיה. משאת נפשי היתה לפגשה, אך הדרכים ארצה היו סגורות.

גמר לימודי היסודיים

בשנת 1941 סיימתי את לימודי בבית הספר אליאנס בהצלחה. תעודתי היתה טובה. נרשמתי, על פי עצות ממכרינו, ללימודים תיכוניים ב "בית הצעירות מזרחי". היתה שם פנימיה לבנות עולות חדשות, אך גם אקסטרניות כמוני התקבלו ברצון. הגעתי לבית-הספר בנסיעה באוטובוס וכך גם חזרתי הביתה. כאשר התארגנה אחרי שנתיים קבוצה שתמשיך בלימודים התיכוניים במסגרת עליית הנוער בקיבוץ טירת-צבי, קסם לי רעיון זה במיוחד, כי הייתי זקוקה למסגרת יותר משפחתית, אשר חסרה לי במיוחד בחיי כנערה מתבגרת. המסגרת החדשה הזו נקראה "הכשרה של גרעין ב" של בני-עקיבא" בטירת-צבי. לאבי לא קסם הרעיון שאמצא הרחק ממנו, ועוד בקיבוץ, בעמק בית שאן. בשביל-מה אני צריכה ללכת דווקא לקיבוץ, רעיון שלא הכיר כלל ? אך אחרי שרכז עליית הנוער הסביר לו, כי מדובר במסגרת דתית לנוער טוב, נעתר לבקשתי ולשכנועו, הגם בדלית ברירה, כי הוא עצמו לא היה יכול לתת לי בית ומשפחה.

אך היציאה לקיבוץ נדחתה עד לקיץ 1943. בינתיים שכנעה אותי גיסתי החכמה מרגלית, אשת אחי חיים, שאלך לכמוד משהו מועיל ומפרנס לעתידי : תפירה. וכך למדתי באופן פרטי מקצוע זה: גזירה ותפירה. אינני מצטערת על כך עד היום, להיפך אני אסירת תודה לגיסתי הנבונה, עליה השלום. - והגיע הזמן להפרד מירושלים, עריסת ילדותי ונעורי הראשונים ובמיוחד מאבי אותו אהבתי, מאחי חיים וממשפחתו, ממלכה וממשפחתה ומשרה אחותי, עמה גרתי במשך שנות התבגרותי. הפגיזה לא היתה קלה כלל... היינו ארבעה חברות מירושלים שיצאנו ביחד לגרעין בטירת-צבי : מזל וציונה מו הישוב הותיק בעיר העתיקה, ורחל צדוק, תימניה כמוני משכונתנו. עתה התחילה תקופה חדשה בחיי, שונה מכל מה שהכרתי מבחינת הסביבה והאווירה. לקיחת גורלי לידי במידה רבה יותר, היתה גורלית לעתידי, כפי שיתברר לקורא...

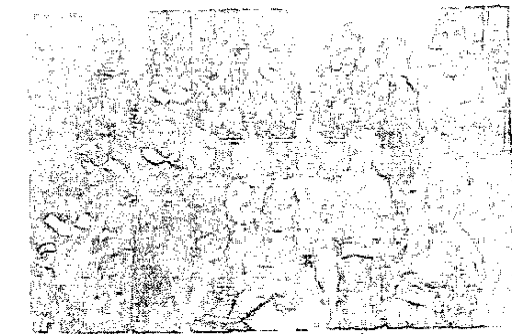
ר' שמעון
גמליאל

שרה
כוכבה

שושנה
בג 9

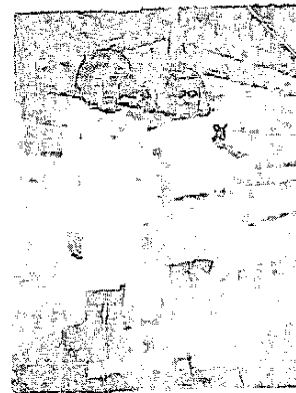

בערך 1935

רחל ארשקה
בשנת 1935

י
נ
ד
ע
ש
נ
ה
ב
ירושלים

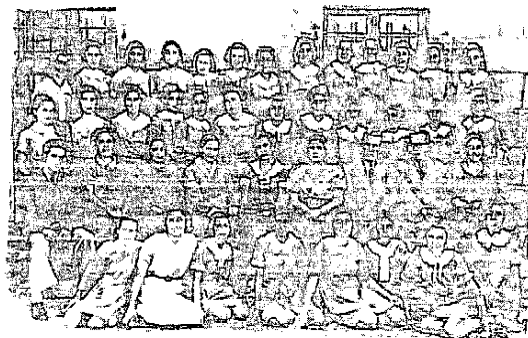

בג 8-9

רחל ארשקה
בבית הילדים

מלכה * שלום תם

א
שושנה
בת
15-14

בתה א' ב'ס אליאנס

חלבושת
תלבושת

שושנה בפזורים תלבו
בג 10 1/2 1943

א
שושנה
בת 17

י
חלבושת
בבית

בית צעירות בישראל 43-44

פרק ג':
המבורג - 1933-1938
התקופה הנאצית

באוקטובר 1928 פרץ משבר כלכלי המור באמריקה, שזעזע את כל העולם. המשבר מוטט לא רק את מערכות הכלכלה הבינלאומיות, אלא גם את האימוץ בתרבות המערבית החפשית ובערכי היסוד של ההשכלה. יותר מכל, נחשפה אירופה לכוחות אידיאולוגיות קיצוניות ושל רודניות לאומיות.

בראשית 1933 היו בחירות דמוקרטיות בגרמניה, לאחר מפולת כלכלית קשה ולאחר אינפלציה אשר בה הִסִידו העשירים את ערך כספם. הפועלים היו חסרי פרנסה. על גל של תעמולה לטובת הפרולטריון הגרמני, הובטחה לכל פועל עבודה לכל חייו, במסגרתו יוכל לרכוש כל-אחד בקלות מכונית פרטית מסוג Volkswagen, "מכונית עממית". מאחר וכל הייצור יתבצע רק במפעלים גרמניים, הובטח בו-זמנית לבעלי ההון לחברות-התעשייה, כי אלה יזכו שוב ב"פרוספריטי", דהיינו בהזמנות-ענק מטעם השלטון, שיחדשו זרימת הון לטובת חשבונם. כולם רק ירוויחו: הפועלים והעשירים, פשוטי העם והאינטליגנציה, האיכרים ותושבי הערים התעשיות.

כדי שלא ירוויחו מֶרְ גורמים זרים, הופעלה תעמולה ארסית נגד אלה, אשר לפיה גזלו עד כה את רְחֻלַת העם הגרמני והאשמים במפולת הכלכלית ובאינפלציה. ומי הם? "השמיים הזרים, שלא שייכים לעם הגרמני" "טהור הגזע-הארי". "היהודים האלה", אשר הסתננו לשורות העם הגרמני, השתלטו על הונו ועל אונו, מרוששים את המדינה הגרמנית, מושכים את כל ההון לצידם, מפתחים את כוחם הבין-לאומי על ידי העברת הכספים שהרוויחו לארצות בהם הם שולטים על המדינות הכלכליות, ובעיקר לאמריקה: "היהודים הם מוצאי הדם של הגרמנים הטהורים"!! בהתעלם עד-כה על חשבון הגרמנים, הם גם "מפתים נערות תמימות גרמניות" למטרותיה הזדוניות וגם הורסים כך את הגזע הגרמני-הבלונדי-היפה והחזק ואת המוראל לאומי הגרמני, שהושפל במלחמת העולם הראשונה ולאחריה.

תעמולה זו הופצה בעתונות וברדיו יום אחרי יום, בליווי תמונות מלעיגות על דמות "היהודי הַזֶּה" (Der Dreckjude) בהכללה. - כך גם לוותה בתהלוכות של קבוצות גברים לבשי חולצות חומות, מכנסי רכיבה ומגפיים שחורות, כשעל חזיהם מצטלבות חֲגֹרֶת שחורות שנמשכו מעל לכתף מחגורות המכנסיים. עם סרטי-שרוול אֲדָמִים כדם, כשמרכזם מצויר צלב-קרס לבן, צעדו תבורות כוחניות אלה בסך בלֹוּבוֹת כל עיר וכל כפר, תוך צריחת שירים לאומיים גרמניים. היו אלה פלוגות ה S.A. - קטדות הסער. צלב-הקרס נבחר לייצג את הרעיון של המפלגה הנציונל-סוציאליסטית הגרמנית, אשר משמעותו בעברית היא: מפלגה לאומית-פועלית.

ב 30.1.1933 נבחרה מפלגה זו בבחירות "דמוקרטיות" ובראשה התמנה לקאנצלר "הרייך הגרמני השלישי" מנהיג המפלגה אדולף היטלר, ימח-שמו. רפובליקת Weimar קרסה והגנרל הינדנבורג, גיבור מלחמת העולם הראשונה, הובס והוחלף עתה.

הטרור המפלגתי הנאצי נהיה עתה למדיניות רשמית של הרייך השלישי. תוכניתו של היטלר, שנוסחה בספרו Mein Kampf ("המאבק שלי" בעברית), לסלק את היהודים מחייה של גרמניה ולעוקרם מן השורש, החלה להתממש. העולם היה אדיש ומחאות יהודי העולם לא היו יעילות. התעמולה הנאצית פעלה

ללא ליאות והשפיעה על ההמונים, כמו על העשירים, התעשיינים והאינטלקטואלים.
ב 9 במרס ערכו פלוגות ה S.A. ("קסדות-הפלדה") פרעות ראשונות ביהודים.
ב 1 באפריל 1933 הוכרז חרם רשמי נגד יהודי גרמניה וב 7 באפריל פורסם חוק
האוטר העסקת פקידים יהודים במשרדי הממשלה.

הגירת דודי מגרמניה

דודתי **מרים-מנה גלוקשטאדט** ז"ל, אשת דודי **ליאו-יהודה** ספרה לי בשנים
האחרונות פרטים על הגירת משפחתה וזו של דודי **ריכרד-ראובן**, בכור אחי אמי.
אני אישית לא זכרתי את העובדות. וכך רשמתי מפיה :
"ליאו היה הראשון מבין האחים גלוקשטאדט שעזב את גרמניה מיד אחרי עלות
הנאצים לשלטון. הוא היה הגמיש ביותר בין אחיו והנייד יותר.
היא אשתו, היתה בעצם היוזמת והממריצה להגירה מידית תוך חיסול עסקי בעלה.
בעצם רצו שני האחים להגר כבר ביוני 1932 לדניה, אחרי שאי-שקט פוליטי
החל כבר כחצי שנה לפני הבחירות. ליאו, שחזר משבי האנגלים רק שלוש שנים
לאחר גמר מלחמת העולם, הוכנס אז ב 1922 לעסקי הבנק של אחיו הבכור כשותף.
עתה, ב 20.3.1933 שלחו ריכרד וליאו את נשיהם וטפם לאנטוורפן שבבלגיה.
זמן-מה לאחר הגיעם לשם, התישבו **פאני**, **אשת ריכרד** עם בניה **זיגפריד-שלמה**,
מנפרד-מוריץ וורנר-זאב, - **ומנה, אשת ליאו** עם בנותיה הנלורה ועילזה
באוסטאנדה לחוף-הים בבלגיה (Ostende).

ריכרד אף-הוא היה חד-עין למהפך הפוליטי, לאחר שסבל כבר במלחה"ע הראשונה
מאי-קידום פיקודי, עקב אנטי-שמיות מפקדי הגייס שלו בחזית הבלגית.
עשרה ימים לאחר יציאת שתי המשפחות מגרמניה, הופעל החרם על עסקים בבעלות
יהודית. **ליאו** הצליח להבריח הון רב לבלגיה, בודאי בגלל כושרו "להסתדר",
שפותח בעבר, בשבי. ואמנם הוא הצליח להגר מיד. אחיו **ריכרד** בא אחרי
עוד לפני סוף השנה, לא לפני שהצליח לחסל בצורה יעילה את נכסיו בהמבורג
ולהעבירם לבלגיה. שני האחים הקימו, **ריכרד** בברוסל ו**ליאו** באנטוורפן את הבנק
המשפחתי המשותף "מזל-עיר", תרגום לשם הגרמני גלוק-שטאדט. " (סוף ציטוט)

לא ידוע תאריך הגירתו של אחיהם **גוסטב**, אך אף-הוא ניסה את מזלו בנכר,
בהשיגו רשיון הגירה לקובה ולאחר מכן לאקוודור. אך לפני-כן הספיק עוד
להתחתן שנית, לאחר מות אשתו הראשונה והולדת הבת סופיה. זו הושארה זמנית
בחסות אחיו **ליאו** באנטוורפן, וגדלה עם בנות הדוד הנלורה ועילזה במשך כ 3
שנים, עד אשר אשתו השניה של אביה, עתה אמה החורגת, נטלה עמה לאקוודור, לאביה.

מאחיו התאום **דניאל** נשתמרו כל ניירותיו, אחרי שהצליח להגר בסוף 1935 לארץ-
ישראל ולקחתם עמו. לאחרונה קבלתי אותם למשמרת מבתו הבכורה הילדה-חנה
זליגמן בגן השומרון.

ממסמכים אלה אפשר ללמוד רבות, הן על תקופת שרותו בצבא הקיסרי הגרמני;
על פציעתו בקרב; על שכר השרות שקבל באופן סדיר; על צלב-המלחמה שהוענק
לו. יותר מאוחר על לימוד טבחיות-כשרה על האניה הגרמנית **Albert Ballin**
ב-1926 בנמל המבורג, -ועל הפלגותיו כטבח המטבח הכשר של האניה **York** מנמל
Bremerhaven-ברמרהאפן ו **Madrid**-מדריד מאותו נמל. הוא הפליג עליהם בשנים
לדרום אמריקה במשך שלוש שנים עד אשר השיג ב 1929 רשיון-נהיגה על משאיות
ונכנס לעסקיו של חותנו יוסף גאבל במסחר סיטונאי בגבינות.
אך המענינות יותר הן תעודות רשמיות של הממשלה הנאצית מן השנים 1933-1935:
הראשונה מ 3.11.1933 מוענקת "לחבר הצבא הגרמני" בעבור נאמנותו כמולדת
בחזית המלחמה בשנים 1914-1918 ושמה: "Deutsches Feld-Ehren-Zeichen"

השנים מוענקת "בשם המנהיג והרייכסנצלר" - "Im Namen des Fuehrers und Reichskanzlers" ושנה: "Ehrenkreuz fuer Frontkaempfer" = "צלב כבוד למען חיילי החזית" ותאריכה: 3.8.1935, והיא חתומה על ידי מפקד המשטרה בהמבורג. אחר-כך באה תעודת-התנהגות מן התאריך 21.8.1935, ובו איזכור מ 9.10.1933, כי אז נרשם לחובתו של דניאל גלוקשטאדט פסק-דין על סיכון-מתוך-רשלנות של משלוח משא ברכבת, ועל עונש של תשלום 20 מרק או תמורתו שני ימי מאסר. על פי דברי בתו חוה זליגמן החליט אז אביה לא לסמוך יותר על "חסינותו עקב שרותו לצבא הגרמני". עתה הבין את "הרמז" החדש והחליט להגר מגרמניה מיד. בדצמבר 1935 היגר לארץ-ישראל ואשתו אנה לבית גבל ושלוש בנותיה הילדה-חוה, אריקה-רבקה ורות באו להתאחד עמו באפריל 1936. בראשונה עיבד את משקו החקלאי של חותנו יוסף גאבל במושב בלפוריה, אשר חיסל אף-הוא את עסקיו הפורחים בהמבורג ועלה ארצה. (מקורו מהונגריה, ללא קשר רגשי להמבורג.) בעזרת הלואה מן האחים ריכרד וליאו שבבלגיה, קנה דניאל אחרי שנתיים משק משלו במושב מרחביה, הקרוב לבלפוריה, בעמק יזרעאל. (על הכרותי מחדש עם דודי זה במשקו במרחביה, בפרק על קליטתי בארץ ב 1945.)

זכרונותי

לא זכורים לי רשמים בהירים מן המהפך החמור, פרט לתחושה מעומעמת, כאשר ראיתי התקהלויות בפינת הרחוב בו גרנו והצטופפות ליד דוכני העתונים ולוחות המודעות. חשתי כי משהו לא נוח מתרחש, בודאי היתה גם בבית הורי אוירה קשה יותר. אך זו לא חדרה אל נבכי נפשי. יתכן והורי עשו הכל, כדי שאנו הילדים לא נפגע מן המהפך. לא נראה לי כיום, כי מישו מן המבוגרים הסביר לנו, מה התרחש בציבוריות הגרמנית. כנראה רצו "להגן עלינו".

ברשותי צילום מן העתון היומי של המבורג Hamburger Tagesblatt מיום ד' 29.3.1933, דהיינו שלשה ימים לפני עלות המפלגה הנאצית לשלטון. בראש עמוד השער מתנוסס ציור של ספינת מפרשים ובמפרש הקדמי צלב-קרט גדול.

בהרי הכותרת הראשית: הוראת הנהלת המפלגה הנציונל-סוציאליסטית לחבריה:

פ ק ו ד ת מ ס ע נ ג ד ה י ה ו ד י ם

ובכותרת אחרונה:- בשבת אנו מכים בהם ! - חרם על בתי המסחר שלהם, הרופאים ועורכי הדין.

- סנט העיר מזהיר את היהודים שלא לעורר אי-שקט בעיר. (!)
- מלחמה נגד העסקים וחנויות היהודים.
- אל תקראו עתונים יהודיים.
- נאסר פרסום עתונים מרקסיסטיים.
- נאסרה הופעת העתון "המודיע ההמבורגי"

במרוצת השנים תהיתי רבות, מדוע אבי ז"ל לא קלט את "האותות". מצד אחד הסתמך כנראה על אות צלב-המלחמה שקיבל ואני מניח, כי הוא-, כדודי דניאל קבל עוד ב-1933 וב-1935 תעודות-כבוד המאשרות את זכויותיו בשביל המולדת הגרמנית במלחה"ע ה-1. הוא לא קיבל אף אזהרה אישית על עבירה קלה כל-שהיא שעבר אי-פעם, - כדודי דניאל בסוף 1935 - וחש את עצמו מוגן בזכות שרותו הצבאי. מצד שני ידוע לי, כי רבני הקהילה האורטודוקסית אליה השתייך, לא המליצו על עליה לארץ-ישראל, בגלל הסוציאליזם החילוני שפשט בה, וחוסר הינוך דתי מעוגן, כמו זה בהמבורג, שיוכל לחנך שם את ילדיו. "אם בהמבורג נוסעים בשבת,

הרי אלה גויים, אך כיצד זה ישפיע על ילדיו, אם יראו יהודי מחלל את השבת" ?
אלו היו דבריו לאמי, ששאלה אותו באחד הימים ב 1935, כאשר נאלצו לעזוב את
דירתנו ב Benekesstrasse - בנקה שטראסה מס. 2 ושכרו דירה Brahmsallee 28
בראמסאלה. היה זה אחרי שארבעת אחיה עזבו את המבורג, בהינמם את מצבם
כיהודים בגרמניה.

גם דודי מקס-משה בונדהיים, -אח אבי-, נשאר בהמבורג, כנראה מאותה תפישת-עולם.
שניהם היו מבוססים כלכלית והאמינו בתום-לב, שעצם תרומתם במלחמת העולם
הראשונה, ועתה תרומתם לכלכלת המשק הכללי תגן עליהם מכל רדיפה ממשית.
מאחר והמפלגה הנאצית עלתה לשלטון בבחירות דמוקרטיות, האמינו כנראה, כי כמו
שעלו לשלטון באמצעות העם, כך ירדו מן השלטון, אם יעזו לפעול בדרך לא הוגנת.
היום אנו יודעים את האמת, אך אז היה זה טבעי להאמין בהמשך החיים הרגילים,
עם מעט אי-נאימויות "באופן זמני". הכרזות לחוד וחכמה-שלטונית לחוד, כך
חשבו כנראה מתוך היגיון "אינטלקטואלי-יהודי".

זכרונותי מאותה תקופה קלושים, אך בעזרת צילומים רבים הצלחתי לשחזר את
הקורות אותנו באותה שנה: בקיץ זה לא יצאנו לנופש באחד ממקומות הקיט בחופי
הים הצפוני או הבלטי, כבשנים הקודמות.

הורי הזמינו את בנות הדוד ממשפחת אבי, אשר נשארו בגרמניה כמונו, לבלות אתנו
את חופשת הקיץ בדירתנו. בית המגורים שלנו בבנקה-שטראסה עמד מול מדשאות
רחבות-ידיים, כי לא היו בנינים ממולנו. מצד שמאל מולנו נראה בית-הכנסת
המרכזי הגדול ב Bornplatz (ככר הבאר בעברית) ומאחוריו היה בנין בית הספר
שלנו. המדשאות התאימו לבלות עליהם שעות-משחק רבות. אבי היה קפטן הקבוצה
ששחקנו במשחקי כדור. נסענו ל Blankenese אשר לחוף נהר האלבה ברכבת-העילית
והתחתית ושם בילינו במים ובחול הרבה מימי החופשה, כאשר אמי מלווה אותנו.
הילדה, בת דודתי גרטרוד זומר, באה מ Bad Kreuznach אשר בדרום גרמניה.
היא היתה המבוגרת מבינינו, ילידת סוף 1922.

פאולה, בת דודי משה-מקס וצילי-שולמית, בת דודתי פרידה היו ילידות 1924 כאחי
ליאונהרד-נתן. אני, צעיר מהם בשנה ואחרי אחי **פאול-ישראל**, אחותי **תרצה**.
הצעירה ביותר היתה הילדה, בת דודי מקס-משה, ילידת 1929.

היינו חבורה של חמש בנות ושלושה בנים, אשר קשרינו המשפחתיים התהדקו עתה
בנסיבות האיום החיצוני עלינו. אני מניח, שהורי והוריהם כיוונו זאת כך
במחשבה תחילה. היחסים ביני לבנות הדוד היו טובים, כי הייתי ג'נטלמן אתן.
במיוחד אהבתי את הילדה הקטנה, שהיתה חמודה וארבע שנים קטנה ממני.

לאחי **נתן** היה קשר טבעי עם צילי ו**פאולה**, היותם בני גיל אחד.
הילדה הגדולה גמלה לי מאוחר יותר את יחסי הטוב אליה, על אף היותה גדולה
ממני בשנתיים ויותר, היא גבוהה ואני נמוך-קומה: על פי המלצתה, הזמינו אותי
הוריה לבלות חופשת-קיץ בבד-קרואצנך באחת השנים הבאות, אולי ב 1936 (?),
בשנה שנפטרה בה סבתי רוזה גלוקשטאדט, אם-אמי :

הנופים השונים שם, נהר לא רחב שחוצה את העיר, הגבעות מסביב נטועים בכרמי
ענבים ללא סוף, - העמק עמוק מתחתינו ובמרכזו פסים ורכבת ארוכה, דמוית
תולעת מתפתלת ומתנשפת במאמציה לעלות במעלה הגיא. כן ! אהבתי מראות-טבע
ואלה נחרטו מאז בזכרוני הצעיר. גם איש זקן עיוור, שישב שם בבית הכנסת וידע
את כל התורה בעל-פה, לא נשכח ממני. כן זכורים לי נסיעותי עם דודי מקס זומר
במכונית האופל שלו, אל מחסן העורות שהיה שותף בעיבודם ובממכרם עם אחיו, -
ובכבישים עטורי שדרות-עצים עבותים, כאשר עלומת האור של פנסי מכוניתו
מאירים את גזעיהם ואת הדרך, אחרי שהחשיך.

כאן הקדמתי את מאוחר יותר, כדי לציין את יחסי הקרבה המשפחתית שנוצרו עתה
בעקבות קיץ 1933 בדירתנו עם בנות הדודים שלנו.

מבית-הספר אין לי כמעט זכרונות !
 היודות חצי-שנתיות שנשתמרו מעידות על היותי תלמיד בינוני עד טוב.
 מהן למדתי, כי תעודת סוף-שנה ניתנה בהמבורג בחודש מרץ, כנראה לפני חג הפסח
 וחצי-שנתית באוקטובר, כנראה לפני ראש השנה. מכאן, כי שנת הלימודים התחדשה
 באיב ! (ולא בסתיו, כמו בארץ)
 התעודה האחרונה, עליה חתום מחנכי החל מכתה א", מורי ולטר הרץ, היא מסוף
 כתה ג", והתאריך 22 במרץ 1934.
 הציונים: תורה - כ.ט"מ; קריאה בעברית - טוב; הסטוריה בתנ"ך - פחות משוב;
חשבון - טוב; גרמנית בע"פ - טוב; גרמנית בכתב - טוב; מולדת - פחות משוב;
כתב היד - מספיק + ; התעמלות - טוב;
התנהגות - טובה; דינוק והתמדה בביקורים - טוב מאוד; חריצות - טובה מאוד;
סדר - טוב; קשב וריכוז - טוב מאוד.

חתומים על התעודה מנהל בית-הספר Spier-סטפיר והמורה W. Herz.
 אבי אישר את קבלת התעודה בחתימתו המלאה Ernst Bundheim .

ברשותי תעודה נוספת מ 29 במרץ 1934, והיא מישיבת מקור חיים, מסלול תנ"ך.
התנהגות - ט"מ; דינוק והתמדה - ט"מ; קריאה - טוב; תנ"ך - טוב עד ט"מ.
בהערה כתוב: עקב ידיעותיו, יכול מנפרד לקחת חלק בשיעורים במשנה.
 לשם לימוד כתב-רש"י, עליו לבא ב 3 באפריל בשעה 5 אחה"צ לאולם הלימוד.
 חתומים המורה Imanuel והמנהל S. Rabinow. (האחרון היה רב).

לא זכורים לי לימודי אלה, פרט למראה האולם במעומעם ומשהו מן המוזריות
 של כתב רש"י שלא הכרתי. רק התעודה גלתה לי עובדת לימודי בישיבה, במקביל
 לביה"ס. באותה תקופה גרנו עדיין בבנקה-שטראסה, מול בית הכנסת הגדול.
 בשנה לאחר מכן, ב 15.4.1935, קבלתי תעודה שניה. בתנ"ך קבלתי ציון כמעט-טוב
 ובמשנה מספיק (בלבד).
 ראוי לציין, כי אבי היה חבר באגודת שוחרי חוג הלימוד למשניות "מקור חיים".
 הוא עצמו למד עם חוגו של הרב Lichtig-ליכטיג והיה חסידו, אם אינני טועה.

בשנת 1935 עברנו מדירתנו לדירה חדשה, מרוחקת יותר מבית-הספר.
 אינני זוכר פרט זה, רק מסיפורי אמי נודעו לי הפרטים הבאים:
 המפלגה הנאצית החרימה את בית המגורים בו גרנו, שהיה שייך לקהילה היהודית.
 הדירה החדשה היתה ב 26 Brahmsalle-בראמס-אלה. בשכונת מגורים זו, הנקראת
 Harvestehude - הרווסטהודה, גרו הרבה יהודים, ביניהם מבני כתתי, שעמם נוצרו
 במהרה יחסי חברות. מאחר ובתקופה זו כבר השפיעה התעמולה הנאצית עמוק על
 נפש הגרמנים, וילדי הגרמנים התרחקו מילדי היהודים.
 עקב אירוע זה של הכרח לפנות את דירתנו בקרבת המרכז היהודי ולחפש דירה
 חדשה, שאלה אז אמי את אבי: "מדוע כל אחי היגרו מגרמניה ואנו מחפשים לנו
 שוב דירה חדשה בהמבורג, להשתקע שוב"...? כך סיפרה אמי, כחקרתי את העבר.
 הייתי אז בן 10. ילדי הגוים הצטרפו לנוער ההיטלרי ואנו חשנו את שנאתם
 אלינו, שהתבטא בראשיתו בעקר בהטחת מלות גנאי כלפינו, "יהודי מלוכלך" וכו'.
 באופן טבעי ביותר נוצרו בין ילדי היהודים יחסי חברות. היינו אז חבורה
 מלוכדת של ארבעה-חמישה חברים בני גילי. עלייתי אז לכתה ד".
 בכתה ד" היה לי מורה חדש ושמו מ. גולדשמידט. אינני זוכרו לטובה, כי הוא לא
 ידע להתייחס אלי כמורי הקודם. זה היה הוא, אשר כבר בשנה השלישית היה המורה
 לכתיבה-תמה וגרם לי לתסכול, ביחסו הבלתי אישי. זכור לי עוד, כי ישב מרוחק
 מאתנו על הקטדרה, סרק את זקנו הקצר, ניקה את אוזניו בעזרת מקלון מזכוכית

ובקצהו ספוגית מצמר-גפן. הוא נראה לי נלעג במשהו...

אין זה פלא, כי ציוני אצלו ירדו בדרגה, כפי שניתן לראות בשתי תעודות השנה הרביעית. בתעודה החצי-שנתית צוין בהערה, כי אם בכוונת הורי שאלמד להלן ברמה העיונית, עלי להשיג ציון טוב לפחות באחד משני המקצועות: בשפה הגרמנית ו\או בחשבון. ואמנם זכור לי במעומעם, שהוזמן סטודנט יהודי לביתנו, אשר נתן לי שעורי-עזר במקצועות אלה, לעלבוני ולבושתי...

לבסוף עברתי למגמה העיונית, -ולא לרמה העממית המסתיימת עם 8 שנות לימוד. הרמה העיונית היתה שש-שנתית, והכחה החמישית נקראה Sexta, הששית Quinta, השביעית Quarta, השמינית Unter-Tertia, התשיעית Ober-Tertia ו העשירית Secunda. השמות ציינו איפא את הסדר ההפוך, בשונה למה שנהוג כיום. נדמה לי, שהיתה עוד כתה עליונה, אך פרט זה לא ברור לי, כי הרי לא זכיתי להגיע לכתות הגבוהות, עקב נסיבות חיצוניות בלתי צפויות. בסוף כל כתה עיונית, הוחלף פס-המצחיה, אותה חויבנו לחבוש כסמל למעמדנו כתלמידי הגמנסיה היהודית.

החלפה זו כן זכורה לי, כי היא לוותה כל שנה בהרגשת גאווה והתבגרות. אך מצחיה זו "סימנה" אותי בלכתי מבית הספר הביתה. נערים לא-יהודים החלו להקניט אותי כאת יתר הילדים היהודיים, בראותם לראשינו סמל ביה"ס היהודי. כאשר התלוננתי על כך פעם לפני אמי בנוכחות דודתי פרידה, אמרה זו בפשטות: אז תסיר את הכובע, למה "תעשה רישס"? המונח היה צריך לבטא "למה תגרום להם, לילדים הגויים, להיות מרושעים"? אך אמירה זו "למה תעשה רשעות", -כאילו אני האשם ברשעות הנוער הגרמני, כי אני מתבלט בכובע המעיד על היותי תלמיד ב"ס יהודי-, המושג הזה מצביע על גישה גלותית מובהקת, על פיה הקרבן אשם ולא התוקף אותו...

(כן, כן, כן !! - לדאבוני קיימת עתה גישה זהה בארצנו, הטוענת "שעצם מגורינו והמצאותנו ביהודה ושומרון, היא הגורמת לרשעות הערבים שם נגד ישראלים...")

העלבונות הפכו חיש-מהר להתנכלויות פיסיות : בעיטות, משיכות ודחיפות, חטיפת כובע המצחיה וזריקתו אל תוך גינות-בתים אחרי גדר או חומה... ותמיד התגודדו שלשה-ארבעה נערים מגוגלים נגד ילד יהודי תמים יחיד, המחפש מפלט מהם. אף פעם לא הראיתי סימן של התנגדות ! תמיד ניסיתי עוד להתחמק לפני ההתקלוץ הצפוי. לעתים הצלחתי לחמוק דרך סמטה צדדית, אך לעיתים היה מאוחר מדי ונאלצתי לשאת בדומיה ובפחד את הבעיטות ואת המכות. אף פעם לא החזרתי מכות, כפי שעשה אחי הבכור ליאונהרד-נתן שהתרחק כהוגן והרביץ על ימין ושמאל, הגם שיצא מן ההתכתשות וידו על התחתונה, כי הרי היה אחד בלבד, מול ארבעה-חמישה בריונים, לרוב גדולים ממנו.

אמי ניסתה בהתחלה לטלפן להורי ילדים אותם הכרתי, אך בהתגברות הנאציזם, הפכו גם הוריהם לנאצים מושבעים, ואם לא-, הרי חששו לחנך את ילדיהם בניגוד לקו תנועת הנוער ההיטלרי, ואפילו רק לבקש מילדיהם שלא להציק לילדי השכנים... אמי קבלה בודאי תשובות מתחמקות ואולי אף נאצות. בכל אופן לא התלוננתי יותר, כי תועלת לא היתה בכך.

בערבים, ואני שוכב כבר במיטתי, צעדו בני הנוער ההיטלרי בסך ברחובות השכונה ושרו בקולי-קולות שירי שטנה נגד היהודים. זכור לי המשפט החוזר אחרי כל קטע: "...וכאשר דם היהודים ניתז מן הסכינים... תרדה אמיתית אחזה בי ולא יוכלתי להרדם שעה ארוכה מרוב פחד.

אני בטוח שברבות הימים נוצר בי רגש נחיתות על כי יהודי אני, ואינני יכול להתגאות, כמו ילדי השכנים, להיות ילד גרמני "טהור-גזע-ארי". תחושת הנחיתות היהודית הפכה לעובדה קבועה... ולהרגל טבוע בי ואף "טבעי".

לראשונה הבנתי, כי תחושת נחיתות זו אינה אלא טעות, כאשר ראיתי פעם בדרכי הכיתה שלושה נערים גרמנים מחזיקים בקרפדה, תחבו ללועה קנה-קש ואחד מהם מחזיק בפיו את הקש מצדו השני ומנפח עד... שהקרפדה התפוצצה. המראה הזוועתי הזה הגעיל אותי עד עומק נשמתו. לראשונה הבנתי, כי רמת ילד יהודי גבוהה בהרבה מרמת הגרמנים האכזריים... וחשתי גאווה שאני יהודי עם חינוך אנושי. הרי לא אוכל אפילו למעוך זבוב טרדני, כך חשבתי בהקלת-פתע...

אינני זוכר אם היינו מודעים אז להתנהגותנו במצבי-לחץ אלה. אך זכור לי אחד מן הנערים היהודים בסביבתנו, אולי כשנה מבוגר ממני. הוא היה "הגיבור" שלנו, שלא חשש ולא פחד מן הבריונים הגרמנים. שמו היה Adolf Hiller ! עובדה הזכורה לי היטב היא, כי בלכתנו אל הגן הציבורי בקצה רחוב המגורים שלנו, -בו היו מדשאות רחבות ידיים, בריכת מים במרכזו ועצים סביב-סביב- ; כאשר הוא היה עמנו לא פחדנו ! אם נתקלנו בחבורת בריונים שחסמו לנו את הכניסה לפארק, -יהיו אף גדולים מאתנו-, התקדם חברנו זה לעברם בצורה כזו, שהם פינו לנו את הדרך בלי להקניטנו. עד היום הזה אינני יודע את סוד חששם מפניו ? האם רכש לו שם של פיטר באחת ההתקלויות עמו, והוא הניסם אז, וזה הספיק לתמיד ?? או האם היה זה שמו הדומה לזה של מנהיג הממשלה הנאצית ?? או האם הוא היה נער מעורב מנישואי יהודיה עם גרמני-גוי ונחשב בעיניהם כאחד מהם ?? - זכרונות לא שכח מקרה, שהלכנו לשחק בגן זה בלעדיו ! כאשר קרבנו לכניסת ה-Innocenciapark, חיכתה לנו שם חבורה מאיימת של נערי הגוים. חששנו להתקרב אליהם. אז אחד מאתנו אמר: נקרא להילד ואמנם אחד מאתנו הלך לקרא לו. כנראה גר בקרבת הפארק. הוא רק הופיע והגרמנים פינו לנו את הדרך... הייתי גא בן, הגם שאני בעצמי לא ידעתי להיות אמיץ כמוהו.

אולי במודע ומתוך הבנתנו הטבעית, כי בסביבתנו מכירים אותנו כיהודים, יזמנו יותר ויותר טיולים אל מחוץ לעיר. היו לנו קרוקינטים עם דוושות-הנעה מיכניות, עמם התרחקנו למרחבים בחיק הטבע. או שנסענו בחשמלית או ברכבת התחתית והעילית או אף ברכבת ממש אל הגבעות המיוערות של Harburg, אל מרחבי המרעה של ה-Lueneburger Heide, בה היו מפוזרים משקי פרות ולא היינו צריכים לדאוג כל הזמן שלא נכנס למלכודת של בריונים. אהבתי מאוד את אדירת המרחבים, את היערות, את חוות האכרים עם גגות הקש המשופעים ואת נופי הנחלים, האחו עם האווזים והפרות והעצים בגדות הנחל. אך פעם אחת, ואנו בדרכנו בחזרה אל תחנת הרכבת, עברנו דרך כפר בעל רחוב מרכזי אחד. לפתע מצאנו את עצמנו מוקפים בחבורת נערי הכפר, שסגרו עלינו. כנראה הכירו בנו כי יהודים אנחנו, כי הם התגודדו עלינו בצעקות וביריונות ולפתע קבלתי בעיטה אדירה מנעל מסומרת אל אחורי, מתחת לעצם השת. הכאב היה נורא ! אך התאפקתי ככל יכולתי כדי לא להראות פחד או חולשת הכאב והמשכתי אחרון של חבורתי הקטנה ללא ניד-עפעף... אך את הבעיטה הזו לא שכחתי עד היום ולא את הכאב.

החברים שלי אז בחבורה, שקראנו לה Li-La-Lo, היו בנימין פלס, ברוך בורכרד, לוטר פרנקנטל והנס גולדשמידט. שמות אלה נשתמרו למזכרת על אחת התמונות שצילמנו מחבורתנו זו. המצלמה היתה שייכת ללוטר או להנס, אשר גרו ברחוב שלנו, אך היו ממשפחות חילוניות, לא כמוני ויתר שני הנערים. הם פיתחו יותר את הידע הטכנולוגי-מודרני מאתנו, האחרים. אחד היה צלם חובב, השני בנה מטוסים עם פרופלורים מופעלים בגומיות ודאונים. אך השוני הדתי לא הפריע לנו כלל, כי הרי כך גדלנו ולמדנו באותה כיתה, בבית הספר היהודי. אולי להיפך: אני נהניתי מכך ששיתפו אותי בידיעותיהם ובמעשיהם והם חשו בנוח אצלנו בבית בראותם מנהגים יהודיים שורשיים, שבביתם לא נפגשו בהם.

ואמנם, טיולים אלה הזינו את נשמתי והשפיעו עלי רבות בהתמצאות בטבע !!!
במשך השנים כמדתי לזהות שמות עצים וציפורים והפכתי לידען-הטבע בין חברי.
בחלקן באו ידיעותי משילוט שנקבע על ידי "האגודה לאהבת הטבע" על גזעי-
עצים ובהם ציון שמות הצומח והחי בסביבה הקרובה, בגרמנית ובלטינית.
עץ עליו קיננה ציפור מסוימת, צוין זאת במיוחד תוך ציור צבעוני של הציפור.
אהבתי להתקרב בהחבא קרוב לסנאי, שישב על גזע עץ תוך כרסום זרעוני-אצטרובל
שאחז בין רגליו הקדמיות. פעם הייתי יכול לגעת בו בלי שירגיש בי, כי הפנמתי
את כל תכסיסי הציד של האינדיאנים בהסתננם נגד הרוח, כדי שחיה לא תריח את
קרבתם. גם תכסיסי המלחמה של גיבורי האינדיאנים, אותם תיאר הסופר קרל מאי-
Karl May בסיפורי ההרפתקאות הלהיבו אותי, בקראי אותם ספר-אחר-ספר.
מקרה אחד זכור לי במיוחד, כי הוא הביא לי תהילה בין חברי ! הייתי הנמוך
ביותר בכתתי. כח פיסית רב לא היה לי בהתגששויות הנהוגות בין נערים במשחקי
החצר בבית הספר, אך הייתי זריז מאוד והיו לי תכסיסים: בטיול כתתי באחד
מיערות מחוץ לעיר אורגן משחק "מלחמה" בין שני מחנות, שהתמקמו כל אחד בחלק
אחר של היער. המטרה הייתה להסתנן אל מחנה האויב, כדי לתפוס שבויים ודגל
האויב. כאשר התגלה הגדול והחזק ביותר ממחנה האויב מתקרב, זינקו בני קבוצתי
כדי לתפוסו. אך זה היה מהיר והשאיר את הדולקים אחריו במרחק-מה ממנו.
בהברקה תכסיסית-אינדיאנית עזבתי את הקבוצה הרודפת ואת שביל היער, אשר
ידעתי, שאחרי חצי קשת גדולה מסביב לחלקת סבך של שרכים גבוהים מקומתי, יגיע
השביל עוקף-הסבך לקצהו. אף אחד לא הרגיש בהעלמותי במעבה השרכים, בקצרי
בריצה מהירה את הדרך. ואמנם הגעתי שניות מספר לפני הנרדף אל סוף השביל
וזינקתי על הבורח מן הצד והצלחתי להפילו במנוסתו. חברי שהיו בעקבותיו,
הגיעו תוך שניות ומנעו ממנו לנער אותי מאליו. הייתי לפתע לגיבור קבוצתי,
מעמד לו לא זכיתי בעבר. --- עצם זכירת האירוע הקטן מוכיחה, כי דמויי העצמי
גבר בי עקב זריזותי, תכסיסי האיש, שלא כאחרים לא רדפתי אחריו בשביל המסומן.
כך קרה לי שוב, כאשר שחקנו כדור-מחניים באחד משיעורי הספורט בחצר בית-
הספר. מורי להתעמלות היה לא יהודי, Dr. Maehl, אשר בעבר היה מחברי הנבחרת
הגרמנית להתעמלות קרקע ועל מכשירים. הנ"ל היה פצוע-מלחה"ע ה-1.
בשנות השלטון הנאצי חויב ביה"ס היהודי להעסיקו בענף הספורט, כמו גם את
המורה לשפה הגרמנית שהיה גרמני-ארי מותיקי המלחמה ושמו Dr. Niemeyer.
(יש סברה, שאלה השניים היו סוכנים נאצים שתולים בצוות המורים היהודים,
אך לפחות לגבי ד"ר מעהל, -המורה לספורט-, לא נמצאו אסמכתאות שהיה אי-פעם
חבר המפלגה הנאצית. כך נאמר לי אישית על ידי אחת החוקרות העכשויות
של חיי הקהילה היהודית דהמבורג, גב. Ursula Randt.)
הנוהג היה, ששני ראשי קבוצה שמונו על ידי המורה להתעמלות, יבחרו לצוותם את
משתתפיו על פי כוחם ויכולתם במשחק זה. אני הנמוך מבין חברי הכתה נשארתי
אחרון, כי לא החשיבו אותי כשחקן שיכול לתרום לקבוצתו. תחושת התסכול שלי,
הגם שבלבי הצדקתי אולי את זניחתי לסוף הרשימה, היה בודאי גדול.
אך מה יכולתי לעשות ? כיצד יכולתי להוכיח לחברי כתתי, כי אני, -הנמוך-,
לא-כל-כך-לא-מועיל להם ?
בהמשך משחק הכדור התברר, כי הקבוצה הנגדית שלנו הייתה הטובה יותר. כל חברי
הצוות שלי כבר נפסלו במגרש שלנו ואני הקטן, נשארתי לפתע יחיד בשדה.
חברי מעבר למגרש השני התחילו לעודד אותי: אל תתן להפילך מפגיעת כדור בך.
הם ידעו דבר אחד חיובי אודותי, כי זריז אני מאוד וכן יודע אני לתפוס
כדורים, רק לא לזרוק אותם אל מעבר למגרש של יריבינו. כוח זרועי היה חלש
מדי בשביל זה. מיד סימנתי להם שיתפזרו משני צידי שדה-המחנה של יריבינו
ואני אצליח למסור להם את הכדורים שאתפוס, מן הקו הקדמי לעברם. נשארנו עוד
חמש דקות לסיום השיעור ואם אחזיק מעמד בלי שיריבינו "יורידו" אותי

בפגיעת כדור בלי שאצליה לתופסו, הרי לא הפסדנו גם אם לא נצחנו.
 גם "תיקו" תהיה תוצאה טובה ומכובדת במצב זה!
 ואמנם כן: מכדורים חזקים מדי התחמקתי בזריזות וקפצתי הצידה או מעליהם,
 ויש שהפלתי עצמי על קרקע, כדי שיעברו מעלי. כדורים שנראו לי שאוכל לתפסם
 בשתי זרועותי, תפסתי אותם והעברתי אותם במהירות הבזק לידי חברי בצידי
 המגרש של יריבינו. אלה הצליחו עוד להוריד כמה מהם לפני שצלצל הפעמון
 להפסקה ואנו נשארו בלתי-מנוצחים!!
 אני הפכתי מיד לגיבור קבוצתי וחברי הרימו אותי וחגגו אותי כשחקן מעולה.
 כיום אני יודע, כי הצלחה זו בשדה הספורט הגבירה את המוראל האישי שלי.
 גם המורה להתעמלות הכיר ביכולתי המיוחדת ומאותו מקרה החל לטפח אותי
 בתרגילי קרקע וזריזות, בקפיצות על "חמור". התגלה לו, כי אני קפיצי מאוד,
 ומסוגל לעבור בקפיצה מסוגננת מעל לארגז הקפיצה, גבוה מקומתי-אני.
 הרבה מחברי הגבוהים יותר נשארו מאחורי בספורט זה.
 גם שחקן כדור-יד הייתי, עקב מהירות הכידור שלי ויכולתי להתחמק מנסיונות
 הצוות הנגדי לחטוף ממני כדור.
 הנסיון בהתמצאות ביערות ובשדות, ויכולתי הפיסית בהתחמקות ובתכסיסנות
 ספורטיבית הפכו חלק מאישיותי. ואמנם היום ברור לי, כי חלקם היה רב בדרכי
 המאוחרת יותר בחיי המחרת ובהישרדות בתנאי שדה ויער בצרפת הכבושה.
 במקום הקרוי Blankenese, פרבר מחוץ להמבורג ועוד לפני בואך לאורך נהר
 ה-Elbe לאלטונה, העיר הצמודה להמבורג-, היתה הכשרה לחלוצים שהתכוונו
 לעלות לארץ-ישראל. בשבילי היה עולמם עולם קסום, מסתורי ומסקרן.
 אהבנו להציץ בטיולי יום הראשון לחווה זו ולהתפעל ממתבגרים חלוצים אלה.
 אך גם אהבנו לשוטט ביערות, לאסוף אוכמניות ועוד יותר לקפוץ ולצנוח ממרומי
 הדיונות אל מדוניהן מרופדי-החול...

תעודת כלה

Talmud Tora Schule (Grundschule)	
Zeugnis für <u>Brundheim Manfred</u> Klasse <u>2a</u>	
Betragen: <u>gut</u> Fleiß: <u>gut</u> Aufmerksamkeit: <u>gut</u> Ordnung: <u>gut</u>	In Fach, Aussehen und Charakter besonders lobenswerth und verdient die Anerkennung der Lehrkräfte.
LEISTUNGEN	
Hebräisch Lesen: <u>gut</u> Penmanship: <u>gut</u> Gebetübersetzen: <u>gut</u> Bibl. Geschichte: <u>gut</u> Deutsch mündlich: <u>gut</u> schriftlich: <u>gut</u> Heimatkunde: <u>gut</u> Rechnen: <u>gut</u> Schreiben: <u>gut</u> Turnen: <u>gut</u> Singen: <u>gut</u>	
Verabschiedet: <u>gut</u> Verabschiedet: <u>gut</u>	
Bemerkungen:	
HAMBURG, den 21. März 1932	
Der Direktor: <u>W. Korte</u>	Der Klassenlehrer: <u>W. Korte</u>
In Vertretung des Vaters: <u>Manfred Brundheim</u>	

Manfred Brundheim

Klasse 2a

Manfred ist ein sehr fleißiger, gutmütiger, und sehr
 aufmerksamer Schüler. Er ist sehr fleißig und
 beachtet seine Pflichten sehr genau. Er ist sehr
 fleißig und beachtet seine Pflichten sehr genau.
 Hebräisch: gut
 Schreiben: gut
 Lesen: gut
 Rechnen: gut

Es ist durch Konferenzbeschluss vom 1. III.
 nach Klasse 2a versetzt.

Hamburg, den 21. März 1932

Der Direktor:
W. Korte

Der Klassenlehrer:
W. Korte

Die Eltern:
Manfred Brundheim

עצמם בשום מחיר את הנצרות, גם לא בכפיה. האנוסים נשארו בספרד. חלק מן המגורשים פנו לצפון אפריקה, איטליה, הממלכה העות'מנית כולל מצרים וארץ ישראל וכן לארצות הבלקן. חלק גדול פנה לארץ השכנה לספרד, לפורטוגל. לאחר ארבע שנים החל גם שם האיננוס לנצרות, והוא היה חמור פי כמה מאשר בספרד, כי לא ניתנה הברירה לסבול ולא לקבל את עול הכנסייה הקתולית!

מעתה נאלצו להסוות באופן מוחלט את השתייכותם ליהדות והתחבולות, כיצד לשמר יהדותם בסתר הלכו והעמיקו. החיתונים נעשו בחורים פנימיים וקדושים ביותר, כך "שהסוד נשאר במשפחה" ולא היתה סכנת הלשנה, ואף לא סכנה להתערב בחיתון עם משפחות לא ידועות מספיק, לא בטוחות ב-100%.

משפחת אבותי, משפחת דון יחיא העלימה את שמה האמיתי, אך בניה בחרו בשמות מזהים, אשר היו מובנים רק לבעלי הסוד. (ראו דוגמאות להלן). רק כמאה שנה מאוחר נמצאה הדרך כיצד להמלט מתופת ההסגר הכפוי עליהם. אך אבי המשפחה נתפס והועלה על המוקד על ידי האינקוויזיציה. שמו הלועזי הידוע במשפט, וקודם כסוחר אמיד הוא הנריקו דיאס מיכלאנו. אשתו ובניו, בנותיו וחתניו הגיעו לצפון מערב אירופה והתיישבו בעיר המסחר של איגוד ערי הנזה, בהמבורג. הם הציגו עצמם כקתולים פורטוגזים. בגלל כושרם המסחרי, קשריהם הימיים עם ברזיל, אפריקה והודו התקבלו בדיון. לאט-לאט גילו את היותם יהודים וביססו את מעמדם הכלכלי והדתי. לפנייהם עשו כן קבוצות של נמלטים אשר מצאו בעיר ההולנדית אמסטרדם מיקלט ומפלט וחזרו שם ליהדות גלויה. ועתה לשמותיהם הכפולים, לפעמים אף יותר מכך. כל זאת כדי להסוות את עצמם במקומו השונים אכיהם הגיעו. בעיר המקלט (אמסטרדם), המבורג, אמדן, לונדון, גלוקסטר שם היה בהתאם לשפת המקום: הולנדית, גרמנית, אנגלית או דנית. בחזרה לפורטוגל או לאחת ממושבותיה כדי לסחור שם נשאו שם פורטוגזי, שםם הקודם. על מצבותיהם וברישומי הקהילה הם מופיעים בשמותיהם העבריים. לכן יש צורך בידע-רב ובחוש בלשי כדי לאחד באיש אחד, שניים, לפעמים שלושה שמות שונים, בעלי צליל שונה בתכלית.

להלן דוגמאות שנחקרו על ידי בקשר לעבר משפחתי:

1. באנגליה חי אנוס, אשר שירת את הצי האנגלי כמוסר מודיעין. על תנועות "הארמדה הספרדית-פורטוגזית הבלתי מנוצחת". שמו נודע כדונסטון אנוס, שם מורכב מדון סטון =אבן-צור, דהיינו דון (א)בן אנוס, שם מוצפן, אך מובן לאנוסים. הוא שני בניו יעקב ובנימין נעו באניות הסוחר הפורטוגזיות מפורטוגל לים הצפוני כדי לייצא תפוזים ספרדיים. בעזרת הריגול הימי שלהם וזיהוי כוון הצי הספרדי פורטוגזי, הצליחו האנגלים להפגיע צי אדיר זה ולהשביעו רוב רובו. מאז נשברה עוצמת השליטה הספרדית הימית ומשפחת דון איבן אנוס קיבלה אותות הצטיינות מאת המלכה אליזבת. שבידת השליטה הימית הספרדית פורטוגזית, אז בשנת 1568 אפשרה ליותר ויותר סוחרים אנוסים פורטוגזים להסתגל החוצה.
2. בשנת 1591 הסתובב בימים סוחר רב תחבולות ודיפלומטי, בעל ידע רב בשפות. שם

היה מנואל דודריגוס דה זגה. לא השדו בו הפורטוגזים, בסובבו בין הנמלים השונים בצפון מערב אירופה, בהביאו לשם סחורות פורטוגזיות מן המושבות מעבר לים. מנהיגם של קבוצת אנוסים נמלטים ראשונה, שהגיעה על אניה משלהם עמוסה סחורות יקרות כלונדון, לאמדן ולבסוף לאמסטרדם, ידוע באמסטרדם ובאזור כולו כיעקב בן יצחק זינדל. טירדו הוא שם סתר בלשון פורטוגזית, אשר משמעו "הזרזק המגורש". חוקרי התקופה הזו, הלא יהודיים, לא הבינו כי הוא זה מנואל דודריגוס דה זגה. השם מנואל, שם נוצרי כביכול, ביטא את אמונתו היהודית: עמנו-אל. דודריגוס היה מקום משפחתו לפני גירוש ספרד, לפני שנמלטו לפורטוגל השכנה, היא העיר סיאודד דודריגס, בקסטייליה הספרדית. מקום מושבו זגה הוא עיר הנמל בצפון מערב פורטוגל ממנה יצא הסוחר למסעות המסחר שלו. בשמו "הנוצרי" הפורטוגזי נכללים אם כן קטעי מידע רבי חשיבות לאחיו מבני ישראל הנסתרים כמוהו. בניו ובני בניו התפזרו בדורות הבאים במחוז הצפון הולנדי פריזיה גם פריסלנד. מבני בניו נקרא מאוחר יותר דה פריז או פריסלונדר.

באמסטרדם נודעו משפחות שנישאו תמיד ביניהם בכל תקופת האינזוס בפורטוגל כמאה שנה ויותר:

א. שטאל מזכיר משפחות כפולות שם: דודריגס - פריירה ומנדס - דה קוסטה באמסטרדם. בהמבורג וסביבותיה חיו אבות אבותי וגם הם נשאו שמות כפולים ואף יותר מכך, אך מסיבה אחרת. בנסותם להחלץ מפורטוגל זמן האינזוס, ניצלו את מסעות המסחר שלהם אל מושבות בדרום אמריקה, אפריקה והודו והגיעו לצפון אירופה. על פי צרכי הסוהא החליפו שמותיהם. כך היה סמואל דיאגוס בברזיל, אלדו דיאגוס בפורטוגל, לאלברטוס דגיס בהמבורג ושמואל יחיא בשמו העברי בקהילת החוזרים ליהדות בהמבורג ובגלוקשטט. גיסו אנשוניו קורדוזו דה מיכאל בברזיל, אנשוניו קורדוזו דה קסרס בנמלי צרפת, היה מנואל קורדוזו דה מיכאל באמסטרדם ולונדון, בהמבורג קרא לעצמו מנואל טיישיינה ובקהילה היהודית יצחק חיים דה מיכאל, אך גם מנואל קורדוזו מיכאלנו. אחיו היה פאול דה מיכאל בפורטוגל, פאול דיריכסן בדניה ומשה אבן צור בקהילה היהודית בהמבורג. אבן צור הוא זהה עם דון טטון, לכן אני משער קרבת משפחה עם משפחת דון טטון אגיס האנגלית. אח נוסף היה רויז גומז מיכאל בפורטוגל, דודריגס גומז דה מיכאלנו בהמבורג דניאל דה הולנדה באמדן ובמושבות מעבר לים ואברהם ישראל סיקונדה בקהילת הפורטוגזים בלונדון. אחיו הצעיר, של אלברטו דיאונס נולד כנראה בהמבורג, ולא בפורטוגל. הוא ידוע כרופא החצר של מלך דניה באותה עת. שמו הדני הוא קורנליוס גנסן. אך בדישומים היהודיים הוא ידוע כחכם בנימין מוסקפה, בהמבורג ואמסטרדם. אחות השניים ידועה רק בשמה הלועזי פריזס אנשוניס. בדור הבא נקרא בכור הבנים סניור, וצעיר הבנים יוניור. כך קיימים שני אחים יצחק סניור הנדיקס ויעקב יוניור הנדיקס. השם הנדיקס כדי לציין את המיחסותם לסב הקדון הנדיקו דה מיכאל.

בין גולי ספרד שנדדו מזרח קיימת התייחסות דומה בכינוי בכור הבנים בציון זה : למשך, בכור-שיטורית. הגם שפרקים אלה מתייחסים לשמות משפחה ולא לשמות פרטיים, הנני מצביע על הצפנת רחשי לב ורוח, וכן יחוס משפחתי לתוך השמות הפרטיים של משפחה זו, כמו בודאי גם למשפחות אנוסות אחרות:

א. אם ובתה ושתי גיסות נקראות כזן בעברית אביגיל. נראה לי שהצפינו בשמן את היותן קרובות משפחה לאב שהומת על ידי האינקוויזיציה. לכן הזכירו בשמן, לפעמים כבר בבגרותן אף בזקנתן את חרדת-הגיל (השמחה) על קידוש השם. היה זה ביטוי לגבורה שבהשקמה ובכבוד מיוחד למקדש שם שמים במותו.

ב. רוב השמות של הגברים, מסתיימים בהברה אל : מנואל = עמנואל, דפא-אל, דני-אל, מיכ-אל, שמו-אל, יחי-אל, ויחיא (באות סופית אל). בהצפנה קרא לעצמו בן משפחת יחיא חיאק (בכתב לטיני Hiac) ובן משפחתו איצחק Ishac ובעברית יצחק חיים. גם חיים הוא יחיא במקרה זה. שם משפחה ידוע באמסטרדם והמבורג היה קוריאק שמקורו ומבטאו הנכון הוא צורי-אל (Curiel) קשה היה לאינקוויזטורים לגלות את ההצפנות והסודות של אחים ואחיות אשר כל אחד נשא שם שונה. כן היה קשה לחוקרים לחדור להבנת קשרי המשפחה של אנוסים נרדפים אלה. גם אני נאלצתי להתעמק מאוד עד שהבנתי את קשרי המשפחה של אבות אבותי, אך היותי עצמי נער במחתרת בעבר, הבנתי יותר טוב את המצב.

עבודה כ"ב:

1. עקוב אחרי ההסטוריה של האנוסים באיטליה, בספרד ובפורטוגל באטלס כרטא, כך ימי הביניים, עמודים 72-81, כדי לקבל תמונה על הנדידות והבריחות.
2. מצא מקורות על מילות העצמי של אנוסים ; על ניצחון הצי האנגלי על הצי הספרדי ; על ראשית התישבותם של אנוסים נמלטים מפורטוגל באמסטרדם, המבורג ולונדון.
3. נסה לגלות באזורך בני שמות ספרדיים ואיטלקים ממש. נסה לקבל מידע ממשפחות אלה על עברם וארצות גלויותיהם.
4. ברר שמות כפולים במשפחתך ; בבית הכנסת ובירושם בתעודת הזהות.
5. אולי יש מסביר וסבתותיך אשר העלימו את שמם האמיתי בחיי מחתרת, עת השואה או נסיבות אחרות, כמו במחתרות העבריות בארץ-ישראל ? רשום באופן מסודר את סיפורי העבר האלה, אשר כל אחד מהם הוא "סיפור" !

שמות משפחה כפולים היום בישראל.

בני זוג אשר מסכימים מראש על קביעת שם משפחה כפול, עושים זאת מסיבות שונות. סיבה אחת שנודעה לי היא, כי במשפחת אבי הככה אין בנים. שם משפחת האב יאבד אם אין לו אחים עם בנים זכרים. לכן נוצלת הבת את שם משפחת אביה איתה

לנישואיה ומצרפת אותו לשם משפחת אבי בעלה.

עבודה כ"ג:

אסוף מידע על משפחות מסוג זה ובקש בנימוס הסבר להסכם הדדי זה.

עתה נחזור לחובת שמות קבועים על ידי הקיסרות האוסטרו הונגרית לפני כמאתיים שנה והקיסרות הנפוליזונית לפני כ-175 שנה :
האזרחים כולם, והיהודים בנפרד הוזמנו לעיריה או למקום הממשל ע"פ סדר מסוים ונדרשו לבחור להם שם משפחה. לפעמים היה להם להציע שם שבחרו בו. חלק מן היהודים רצו להזכיר שהם בני האזור זה דורות ורצו לקבל שם של עיר או עיירה ממנה בא אחד מהוריהם. יש וזה אושר ויש שהיו צריכים לעשות שינוי כל שהוא בשם המקורי, כדי שהישוב לא "יבוזה" בכך שיהודי נושא את שמו.

-14- יש שנמצאו אנשים שרצו לבחור באותו שם משפחה ואז הוצעו להם שמות אחרים על פי מפתח מסוים. בכל מקרה היו צריכים

לשם מס קביעת שם -

אם לא העלו שם משלהם, הציע פקיד הממשל שם ע"פ דשימה מוכנה, מיוחדת ליהודים. בעבור שם בעל צליל "טוב" נדרש היהודי

לשם מחיר

גבוה. בעבור שם פחות "מרשים", מחיר נמוך יותר. כך נוצרו עשרות ומאות שמות לכלא כל קשר עם עבר המשפחה, מקצוע האיש, מקום ממנו בא, אלא על פי התשלום שהיה מוכן האיש לשלם.

שמות מסוג זה כולם בשפה הגרמנית, כי מקור הנוהג הזה בארצות בהם היתה זו השפה הרשמית. אך נדירה מאוחרת יותר למזרח אירופה, גרמה לשינוי הצליל מגרמנית ליידיש (למשל באום הפך לבוים-ראה להלן). בימים ההם אורך השם העיד על אצילות, חשיבות, עושר ומעמד, לכן שם מורכב משתי הברות, או אף משלוש, היה יקר יותר משם בעל הברה אחת.

תלמידים אשר שמם המשפחתי מסוג זה של שמות, לא יכולים אמנם ללמוד משם כזה משלוח-יד, תכונה, שם אב קדמון וכד', אך ארבעה דברים נתן ללמוד:
א. אותו קדמון שקבל שם זה קנה אותו וחי לפני כמאתיים שנה בתחום אחת משתי הקיסרויות הנ"ל.

ב. אורך השם, מספר הברותיו ואותיותיו, מעידים על דצונו או יכולתו של הסב הקדמון לשלם סכום גבוה, כדי שיוכר מעמדו החברתי והכלכלי בין יתר יהודי קהילתו וסביבתו. ולהיפך: שם קצר, מעיד על אי יכולתו או אי רצונו של האיש להתפאר

במעמדו, או לשלם מחיר גבוה.

ג. תוכן השם, אף הוא מלמד על ערכן המעמדי והכלכלי של משלם מס-קביעת-שם-משפחה קבוע.

ד. כאשר קבל השם צליל בשפת יידיש, סימן שהקדמון או צאצאיו הגרו לארצות מזרח אירופה, מאוחר יותר.

כאן יש להעזר במבוגרים המבינים את השפה הגרמנית, או יידיש הגזורה מגרמנית.

להלן דירוגים על תוכן ואורך השם, תוך שימוש בשמות נפוצים אצל יהודי אשכנז.

להלן שמות בעלי הברה-ות, המציינים חומר פחות ערך ובעל ערך רב יותר:

עץ = הולץ, אבן = שטיין, זכוכית = גלס, ברזל = אייזן, פלדה = שטאל, נחושת

= קופפר, כסף = זילבר, זהב = גולד, יהלום = דיאמנט, גם אֶלְשטיין = אבן יקרה, גם דוֹנְשטיין ופֶרְלשטיין = אבן פנינה.

אם המשלם היה מוכן להוסיף סכום על דירוגו הכספי-מעמדי, הוסיפו לו הברה המגדילה את המכה עצמה ואת תוכנה.

במקום סתם עץ, הוסיפו: הר של עץ = הולצברג או הולצנברג

" " " אבן " " הר של אבנים = שטיינברג או שטיינברג

" " " זכוכית, " " הר של זכוכיות = גלסברג או גלסנברג

" " " ברזל, " " הר של ברזל = אייזנברג או אייזנברג

" " " נחושת, " " הר של נחושת = קופפרברג או קופפרברג

" " " כסף, " " הר של כסף = זילברברג או זילברברג

" " " זהב, " " הר של זהב = גולדברג או גולדנברג

בכל מקרה כזה, ההברה הנוספת בסוף השם, גם היא עלתה בתוספת תשלום. השמות

אייזנשטיין, קופפרשטיין, זילברשטיין, גולדשטיין, גולדמן, דיאמנטשטיין מציינים

את החומר בתוספת "אבן" או "איש" ולא בתוספת "הר" שמחירו רב. שם כזה מחירו היה

בין החומר לבד, לבין תוספת של "הר".

דירוג דומה מעולם הצומח:

צמח מפיכ = ניסטל, נסטל. בלי ספק זהו שם גנאי, כי אנטישמיות נוצרית ציידה את

היהודים תמיד כטפילים.

קוף = דיסטל. זהו כמובן שם זלזול מאוד, כי מי רוצה להדמות לצמח עוקצני זה?

עשב = גרס. בתשלום מעט גבוה יותר, קבל העני הזה שם מורכב: גרסמן

שרך, שרכים = פארן. זהו צמח שגדל ביערות אירופה בגובה איש בצפיפות רבה.

שדה = פֶלְד. בתוספת תשלום: פֶלְדמן. (מעט היו יהודים באירופה שהיו הקלאים בפועל.)

עץ = באום. בתוספת תשלום: באום-מן, ומכאן באומן וביידיש בויםן.

ומכאן גזורים כל מיני העצים, על פי ערכם, יוצרים ופריים:

אָנְנבאום = עץ מחטים; אָפּפּל = תפוח ובתוספת הברה: אָפּפּלבאום או אפלבויס.

צירנבאום או בירנבויס = עץ אגסים. פייגנבאום או פייגנבויס = עץ התאנה.

פייטלבוים הוא בעצם דמלבוים או נקלבוים, דהיינו עץ התמר.
אלבאום או אלבוים הוא עץ זית, בתרגום מדויק עץ של שמן. ונזבאום = עץ ארזים.
ביידיש זה הפך לניסנבוים.

גם עץ הדובדבנים היה עץ נאה בפרוהתו ומחידו היה בודאי מכובר כשם קירשבאום או קירשנבוים. אך במקום עץ יחיד, תוספת של תשלום נעשה את משלם המט ליער = נלד. ועוד תשלום ושמו היה לנלדמן. אין להניח שיהודי היה באירופה איש יער אמיתי או בעל יערות. השם גרינלד הוא יער ירוק; השם לורפראום מעיד על עץ משובח נוסף, הוא הערער, עץ עלי הדפנה. הפרח "ורד" זיכה את המשלם שכום מתאים בשם רוזן, גם אם לא היה רוזן בעצמו או בחסות של רוזן-נסיך. אם-האיש היה עני, היה צריך להסתפק בעלה של ורד = רוזנבלט מכאן גם-הרוזן צוייג = ענף של ורדים, רוזנבאום = עץ של ורדים, רוזנמל = עמק מלא ורדים, שם מרשים! ויינמראוב היה יכול להיות בעל כרם קטן או בעל פונדק עם ציור צמח זה על שלט פרסומת, אך היה גם שם קנוי. ויינברג, ויינברגר לא היו בדיכ בעלי כרמים של ממש אלא קנו שם יפה ומרשים כזה. גם בלומנפלד = שדה פרחים ועל אחת כמה וכמה בלומנפלד = עמק מלא פרחים, היו שמות יקרים ומרשימים. פרח מרשים באירופה הוא הסייפן ומכאן השם המפואר לילינפלום ולילינפלד = עמק מלא סייפנים. עוד כמה דוגמאות מסוגים אלה מן העתונות: לוטמגרמן = גן שעשועים, או גן מפואר למרגוע, שם יקר בודאי. שטנגל = עוקץ הפרי, בודאי איש מסכן, שלא היה לו כסף לעלה או לענף. אקטטיין = אבן פינה, לא סתם אבן! קרונקופף = ראש הכתר, בודאי שם יקר! נלדהרן = קרן יער או פינת יער. קורנפלד = שדה חיטה. שינפלד = שדה יפה. זנדרמן = איש חול. יכול להיות אזור גם מאלכסנדר. שטלצנברג = הר גאה, שם זה ניתן לקצין יהודי בצבא האוסטרו-הונגרי. שטיינזלץ = אבן מלח. שטייננץ = דייק של אבן, או גם רחוב מרוצף אבן, דבר שהיה נדיר בימים ההם ויקר! פך = נחל, ריינפך = נחל אדיר. שטרום = נהר ממש. זילברשטרום = נהר של כסף.

עבודה כ"ד:

1. הכינו במשותף רשימה שמית כזו, תוך שימוש בכרשטת בית הספר ובעזרת מבוגרים יודעי יידיש וגרמנית, תרגמו כל השמות לעברית.
2. הכינו רשימה משכימה בעזרת שלטי השם של דיירי השכונה והחנויות.

3. עקבו במשך שבוע אחרי שמות המשפחה של האנשים הפעילים בספורט, בתכניות הרדיו והטלביזיה, ומיינו אותם לפי קבוצות וסוגים.
4. אפשר להרחיב פעילות זו בשימוש מודעות בעתון, ביקור באתרי הנצחה של נספי השואה וחיילי צה"ל שנפלו, בית-החיים = בית עלמין.

הרבה יהודים היו חשדנים ביותר, כאשר החלו עליהם חובת שמות משפחה קבועים, דבר שנגד את המסורות הידועות להיקרא פשוט על שם האב בלבד. לכן היתה התנגדות פנימית רבה. כן חששו מן הסדר ברישומים האזרחיים הן בגלל תשלומי המיסים, והן בגלל חובת השירות הצבאי כתוצאה מהתגברות זרם האמנציפציה אצל היהודים, שדרשו שוויון-זכויות עם האזרחים הנוצרים, וכמובן נאלצו להסכים בד בבד עם שוויון חובותיהם. אם הפקיד הלא-יהודי היה איש הוגן ולא אנטישמי במיוחד, ויהודי כזה בא לפניו והתמהמה, הוא הציע לו שם שנראה לו תואם את חיצוניותו של היהודי, מקצועו ויכולתו לעמוד בתשלום מס. הרי הוא הכיר כל יהודי באזורו, כי בימים ההם היתה האוכלוסיה היהודית מפוזרת בכפרים ברוב הארצות באשכנז, ולא מרוכזה. זכות ישיבה בערים הושגה מאוחר יותר במעט, ואם היו קבוצי יהודים בערים היה זה בערי החוף, בו קיבלו "הפורטוגזים" פריבילגיות מיוחדות (זכויות קנויות!) עקב הרחבת המסחר הימי והיבשתי. היהודים האשכנזים מדורות קודמים היו מושפלים ביותר, ולא רצויים בערים! במקצת ערים ישבו באזור מוקצב ליהודים, בגטו היהודי.

15-15- פקיד הוגן שאל למעשיו של האיש וקבע לו שם בהתאם. מאחר ויהודים עסקו בכל מיני דוכניות בקמעונות התהוו

שמות מוזרים

בהתאם לסחורה שהם סחרו בה. מוכר אבקות למיניה נקרא **פֶּלְקֶר**; מוכר שקיות לאבקות אלה שמו היה **כַּפְּדֶרְבֵּיטְל**. דוכן בחושי תפירה נקרא **שְׁפִינְגֶּרן** ומוכרי כפתורים נקראו **קְנוֹפֶף**. אם מכר בדי משי נקרא **זֵיידֶץ**, אם סחר בצמר נקרא **וֹלְקֶנְדֶּר**. שוחר חבלים נקרא **זֵיידֶר** או **זֵיידֶרְסֶד**; בעל פונדק נקרא **שְׁפִיידֶר**, שמשמעו "המאכיל". לא תמיד הבין היהודי מה דוצים ממנו. אולי לא הבין היטב את השפה הגרמנית בניב המקומי? כשנשאל "מה מעשיך?" יכול היה לענות "אני לומד תורה", ונקרא לרנר או שטנה: "היום אני לומד את עשרת הדיברות", כי היה זה בשבוע של פרשת "יתרו" או "ואתחנן". כך נוצר השם **זֵיידֶרְסֶד**, שמשמעו "עשרת הדיברות". יתכן ופקיד אזורי ביקור בבתי יהודים קשישים כדי לסיים את רשימתו. בבואו לקשיש כזה ובשאלו "מה אתה עושה?" ענה היהודי שהיה אולי באמצע התפילה: "אני קורא קדיאת שמע", בידיש זה נשמע כמו "קריצשמה" והפקיד רשם קריצמן. או הוא ענה "אני המלווה של הרב", או "המלווה את המתים", בדצותו להדגיש שאין לגרשו מן המקום (מזה פחדו תמיד מאוד, כל פעם שנקראו להוציב לפני פקיד הממשל), כי תפקידו חשוב. אז קרא הפקיד נבלידר, ז"א המלווה.

אם היהודי היה בעל שם-טוב באזור וזה קרה בהחלט, קרא לו הפקיד על פי אופיו הטוב, ראה בסעיף 9, או כפי מראהו, ראה סעיף 8. אך קרה שיהודי ענה בחוצפה, בלי שהפקיד הבין את תוכן התשובה, כי היא נאמרה בידיש עסיסית. כך ענה יהודי לשאלת שמו הרצוי לו: "קישמיד", דהיינו "נשק לי" והפקיד רשם כך בדיוק. או הנשאל לא ידע מה להחליט והחל להתגרד בפדחתו מתוך מבוכה. הפקיד שאיבד את סבלנותו רשם פשוט **קישמיד**, דהיינו "האיש המתגרד". או עמד בהכנעה עם עצבות על פניו, ואז קרא לו "משה העצוב", ובגרמנית **מוזס טראודיג**. אם היהודי היה כנוע ביותר, והודה לפקיד בלי הרף, קרא לו **צנקר** = האומר תודה תמיד.

אך לא פעם היה הפקיד אנטישמי ממש וחילש כיצד לפגוע ולהעליב את היהודים. היהודי נדרש למסור פרטים שונים על עצמו ובני ביתו ותשובותיו שהעידו לפעמים על אי-הבנה וזרות, שמשו עילה לשם מצחיק, מגוחך. כשנדרש האיש לרשום את שמו, והתברר שהוא איטר יד ימינו, קבע לו הפקיד השם **לינקר**. אם לא ראה היטב או היה עוזר קרא לו **בלינקר**.

אם היה אדמוני לא קרא לו דוש אלא **אקסלרוש**, דהיינו בעל שעדות בית שחי אדומות. היה לו קול עבה יכול היה לקרוא לו **ברוקר**, כשם זבוב גדול המזמזם בקול רם. היה קולו נסרני-צרוד קרא לו **שערקר**, דהיינו הנוחר. אם דיבר בקול-רם מדי לשעם הפקיד, רשם לו את השם **שכרייג** או **קרייג**, הצועק. אם התחיל לדבר לא לענין או מהר מדי ויותר מדי, קטע אותו הפקיד ופסק **שנמר** וכדי שיוצמד לשלם מחיר שמן הוסיף לו באופן שרירותי **שנמרפלד**, דהיינו קשקשן ועדה של קשקושים. שמות מלעגים אחרים בהם נתקלתי: **מאש** = בוש, **פנר** = מנומנם, **שליפנטוך** = שמרטוט ישנוני או **שליפנטוך** = סחבה. כאשר תשובת יהודי הרגיזה את הפקיד קרא לו ראש חמור = **אזלסקוץ**, או **אוקטשונץ** = זנב של שור. מאוחר יותר היה צורך בתשלום נוסף כדי לרכך במידת-מה את משמעות השם והוסר חלק מן הכינוי. כך נשאר מראש החמור, הראש בכלב = **קופץ** ומזנב השור הוסר הזנב ונשאר השור = **אוקס**. משפחת רבנים מכובדת מאוד, אשר מוצאה מדרום גרמניה נקראה אוקס במשך דורות, וכאן בארץ תרגמו לשור.

ישנם עוד שמות משפחה מעליבים כאכה אותם רשמתי מן העתונות:

דימר = במקור הגרמני **דומר**, דהיינו טיפש.

גנס = אווז, בעל חיים שנחשב למזופש אף הוא.

לם = שה, גם הוא נחשב ליצור תמים, בלי הבנה רבה.

האן = תרנגול, אולי נראה לפקיד מתרדב או מתלבט מדי.

קנוקן = עצם, יתכן ומסכן זה היה רזה, רק עצמות.

מאוס = עכבר, בידיש נקרא **מיזל**, מייזלר. אולי יהודי קטן-קומה או מצטנע מאוד

וכנוע.

גין שמות יהודי קהילות אחרות, אותם חקרתי במיוחד מצאתי עוד שמות מוזרים מהם אני מביא רק את תוכנם מתורגם לעברית, כי שמות אלה לא ידועים היום:

יואל חלש, כהן המצחיק, משה הברדן, שמואל הרומע, המפורסר, המתנשף, בעל אף החדק, פושט הרגל, החדש, בעל הכרס, מלקק צלחות, צוואר ארוך, הלקקן, הרגזן.
גוריון בעמוד אחד של עתון אחד מצאתי את השמות הבאים: ביטר=מר, זלצר=הממליח, זיסמן=האיש המתוק.

עבודה כ"ה

חפשו שמות בעלי משמעות מוזרה או מצחיקה בכל השפות המדוברות באזור מגורייכם. היעזרו בדירי השכונה מארצות אולה שונות מאתיופיה ועד לרוסיה, מפרס והודו ועד לאמריקה.

16- שמות מסוימים מציינים יום מסוים או עונת שנה. קיץ וחורף = זמר ווינצ'ר ומקורם לא ידוע לי. יתכן והמתפקד לא ידע מתי נולד אלא רק זאת, שנולד בקיץ או בחורף. כך עם השמות זנפא, מונפא דהיינו יום אי בשבוע, או יום בי וכד'. ידוע השם בן-שבת ויום טוב אשר מתיחס בודאי לאחד האבות הקדומים שנולד בשבת או ביום חג, נקרא כך בשמו הפרטי ובניו המשיכו לשאת את שמו כשם משפחתם.

עבודה כ"ו

הוסיפו שמות מסוג זה הידועים לכם מנסיוונכם.

17- ישנם שמות שתורגמו

משפה אחת לשפה אחרת.

זאת כאשר היגר יהודי ומשפחתו מארץ לארץ, או נמלט מפדעות, אינוס או מלחמה. כרוב השתנה הצליח עקב שינוי השפה. אך כך קרה גם כאשר יהודים עלו ארצה והחליטו להנציח את תוכן שם הוריהם, אך לתרגמו לעברית.
 זה לוצו באיטליה ולוצז ממגורשי ספרד. היו לוֹלֶפֶזון או וֹלֶפֶרש בהולנד וגרמניה ללופסקי וליפסקי ולוֹלֶפֶזביץ בבלותם למזרח אירופה ובארץ קראו לעצמם בן-זאב. משפחת מהגרים מהולנד לרוסיה נקראה שם גֹלֶנְסְקִי, כי ברוסית, לא מבטאים את האות ה' והופכים אותה לאות ג'. הוֹלֶנְד הפך איפא לִגֹלֶנְסְקִי. בארץ קרא לעצמו צאצא המשפחה במקום גולנסקי=גולן.

כך הפך ברוסיה לִכָּאָן וכַגֶּנְזִיץ, בחבלים הרוסיים הדרומיים לִכָּגֶנְזֶף ולכגנוב. אך בחזרם ארצה, קודאים לעצמם כני המשפחה שוב כִּכָּן.
 לשם יהודה צדפו אז סמל שבטו, אריה. נוצר שם כפול יהודה-אריה. כשם משפחה הפך אריה בשפה הגרמנית וביידיש "לייב". (בגרמנית Lowe) מכאן אריה-לב. אך לב בגרמנית תורגם ללב ממש, דהיינו לקֶדֶץ (Ketz) והדף ביידיש הפך להירש וקֶדֶשֶל וכמוכן להרצל. הירש בעברית הוא צבי, וצבי הוא סמלו של שבט נפתלי. כך נוצר קשר בלתי הגיוני,

מבוסס על תרגומים ופונטיקה (קשר של צלילים), בין יהודה לבין צבי ונפתלי.
אך אדיה הפך גם כל"ש ומכאן עם המשפחה ל"ש הנהוג באזור השפה הרומית-רומנית.
בשפות לטיניות הפך יהודה לליאון. בארץ חזרו בני משפחות ליב ליאון וליוש להיקרא
לביא, התואם גם את הצליל הפונטי וגם את תוכן השם.

נפתלי עם סמלו צבי הפך באירופה לנפתלי הידע ושם משפחה זה נפוץ ביותר. כמובן
שתרגומו הנכון לעברית יהיה נפתלי בן צבי, מבחינת תוכנו אך ללא דמיון פונטי.
בן-אפרים הפך במזרח אירופה לפרדזיקין, אפרזיקין, פרדזיקין, פרימוביץ. ברכת יעקב
לבנו יוסף "וידגו לרב בקרב הארץ", הוליד את הכינוי אפרים-פישל, דהיינו הדג
הקטן. הפקיד הלא יהודי הבין פישל שמשמעו "דייג". אך קשה להניח שיהודים רבים
עסקו בדייג-ממש-כמקצוע, כפי שדומה מדוב משפחות יהודיות בשם זה.
למנשה הוסיפו סמל "שור", מן הפסוק "בכור שורו הדד לו". יתכן ששם המשפחה שור
קשור לשם מנשה.

יששכר, אשר סמלו חמור-גרם, בעל חיים מועיל, חזק וחיוני בתפיסה התנכית, קיבל
תוספת בצורת שם משפחה בד. זהו דב בגרמנית ויששכר נקרא לרב יששכר-דב בד. למה?
באירופה הצלבנית רכבו האבירים על סוסים. בפגשם במסעי הצלב את צבאות המוסלמים
רכובים על חמורים, היה החמור בעיניהם ליצור דכיבה פרימיטיבי, ירוד ושפל, לעומת
סוסיהם "האבירים". מכאן שלא היה נוח ליהודי להיקרא יששכר-חמור, כי חמור הפך לשם
גנאי, בו בזמן שהיה מכובד בעיני אבותינו הקדמונים. מהו איפא בעל חיים חזק שיכול
להחליף באירופה הנוצרית את החמור? הדב האירופי כמובן! מכאן שיששכר הוצמד לדב.
השם המשפחתי בד נפוץ מאוד בין יהודי אירופה מאז, וכן השם הפרטי דב. יש הסוברים
שמקור שם משפחה זה הוא ה"באר" של דבקה ורחל בחרן ושל משה במדיין. אך הקשר הצמוד
של יששכר-דב-בד מפרך סברה זו.

זבולון יכול להיות מסומל בשמות המשפחה שיף = אניה ושיפר = טפן. קבוצה אחת של
יהודים היו בכ"ז ספנים: האנוסים בספרד ובמיוחד בפורטוגל. יש סברה שהמגלה
קולומבוס בן למשפחה אנוסה בספרד. השם קולומבוס קשור מיונה, יורד-הים הקדמון
שהפליג בניגוד לרצונו לניווט העיר הגדולה בצפון מזרח עירק דהיום. בין אבות
משפחתי האנוסה היו ספנים עצמאיים פורטוגזים, שעקב מקצועם יכלו להיעלם מארצות
האינקוויזיציה לשנים רבות, כדי להביא סחורות מג'ניאה ומלאיה, הודו ואפריקה,
ברזיל וקולומביה, אחד מהם מכונה "שיפר" בגמל הדגל גלוקשטט, בשפה הדנית-גרמנית.
ראובן ודן: ידועים הנוסעים, המבשרים המשיחיים, אלדד הדגל מתקופת גאונ'י בבל ר'
עמרם גאון וד' סעדיה גאון ודוד הראובני מתקופת גירוש ספרד. אלדד הדגל הצהיר
שהוא בן שבט דן, שבא לבשר על קיום ישוב יהודי פודה בהרי אתיופיה. ואמנם יש סברה
שעולי אתיופיה ביסידם הם בני שבט דן. מר יצחק בן-צבי נשיא המדינה הראשון, חקר
את "נדחי ישראל". בספר בשם זה הוא כותב על צאצאיהם האנוסים לאיטלקים של בני
בנימין, דן וזבולון, אשר ונפתלי בצפון פרס. כורדיסטן ובהם כפרים משלהם. באזור

שנקרא בעבר "הגלעד", ובפרסית משוּבֶשֶׁת "גילגלד". כן הוא כותב על שבטים אפרניים, עצמאיים, שמסורתם מעבירה מדור לדור שהם מצאצאי עשרת השבטים. הם שוחרי חירות מובהקים. ביניהם שבט האפדידים (אפרים ?), יוסף סאי (יוסף ?) שינוואד (שמעון ?) הגיאגיים (גד ?).

יש שטובדים ששמות משפחה מסוימים קשורים לדמזים על ארץ הקודש: סטפורטס, שם של חכמים ספרדיים בצפון אירופה והמזרח התיכון, שתוכנו הוא "ששת השערים", רומז על תקוות המשיח שלנו וכניסתנו לירושלים דרך ששת שעריה. אלבאום, עץ שמן-הזית רומז על "משמני הארץ" מברכת יצחק את יעקב; גם את ברכת יעקב לאשר, אשר סמלד עץ זית.

זינרד, זיינשטראוב, אשכול ענבים הרומז לשבט יהודה (חכילי עיניו מיין וכיו). זימלבוים, דקלבוים ופייגנבוים כדמז לדבש ולפרות הארץ.

בן פורת כסמל ליוסף, אך בעברית בלבד. השמות שצליכם מתקשר לפורת כגון פורטנוי (חייט בסלביה) ורפפורט (נמל בשם פורטו בפורטוגל) אינם קשורים לשם עברי זה!

התואר כ"ץ שמשמעו כהן-צדק נכתב בגרמנית כאילו מדובר בחתול: Katz,

התואר ש"ץ שמשמעו שליח ציבור נכתב בגרמנית כאילו מדובר באוצר: Schatz,

התואר מוהרד שמשמעו מורנו הרבי רבינו נכתב בגרמנית מדובר בבנאי: Maurer,

התואר ריי"א שמשמעו "ראש ישיבת אברכים" נכתב בגרמנית כאילו מדובר באיילה, צבייה: Reh.

אם הצאצאים של אנשים מכובדים אלה בקהילתם לא קיבלו מסורת בעל-פה או בכתב מה משמע שם קדמון המשפחה, אילו מתיחסים ממשיכי המשפחה, אבדה המשמעות האמיתית וסולף תוכן העבר! חבל ביותר! לכן יש לנסות ולשחזר אוצרות משפחה שכוחים אלה, ושכר המגלה רב ועצום מבחינה רגשית ומורשתית-פנימית.

בעבר לא הקפידו על רישום שם באופן מדויק, לכן קרו מקרים רבים, ששם משפחתו של יהודי שעבר למקום חדש, לארץ אחרת שובש מכון שהפקיד הדוּשם לא הבין או לא שמע היטב, או מפני שכתובתו מושפעת משפת-אמו הוא, בו בזמן ששפת החדש, הבא מרחוק, היא שפה עם היגוי אחר. כך כל השמות אשר מקורם בשפה הגרמנית ואשר נכתבים באותיות ׀ ׀ שובשו בידיש ובשפות הסלביה, ואף כך בעברית. במקום ׀ מבטאים בחיריק ובמקום ׀ בסגול. ברוסית אין מבטאים ה' ובמקומה באה ג'. כהן הופך לכגן; קרינג (דג מלוח) לגרינג (מנהיג נאצי י"ש); הוצמקד (יוצד כובעים) הופך לגוצמקד (עושה טובות).

באיטלקית אין אות כי ומבטאים במקום זאת ה', נכון הופך לנהון, מכון למהון וכך ברומנית. הק' הגרמנית של יהודי תימן, הופכת לג' בעברית החדשה, חסרון של ממש כי האות כי הדגושה והאות קי שונות זו מזו במקור העברי העתיק. המילה קדיש הופכת למעות לגדיס, והשם קדישי לגדיסי. הסימן "גרש" נעלם בשפתנו וחז"ז" הופך לחזז, נג"מי לאגמי, כי גם האות הגרמנית עי לא מבטאת באופן גרמי נכון. יש והשמות כזו או שינוי כזה מתקבל ברצון ונג"ד, אשר מקורו יכול להיות מחוז צפוני בתימן בשם

נגידאן, הפך בישראל לנגד, כאילו אחד מן האבות היה בעל מקצוע בתחום זה. כמובן
 הדבר אפשרי ויש לחקור זאת! השם דדון, הנפוץ בצפון אפריקה מקורו כנראה בשם
 מתתיהו דהיינו מתת חי. שם זה תורגם בצרפת לפני מאות בשנים כלמינית "דיאודטוס",
 כלמינית לצרפתית דיי דונה (Dieu donné) - ועקב אדיכותו וקושי לבטאו נכון שלא
 בצרפתית, הוא קוצר והפך לדדון. אך יש גם הסבר שונה: דדון הוא פשוט "מתנה", דבר
 הנתון. (א.שטאל עמ' 43, לוי עמ' 26, אייזנבט עמ' 117).
 גם שם היהודי המפורסם, קצין בצבא צרפת, דדיפוס, הוא שיבוש משרייצ'יש, אשר מקורו
 הוא העיר טקיד בניב דרום גרמני, וטרנס בצרפתית. (א.שטאל עמ' 43).
 השינויים החלים עקב שינוי כתיב, מבטא ותרגום, גורמים לקשיים בזיהוי מדויק של
 מקור השם. להלן רשימת שמות שלקמתי ממודעות אבל בעתונות ואשר משמעותם המקורית
 הינה בעלת אפשרויות שונות. יש לחקור כל שם לגופו, בדישומים קהילתיים ואזרחיים.
 שטרן. כפר ברוסיה הלכנה בשם שטרנין. כוכב בגרמנית ומקורו מגן דוד כסמל היהודים.
 זייכלר. בגרמנית עושה חבלים, באנגלית ספן. שניהם מקצוע. גם ה Sailer מותח חבלי
 המפרשים.
 מאורד. בגרמנית בנאי. אך היו מעט יהודים בעלי מקצוע זה. לכן יותר הגיוני שינוי
 כתיב ממוזה"רד = מזרנו הרב.
 שפאן. מן המילה העברית ספן תוך שינוי כתיב. בגרמנית שביב-עץ, אולי מוכר כאלה,
 או חוטב עצים. ואולי קיצור ושינוי השם שפאניר, ציון המוצא מאספניה מצרפתית,
 שפאניאר בגרמנית.
 צינטז. צבעי כלשון ספרדית או עיר בשם זה בספרד.
 רייטר. מגרמנית: פרש, רוכב על סוסים, שם שיכול לבוא מתקופת חובת הצבא על יהודים
 צעירים מתקופת נפולאון והקיסר פרנץ יוזף. מרוסית: משיט עצים בנהר, גם "רוכב"
 עליהם. מגרמנית: יהודי חסות אצל אביר, דהיינו רייטר, אשר גם הוא היה כמובן פרש.
 סכס וזקס. הראשון ממחוז סכסוניה, שהובא משם למקום אחר נקרא Sachse. ה-S
 הגרמנית יכולים לבטאה כאות ז בצפון גרמניה וכאות ס בדרום גרמניה. השני כנ"ל, אך
 גם קיצור ידוע של זרע קודש הם, לאנוסים, לבני קדושים שנהרגו על קידוש השם.
 ריין, ריינס. נגזר מן הנהר הידוע. יהודים בצרפת שבאו מעמק הריינס נקראים כך.
 אך יש ריינס, שם שנגזר מקטרינה, מלכה בעברית, Reine בצרפתית והוא בן אם בשם זה.
 פלק, זלר, זלור, פלור. בגרמנית פלק הוא עוף צייד והיה זה סמלם של אבירים
 ונסיכים והיהודי החוסה בציכס נקרא על שם הסמל. אך המקור יכול להיות זלש.
 זולכנה הוא חבל ארץ בצפון רומניה-יוגוסלביה ויהודים נדדו משם צפונה ומערבה
 ונקראו זלשים, זולכים כמו גם בני הארץ הנוכרים. מכאן המובן ולש=זר.
 פלשי. גם הפלשים באתיופיה הם "הזרים" מלשון פלשת, פלישתים, פולשים. שם זה נחשב
 אצלם כשם גנאי והדבר מובן, ועלינו לקרוא להם עולי אתיופיה.
 פוקס ופוקל. שמות גרמנים אלה יכולים להצביע על חסות אצל אביר בעל סמל זה אך

יכולים להיות כינוי כמראה חיצוני: פוקס=אדמוני, פוגל=בעל אף יהודי-נשרי. פוגל יכול להיות בן ציפורה בתרגום גרמני יידיש.

לבין, רובין. רב, בן רב, או בן ראובן, או אבן יקרה (ראה גם רובינשטיין). זוהל, זהל. הראשון איש נעים הליכות ושלל, השני שיבוש בניקוד ובמבטא אך יכול להיות סוחר בצמר וול וזהות הי הוספה.

קופה, פיתה, כותא, קופאי. מבין יהודי תימן נושאים שמות אלה. מקור השם יכול להיות העיר פותה או כותא בעירק המרכזית, משם הובאו כנראה גם הכותים לאיי בתקופת חורבן הבית הראשון. אפשרות שניה היא כלכותה בהודו והשם קוצר ושובש. הם באו איפא לתימן עקב מסחר מעירק או דרך הים מהודו.

אברהם שטאל מביא דוגמאות אלה:

אלמוזנינו. אבן יקרה אך גם דרשן, נואם.

אלקנצלי. שם מקום או שבט ברברי בצפון אפריקה. גם עושה נפות או מוכרם. קארו. יקר, אדם יקר בספרדית, או שיבוש מעברית קודא, דהיינו בעל קודא בתורה. ישנם שמות משפחה שוותק רב להם, עוד מתקופה היוונית, ולאחריה הרומית.

אברהם שטאל מביא דוגמאות אלה, ואני הוספתי הסברים משלי.

אלכסנדר: ע"ש הכובש היווני הגדול. מכאן שמות משפחה סנדר, סנדרוביץ.

קלמן וקולמן: מקורם בשם פרטי יווני קלנימוס, הנהוג גם בישדאל כשם כניכוח "יהודי".

פיליפ, פיליפס, פיליפסון: מקורו יווני ומשמעו "אוהב סוסים".

פייביש, פייבל, פייסט, פייט, פציאן: מקורם באל השמש פויבוס של היוונים. בעברית נקרא יהודים בשם כועזי זה, "אודי"; כמו הרב האשכנזי בעיר הנמל אמדן, אשר אליו פנו אנוסי פורטוגל הראשונים, שהסתננו החוצה. הם הגיעו כלונדון, משם לאמדן, ועל פי עזת הרב פויבוס אובי בן יוסף הלוי, פנו לאמסטרדם והוא שם מל אותם ולימד אותם ביהדות (1593).

מרכוס, מרקס: יתכן ומקורו אל המלחמה היווני מרס. יהודים בשם מרדכי קראו לעצמם מרכוס ומרקס כך שמותר להניח, כי אבי תורת המדקסיזם, ממקור יהודי, שמו העברי היה מרדכי.

מגנוס ומגנס: פירושו "הגדול".

יוסט, יוסטמן: פירושו ישר או צדיק. יהודים בשם יוסף קראו לעצמם בלועזית יוסט,

באזור הגרמני-הולנדי כך היה שם אביו של הרב פויבוס אודי, יוסף-יוסט הלוי. ויקטור, אביגדור: פירושו מנצח. גם שם פרטי של נשים ויקטוריה גזור מכך, ובעברית: נצחיה.

אנצל, אנציל: פירושו מלאך. גם שם פרטי של נשים אנצילה גזור מכך.

עבודה כ"ו.

1. מצא את המקורות לסמכים המלווים את השמות הבאים, בספר בדאשית, ורשום אותם בפירוט:

- (א-ו) בנימין-זאב; יהודה-אריה ולבואו נפתלי-אילה-צבי; אפרים ומנשה ירגו לרב בקרב הארץ; יששכר חמור-גרם; זבולון והוא לחוף אניות; מנשה בכור שורו הדר לו... (ז-ח) "משמני הארץ" בברכת יצחק את יעקב ו"מאשר שמנה לחמו" בברכת יעקב לאשר. (ט) יין וענבים בברכת יעקב ליהודה. (י) ארץ זבת חלב ודבש, כאשר דבש הופק מתמרים בשלים. (יא) בן פורת יוסף, בן פורת עלי עין.

2. מצאו בסביבתכם שמות הכלולים בפדק 17, אשר מקורם ידוע ואשר מקורם לא בטוח. נסו לדובב בני משפחה מבוגרים. אולי תקבלו מידע נוסף על מה שידוע כי ?
3. העשירו ידיעותיכם בקשר ליהודים נידחים ושבטים שעקב אינוסס אבדו מקהל ישראל באתיופיה, בחצי האי ערב, בצפון פרס, כורדיסטן ואפגניסטן. כן בחצי האי קרים, קווקז וגרוזיה וחורזם היא ארץ הכוזרים, אשר חלק ממשפחות יהודיות הם צאצאיהם. ספר ממוכץ למחנכים ולתלמידים מתבגרים הוא ספרו של מר יצחק בן צבי "נדחי ישראל". לדעתי זהו ספר חובה לנושא "עם ישראל לתפוצותיו".
4. העשירו את ידיעותיכם בנושאים המוכלים בהקשר של השמות: אלכסנדר הגדול, אישים יהודיים בשם קלונימוס; פדשת האנוסים הראשונים שהגיעו לאמסטרדם; מרקסיזם וכו'.

16. החלפת שמות לועזיים לשמות עבריים בארץ ישראל

קיימות שתי גישות יסוד מנוגדות. הראשונה גורסת שיש להמשיך שם האבות ללא שינוי, לכבוד זכרם ומסיבות של מסורת משפחתית בת דורי דורות. השנייה גורסת שיש לעברת שמות לועזיים, כי חזרנו לארצנו ולשפתנו העברית, ואין בהנצחת הזרות של שפות הגולה, גם אם אבותינו נשאו שמות אלה, מן החיוב לעתיד בנינו. אני גורס גירסה שלישית: יש לשמר ולהנציח את מורשת המשפחה עלי ידי הקירה ורישומה. עתה יש לברר מהו "ותקו" של שם האבות ומה משמעותו. לאחר מכן יש למצוא נוסחה של עברית המנציחה מחד, אך המתאימה לחיי עם ישראל בארצו המתחדשת. דוגמה נהדרת למדתי מאחד מחברי, איתו עליתי ארצה בסוף שנת 1944, ראשית התש"ה, בהמלטנו מאירופה הבווערת, דרך ספרד. שם משפחת הצעיר היה קנכט, שמשמעו "עכב". כן ברגע ששם את דגליו על רציף הנמל בחיפה, הכריז בקול: מעתה שמי בישראל בן חורין. ראוי שסיפור זה ישמש דוגמה לשינוי שם עם משמעות פנימית. וכמובן יש לרשום למען הדורות הבאים את תולדות המשפחה, בגלגוליה השונים, בגלגוליה השונות ולהנציח זאת לעתיד הבנים, הנכדים והנינים האחרים. למען ידעו דורותיכם, כי אחרי עינויים כבדים מנשוא החזירנו אלוקי צבאות ישראל אל ארצנו

ומולדתנו ממנה גורשנו לפני כ-60 דורות, בכלל הפאיונו.

וכך נהגתי אנוכי, עם אחי הבכור ביחד. שם משפחתנו היה בונדהיים, על שם כפר בשם בונדה במחוז פריזיה המזרחית בה קנה אבי אבות משפחה זו חסות ממשפחת נסיכים מקומיים, כפי שכתבתי כבר. זה היה בערך בשנת 1670 לסת"נ. אך השם נקבע רק בשנת 1811, זאת אחרי גלגולי שמות קודמים, כל דור על שם האב הישיר בלבד. לפני כן היו אנוסים פורטוגזים ולפני כן צאצאי משפחות החכמים הספרדים דון יחיא אבן יעיש. שם מקום החסות משנת 1670 הוא בונדה, בעברית "ברית". היום בגרמנית = בית. זאת אומרת ביתנו הוא בבונדה. שאיפה מובנת לאותו קדמון אחרי גלגולי אנוסים קשים. בן ברית מסמל היותינו יהודים, נאמנים לעמנו ולמורשתנו הדתית. שמרנו את שם מקום החסות, אך בשאנו כי יהודים היינו בכל הגלגולים ועל יהדותנו שמרנו מדור לדור. אדיקות שמרנית לשמר את השם בונדהיים בצלילו הגרמני, מחשיא את מורשתנו העברית-יהודית. ביתנו אינו יותר במקום "בונדה", גם זו היתה פלות גם אם באותה עת אבות אבותי קבלו שם זכות ישיבה וחסות של נסיכים מקומיים. אך בן ברית היה הוא אז ובן ברית אני כאן, אחרי השואה, בארצנו. כך הנני משמר את זכר אבי ז"ל שנספה בשואה כמו זכר כל קדמוני, בשם זה !

במושבו בו אני חי (חבת ציון בעמק חפר) עבדתו משפחות את שמם הלועזי. להלן השם הלועזי, העברי וההסבר:

רזיימינסקי = שם משפחה כפול: רזיין ומינסק בפולין-רוסיה : רז-שימור ההברה הראשונה.

מוסטרזוי = איש אשר מוכס עובדים על גשר, ברוסיה : גשרי-שימור התוכן.

צונגל = איש המוכר או עושה צבתות, ביידיש : צבתי-שימור התוכן.

ביגל אייזן = קרוי ע"ש סמל החייטים והמגהצים, מגהץ : בי-גיל-שימור הצליל.

שניבלג = אדם בהיר עוד כשלא, או מלכין עורות : שני-שימור התוכן.

גולנסקי = הולנדי בהעברה לרוסית : גולני-שימור דוב האזניות.

פדרוב = בן של סופר סתם או מוכר נוצות : בן ארי ע"ש אביו הישיר.

לרנר = למדן, לומד תורה : יונאי ע"ש האב יונה.

גלבר = צהוב השיער : אריאב ע"ש אביו הישיר.

סנדר = ע"ש אלכסנדר הגדול, היווני : אחינעם ע"ש אח שנפל במלחמת השחרור.

רוזנצווייג = ענף של ורדים, שם קנזי : שריג-שימור החלק השני של המקור.

ויינברג = בעל הר עם כרמים, שם קנזי : כרמי-שימור התוכן.

זויערברג = הר חמוץ, כנראה שם לעג של פקיד רשע : הר זהר-משלילה לחיוב.

אנדהם = שם עברי של אבינו הקדמון, אבי האומה : ברעם-שימור תוכן ורוב הצליל.

רבינוביץ = בן רב : רביב-שימור ההברה הראשונה.

פטרנו = ע"ש עיר ברומניה פיארניאמט, אשר משמעה קשורה באבנים : אבני-שימור תוכן

השם.

בונדהיים = המקום בונדה ביתי, שם חסות מקומי : צן ברית-תמיד יהודי.
אכה דוגמאות בכד, מישוב קמן אחד.

עבודה כיח:

נסו לערוך רשימה של בני כחה, בני ביה"ס (כמובן כולל בנות!) אנשים
ברחוב שלכם, בשכונה שלכם, אשר עברתו את שם משפחתם. רשמו את השם הקודם, התוכן
ולשם העברי שנבחר וסוג החילוף כמו בדוגמה למעלה.

נעשה לסיום פרק זה: כל אחד מאבות ואמהות משפחותיכם ינהג כהבנתו. אך ראוי להשקיע
מחשבה רצינית לאפשרות לעברת בהגיון. ואתם תלמידים יקרים- מחובתכם להעלות על
הכתב תולדות משפחות אבותיכם ואמהותיהם, סביכם וסבתותיכם, ללא מחשבה על קבלת
ציון ותעודה. במדכם על עבר משפחותיכם תציבו להם ולכם "תעודת כבוד".

משחק כולל "שמות המשפחה" לכתה - גיאוגרפי הטור

א. נרשום על לוח הכתה את שמות המשפחה של כל התלמידים. כל ילד מצויד בלוח לוח ובו סיווגי שמות משפחה. כל ילד מצויד בפתקים ריקים המתאימים למשבצות הלוח. ע"פ אות מנסה כ"א, או קבוצות קטנות, לשבץ את השמות במשבצות המתאימות. עם גמר הזמן שהוקצב, מנסים לבדד תוך כדי דיון תוכן של שמות שהיה ידוע לחלק מן התלמידים ולבאחרים לא היה ידוע.

ב. נרשום מעיתונים מודעות אבל ושמחה וננסה לשבץ את השמות במשבצות המתאימות. נקיים דיון של בירור לשמות הלא מובנים. נשתמש בידע של הורים !! בשני המשחקים נוכל להשתמש בלוח "שמות משפחה מן העבר ובהווה", או בדוגמא בדף זה.

אנחנו על פי הצליח, התורה התחילית או הסימנים, או שם מקום, או שפה.					
עברי	פרסי אפגני בוכרי	עירקי סודי לבנוני	תימני מצרי	צפון - אפריקאי מרוקני מונטיס לוב	אתיופי
רוסי קוקזי	גרמני	סלבי פולני-צ'כי רוסי	כשני איטלקי רומני	הונגרי	ספרדי
צרפתי	אנגלי	הולנדי דני	גרמני יידיש	אזרי	אזרי

תחיליות: דה=ספרדי ; ד'=צרפתי ; די=איטלקי ; ון=הולנדי ; אל=ערבי ; מור=עברי ופרסי.
סימנים: ..=עברי וערבי ; ..=ספרדי ; ..=סקו=רומני ; ..=סקי ; ..=פולני-רוסי ; ..=בוכרי, קוקזי, בולגרי ; ..=שוילי=גרמני ; ..=מיי=איטלקי ; ..=פזר=פרסי ; ..=אין ; ..=אין ; ..=ערבי ; ..=אזרי=גרמני-יידיש ; ..=סן=דני, הולנדי ואנגלי.

משחק לומד "שמות משפחה"

מן העבר ובהווה

כל משתתף מקבל כוח לומד. תוך זמן קצוב, אשר יקבע, ירשום שמות משפחה המתייחסים ל-15 משבצות הלומד על פתקים. בגמר הזמן הקצוב, ירוכזו כל השמות על שולח. הזוכה הוא זה אשר הצליח לרשום שמות שלא היו ידועים לאחרים. אפשר לשחק בקבוצות קטנות - נגד קבוצות קטנות אחרות !! והזוכים הם אלה שרכזו מירב שמות בנושא 1 או 2, או 3 זכוי וכו'.

1	ע"ש אב	2	ע"ש אם	3	ע"ש סמל שבטי עברי
4	ע"ש תפקיד ומעמד בקהילה	5	ראשי תיבות של מעמד או תפקיד בקהילה או של אדם ואביו ביחד	6	ע"ש מקצוע או עיסוק
7	ע"ש ארץ	8	ע"ש מקום עיר, כפר, אזור	9	ע"ש נותן חסות משלישי האזור סמלו או מעמדו
10	ע"ש מראה תיצוני	11	ע"ש תכונת אופי	12	ע"ש סמל ארצי של הבית או של בעל הבית
13	שם גוי, עלבון, מצחיק	14	שם קווי בבקר	15	שם מעובדת

לכל משבצת אפשר לכוין כשים הרבה שמות. שמות בשפות שונות באותה משמעות, או שמות בעלי משמעויות שונות, אך בנושא המשבצת.

משחק כתי - איסוף שמות משפחה במשך חודש.

1. הכינו בכתה קופסאות עם כוח עם כיסים ותרשמו על כל קופסא/כיס תוכן וסוג השמות של אותה קופסה/כיס.
2. התלמידים יאספו שמות: לגזור מעתונים, להעתיק מלוחות מודעות, לרשום ממגזיני תכניות הרדיו והטלביזיה, להעתיק מתיבות דואר וכו' ויביאו אותם יום יום לכתה. כל פתק יושם במקומו על ידי המבין אותו.
- נועדה מצומצמת ונבחרת תפקת על-שימת כל שם בתאו המתאים. אפשר לקבוע לשם כך הפסקה מסוימת, או להשאיר עניין זה לשעם הכיתה.
3. בסוף כל שבוע יקבעו שעה מסוימת וכל השמות ייקראו בקול, על ידי חבר הוועדה. חבר אחד בוועדה יסמן על כרזה קבועה בכיתה, אשר חולקה למשבצות, סימן לכל שם במשבצתו המתאימה.
- חבר אחד בוועדה ינהל רישום מפורט של כל שם על דף מיוחד, בהתאם לסוגים השונים.
- כל התלמידים רשאים לעיין בדפים האלה באופן חפשי, כדי להתרשם ולהכיר שמות.
- בסוף כל שבוע יסכמו את הסימנים בכל משבצת ויטמנו במקומם מספרים.
- אחרי 4 שבועות יסכם כל המפעל החדשי במספרים, באחוזים לכל סוג.
4. התלמידים יכינו בסוף המבצע מילון שמות, כתוצאה מעבודתם. מילון זה יכלול את השם ובצידו פירושים והסברים למקורו המשותף, למשמעותו ולשפתו.
5. ניתן לפרסם הסיכום המספרי ורשימת השמות במפורט באחד מלוחות הפרסום בחצר ביה"ס.
- יש להניח שנושא זה יצבור יותר ויותר עניין ויהפוך לאט או מהר לאחד מנושאי החינוך והתרבות בבית הספר.
- אשמח לקבל סיכומים אלה ויהיה זה שכרי.

הכתובת: יוסף בן ברית

חבת ציון 38985.

לשם יעוץ אפשר למנות גם טלפונים 365365-06

6. אחרי שהנושא חדר לתודעה, ניתן לעשות חידון שמות בבית הספר.

שאלון אישי למשפחה - דור לדור יבין אומר

מיועד למזדה, להורים, לתלמיד.

- (1) היכן נולדת ?
שם הפרטי במקור:
שם המשפחתי במקור:
היכן נולד/ה אשתך/בעלך?
שם אשתך/בעלך הפרטי במקור:
המשפחתי במקור:
(2) שם אביו הפרטי במקור:
המשפחתי במקור:
שם אמך הפרטי במקור:
המשפחתי במקור:
(3) שם אבי אביו הפרטי:
המשפחתי:
שם אם אביו הפרטי:
המשפחתי:
(4) שם אבי אמך הפרטי:
המשפחתי:
שם אם אמך הפרטי:
המשפחתי:

עובדת ל:

עובדת ל:

עובדת ל:

עובדת ל:

עובדת ל:

עובדת ל:

עובדת ל:

עובדת ל:

בקהילה:

בקהילה:

וכן הלאה

שמות פרטיים

1. איזה סוגי שמות נתת לילדיך ?
האם קיים קו מנחה בנתינת שמות פרטיים לילדיך ? מהו ?
2. נסה לערוך טבלה ובה אפיונים שונים לשמות פרטיים.
3. נסה לגלות מוצא גיאוגרפי, מבוסס על נתינת שמות פרטיים.
4. נסה לגלות אם קיים שוני בין נתינת שמות פרטיים בין בנים לבנות במשפחתך באזורך.
5. כנ"ל בעבר.

שמות פרטיים בעבר ובהווה

בעבר נהגו לקרוא לבנים ע"ש הסב מצד האם והאב. ע"פ נוהג הספרדים הבכור ע"ש אבי האם, השני ע"ש אבי האב. ע"פ נוהג האשכנזים הבכור ע"ש אבי האב, השני ע"ש אבי האם. בין יהודי ארץ ישראל הקדמונים ידוע הפייטן יוסי בן יוסי, אשר סוגרים שנקרא ע"ש אביו, היות שהוא נולד אחר מות אביו, כדי להנציחו. נוהג זה קיים בהרבה מקהילות ישראל באזור המוסלמי והספרדי, גם כאשר האב חי, והיה זה כבוד לו שבנו נקרא על שמו בעודו בחיים. אצל יהודי אשכנז לא קראו ליכד אפילו ע"ש סבו בהיות זה בחיים, אולי מתוך חשש הקשור במנטליות-רוחנית שונה. לבנות קראו כמוכן ע"ש סבתא. במאותיים השנים האחרונות התפשט הנוהג בין יהודי אשכנז להקל בקריאת ילדה בשם לא עברי-יהודי. בענין שמות של בנים הקפידו יותר על המסורת היהודית, הרי היה קשר בינו לבין קריאתו לתורה בבית הכנסת. גם שמות פרטיים השתנו מארץ לארץ, מאזור שפה אחת, לאזור שפה אחרת.

שמות תנכיים היו הכי נפוצים: אברהם, יצחק ויעקב. ראובן, שמעון, לוי ויהודה, יוסף ובנימין, יששכר, נפתלי ואשר היו נפוצים יותר מן וגד. משה, אהרן, דוד, ושלמה היו נפוצים מאוד. אפרים ומנשה היו אהובים. יהושע ושמואל עזרא ונחמיה מקובלים. נביאים אחרים, כגון זכריה נודעו בתימן במיוחד, אך בודאי בעוד אזורי גלות. שרה, רבקה, רחל וכאה היו הנפוצים תמיד. בלהה וזלפה פחות. מרים, דבורה, חנה ויהודית היו פופולריות אף הן.

באזורים שונים בעולם הגלויות הועדפו שמות מסוימים על אחרים. כן חלו שיבושים בהיגוי השמות הקדומים העבריים ובכתוב שלהם: אברהם היה לאברום, לאברשה כמו לאברנל. יצחק היה לאיצחק, לאיציק, לאיציק וכליזק. יעקב היה לנאקב, לנאקל, לקובי, לניקב, לניקובס, גם לניאקוב ולניק ואף לקופל. ראובן בוטא רובן, שמעון סימון, יהודה יודה, יוסף יוסט, זינץ, זיץ. ובנימין בננימן ונניו. משה הפך כמוזס וכמואיז וכן למזסה. שלמה הפך לסלומון, סולימן, סלימן ולצלמן. יהושע בוטא יוזוא, נזאיה, נזיז וזיזיס אצל הנוצרים. מנחם שונה למנדל ושמעון לסימון. שמעון נהיה צמזון וסמסון.

שרה הפכה לשגרה, לשורקה, ולשערקה, רבקה לרעבעקא ופקה, רחל לרוחל וכרישק, מרים כרומיה ומרי, דבורה לדבוריקה ודבורקה, חנה לאנה ויוקנה, ויהודית לינדית ולג'ודי. ג'ינטייל (הנחמיה) בצרפתית נהיתה לננקה ביידיש, פרומיט (שמחה) בגרמנית נהיתה לפרומיט ביידיש.

אך אלה דוגמאות בולטות בלבד. אין משרת מאמר זה למצות את הנושא, אלא להעמיד כדשות המורים והתבטורים בטיס לתחקיר משלהם, כל קבוצה באזורה, במשפחות של בית הוריה.

בימינו השתנו הנוהגים בענין זה באופן בולט. במקום שני שמות כפי שנהגו באזורי גלות שונים בעבר, שם אחד בלבד היום. במקום קשר להורים וסבים, קשר עם נופי הארץ, צמחים, בעלי חיים, שירה ולפעמים גם לצלילים זרים. במקום שמות אדושים שמות קצרים ואף קצרצרים.

להלן דוגמאות:

1. מאבות האומה: אברהם-יצחק, יוסף-משה, רבקה-לאה.
2. מן השבטים: מנשה, אפרים, דן, גד.
3. נביאי ישראל: שמואל, זכריה, דבורה, חגי.
4. מן התנ"ך: נדב, צוריה, חגית, מיכל.
5. מלכי ישראל: דוד, שלמה, אלישבע, אבישג. (האחרונות קשורות עם המלכים)
6. גיבורי ישראל: שמשון, חנה, אסתר, מרדכי, יהודית.
7. אישים רוחניים: עזרא ונחמיה, הכל ושמאי.
8. חג מועד ואבל: חנוכה, פסח, שבוע, מנחם, נחמה.
9. בעלי חיים משבטי ישראל: זאב, אריה, איכה.

1. עצים ושיחים: אודן, אורנה, תמר, הרס, ורד.
2. פרחים: דותם, נורית, דגנית, שושנה.
3. אבני חן: פנינה, מרגלית.
4. מנופי הארץ: ניר, גיא, כדמלה, ירדנה.
5. חיוב מכל סוג: תקוה, מזל ושמחה, טובה ויפה (בעיקר שמות בנות).
6. עם צליל זר: קרן, (Karen) שירלי (Shirly).
- אך בעל תוכן עיברי
7. שמות "מוסיקליים": דינה, שירן, רן ורונית.
8. שמות סמליים לאבות: אבנר, אביעד וגם אבי בלבד.
9. נושאים אחרים: מזרע-מכשיר חקלאי עתיק.

עבודה א: הגדילו רשימה זו מכל הידוע לכם.

עבודה ב: א. כל תלמיד ינסה להגדיר גישת הוריו בנתינת שמות פרטיים לילדיהם.
ב. כל תלמיד ינסה להגדיר גישת סביו משני ההורים בנתינת שמות פרטיים לילדיהם.

אם לא נמצאה גישה אחידה הניתנת להגדרה, יבודד כל תלמיד סיבת קריאת השמות לכל ילדה ולכל ילד בנפרד.

דאוי להכין על כך עבודת חיבור קטנה, בעזרת ההורים והסבים.

עבודה 2:

משתתף שמות פרטיים

משחק 1

נדרשם על לוח הכיתה כל השמות הפרטיים של חברינו.
 עתה נעתיק אותם על פתקים, שם לכל פתק.
 כל משתתף ישבץ כל אחד מהשמות במשבצות המיון. אפשר להשתמש בלוח
 לוח שמות 1-10, או א-י. רצוי להכין שני לוחות אלה על קרטון.
 כלל א: אחרי זמן נתון, מפסיקים למיין ולשבץ. נסכם ביחד, כמה
 שמות מכל סוג מיון קבוצים על חברינו.
 כלל ב: הראשון שסיים את המיון מכריז "סיימתי".
 עתה מסכמים כמה שמות הספיק כל משתתף לשבץ. על כי מספר השיבוצים
 נרע מיהו העניי השביעי וכד'.

משחק 2

כל משתתף משבץ את שמו במשבצת המתאימה וכן את שמות אחיו
 ואחיותיו. הסיכום יראה אם היה להודים כיוון בניתנת שמות.

10-1

1 מאבות האומה	2 נביאי ישראל	3 גיבורים ומלכים תנכיים	4 אישים היסטוריים מתקופות שונות	5 שמות חג וביטויי שמחה
6 בעלי חיים כולל סמלי שבטי ישראל	7 מן הצומח עצים ושיחים	8 מן הצומח פרחים	9 חפצי חן ואבני חן	10 תכונות חיוניות

א-י

א ע"ש הטב מצד אבא	ב ע"ש הטב מצד אמא	ג ע"ש הטבתא מצד האב	ד ע"ש הטבתא מצד האם	ה ע"ש דוד או אה
ו ע"ש בעל חיים או נופים מן המבט	ז ע"ש צמחים או נופים מן המבט	ח ע"ש חפצי חן	ט ע"ש אבות האומה ואישים תנכיים	י ע"ש חגים, ביטויי שמחה תכונות טובות

עבודה 3:

אפשר לערוך מבצע שמות פרטיים, בדוגמת מבצע שמות משפחה, תוך ניצולו
 לדיון על גישות שונות בבחירת שמות פרטיים לילדים.

אחרית דבר

א. מאמר זה לא יכול לשמש כמילון-שמות, כי אם בסיס ללימוד ולתחקירים משלימים. מטרתו לשמש גידוי ובסיס לידע ראשוני בתחום זה, אשר לא חדר עדיין לתודעת הציבור היהודי הישראלי.

מערכת החינוך, תוך התיחסות לצד החינוכי לימודי, כמו לצד הדגשי והמנטלי של אמצעי זה לקשרי התלמידים אל בית הוריהם, יכולה להתעשר וכהנשיר בו זמנית. נושא זה הוא נושא ערכי בתחום המורשת המשפחתית, כפי שהוא נושא לימודי בעל דיסציפלינות משלו, שראוי להכיר אותן. אם תדמתי בתחום זה, הית זה שכרי. השתמשתי במקורות הבאים:

ב. התנך ואישיהם, המשנה והתלמוד ואישיהם, מפרשים ומדרשים שונים. שמות משפחה יהודיים. א. שטאהל - הוצאת ביה"ס לנובדי הוראה. משרד החינוך והתרבות, התשכ"ח.

בנציון כגנוף - Dictionary of Jewish names, a. their history. הוצ. שוקן ניו-יורק.

עברית, שפה יפה - אבשלום קור.
נדחי ישראל - יצחק בן צבי (בקשר לשבטי ישראל האבודים).
רישומי חברה קדישא של קהילת אה"י ורישומים קהילתיים וגניאלוגיים מפורזים, כמו גם מצבות בבתי עלמין, שמות במודעות, בעתונות ובכלי התקשורת האלקטרוניים. ספרי הסטוריה לרקע התקופות המוזכרות.

יוסף בן ברית

חבת ציון 38885

זמן קצר מאוחר יותר היגר אה-דודה פאני, -תיאור לוי הרווק לקובה ודירתו נשכרה על ידי הוריו לנני.
אינני זוכר פרטים רבים מפסח זה ומן הבר-מצוה של אחי פאול-ישראל לאחריו.
אך עלייתו לתורה וקריאתו הביאו גם לי שבחים וכבוד, כמלמדו.

קהילת סטארביק

דודי ריכרד היה פרנס הקהילה הקטנה, אך המגובשת, ברובע בו גרנו.
רבה הצעיר היה ר' ליאו-יהודה אנסבכר, מפליטי גרמניה, מפרנקפורט דמיין.
בימי ראשון, כאשר בתי-הספר סגורים, למדנו אצלו שיעורי דינים, תורה ומשנה.
לאחר השיעורים שחקנו בחצר הבנין משחקי כדור ולא פעם הצטרף אלינו הרב
אנסבכר, דבר שהעלה את קרנו בעינינו.
הקהילה היתה מורכבת בעיקר מיוצאי גרמניה והתפילה היתה מסודרת וקפדנית.
כאשר בא אחי נתן משיבת הידה, לחג או לשבת, נהג כבר כפי שהורגל להתפלל
שם, תוך כדי נענוע גופו הנה והנה. באמצע השמונה-עשרה ניגש אליו דודי,
הגבאי הקפדן וגער בו: "תפסיק כבר להתנדנד, כאן זו לא אניה, עוד מעט אני
חוטף מחלת הים מנענועך"...
אנקדוטה זו סופרה ביום הולדתי ה-60 ע"י יהודה רוטשילד, שלא שכח קוריוז
זה. בסרט הוידאו שהוקלט אז, אפשר לראות ולשמוע את הסיפור.
גם הרב אנסבכר ואחיו משה תיארו היטב באירוע זה את הקהילה שניהלו ביחד
בנין תעשייתי מאורך בנוי מבנוקים לא-מטויחים שעמד בחצר פנימית בתוך גוש
של מבנים שונים, נרכש מבעליו והוסב לבית-כנסת. בתוכו הוא צויד בריהוט
ביה"כ של ההיינריך-ברטשטראסה בהמבורג, שלא ניזוק בפרעות ה-10 בנובמבר.
בהמשך התאקלומתנו בברוסל, ביקשו ממני להשתתף בקריאת-התורה למנחה של שבת.
כאן החלה הקריירה הארוכה שלי כבעל-קורא. לקראת הימים הנוראים של שנת
ה'ת"ש בסוף 1939 בחרו בי להיות מלווה של החזן שהיה לו קול בס עמוק.
אני כבעל סופרן גבוה וצלול אומנתי על ידו ללוותו בפיוטי ליל "כל-נדרי".
ואמנם כבשתי את ליבן של כל הדודות והסבתות של ביה"כ וחובקתי ונושקתי
ביצאי בערב הרציני מן התפילה, כפי שלא נושקתי מימי. הייתי נבון, אך בודאי
גם גא. בודאי גרמה הצלחתי זו לעליית בטחוני העצמי בעוד דרגה, דבר שהייתי
זקוק לו להתפתחות אישיותי הביישנית בציבור.

במקביל לחיים הדתיים, ארגנו הבוגרים מנערי הקהילה קבוצת כדורגל, אשר בין
מנהיגיה היו יעקב-ז"ק ויהודה רוטשילד. גם בן-דודי וורנר ג. ואנוכי
צורפנו לקבוצה. בימי ראשון אחה"צ נסענו באופניים למגרש שאותו מחוץ לעיר
למטרתנו, -ושם התאמנו. אני, כקטן מבין השחקנים שחקתי כמקשר מרכזי, כי
מהירותי וזריזותי במסירת כדורים לשחקני החלוץ הוכרו כמועילות.
לפעמים הייתי גם שוער, כי זינוקי העצירה שביצעתי, גם הם היו לטובתנו.
קושי רב היה לי בנסיעה באופני הכבדים מגרמניה, במהירות שפיתחו חברי
החזקים ממני על אופניהם הבלגיות, שהיו קלות בהרבה מן הגרמניות.
בענין אחד עזר לי בן-דודי וורנר ללא-דעת: עדיין פחדתי ממים עמוקים.
אך פעמיים דחף אותי בן-דודי השובב לבריכת מים והתברר לי, כי אני שוחה
היטב ופחד המים נעלם לחלוטין.

בחופשת הקיץ החלטנו לרכב באופניים מברוסל לאנטוורפן, וורנר, פאול ואנוכי.
ואמנם עשינו את הדרך הפסטורלית על שבילי-אופניים מיוחדים הסלולים לצידי
הכבישים. את המרחק של כ-50 ק"מ עברנו ב-3-4 שעות ואכלנו במסעדה כשרה
באנטוורפן ארוחה בשרית בריאה. זו היתה משאת נפשנו, כי בברוסל לא היתה
קיימת כזו. אחרי הסעודה רכבנו בסקרנות לקונדיטוריה הכשרה והמפורסמת

"אנטוורפיה" וקינחנו שם בעוגת קרם מתוקה, כעין "סברונה".
אחרי חזרתנו לפנות ערב לביתנו, סיפרנו כמובר אודות חוויותינו: ארמון
המלך ליאופולד, לאורכו רכבנו בתחילה ביציאה מברוסל וגני הורדים בצידי;
הבוטנים והשדות, הכפרים והפרות; ולבסוף אודות ארוחת המלכים שאכלנו.
כאשר פרטנו שאחרי המרק ומנת בשר-העגל אכלנו סברונה כקינוח, ספקה אמי
כפיה: "הרי אכלתם עוגת-קצפת חלבית אחרי הבשר"....!!!
היתה זו הפעם הראשונה בחיי שאכלתי ארוחה מחוץ לבית. ללא נסיון בניתוח
פרטי התפריט, -כי הרי היינו תמיד סמוכים על שולחן אמי ולאחרונה לשולחן
דודתנו פאני-, התחורר לי לראשונה כי יש לחשוב גם על הרכב התפריט כאשר
אוכלים מחוץ לבית! המבוגרים חייכו בהבנה וניחמו אותנו, כי שגגה היתה זו.

1939 - תוכניות ולימודים

ביוני 1939 סיימתי את לימודי בכתה ח' של בית-הספר העממי וקבלתי תעודת
סיום. זו אגב תעודת הסיום היחידה לה זכיתי בנעורי!!!
התעודה הנאה עם חתימות המנהל והמחנך שמורה בארכיוני כאחד המסמכים
החשובים אך המעטים של חיי באירופה.
(לא ברור לי, מדוע נכתבה התעודה רק שנה מאוחר יותר, ביוני 1940 ?)

אבי למד צרפתית והתחיל לשקם את חיינו. תכניתו היתה לקנות או לשכור חוה
חקלאית באזור החוף ליד עיר הקיט Ostende, כדי לבנות שם בית גידול מודרני
לתרנגולות להטלה. כיום אני מעלה על דעתי, כי חשב אז כבר על אלטרנטיבה
להכשיר אותנו לעליה ארצה, כי היה ידוע אז, כי היהודים הגרמנים פיתחו ענף
זה בארץ-ישראל. קראו להם אז "יהודי הביצים" = Die Eier-Jeckes.
הוכנסתי לענין, כי אהבתי טבע וחקלאות ויעדו אותי להיות פעיל כעובד החוה.
אני זוכר עדיין כיצד התלהבתי כאשר שיתפו אותי בלימוד התכנית כשפרסו את
שרטוט מבנה הלול הארוך בנוכחותי.

אך אבי הכין גם אלטרנטיבות חילופיות:
- בו-זמנית השקיע אבי כסף בתכנון מכונה חדישה לעיבוד דגי סרדין שנדוגו
בסקוטלנד. על פי מחשבתו היינו עוברים לארץ זו כדי להתפרנס שם מפרויקט
זה. אך אבי הוכשל על ידי שותפו, יהודי הולנדי, כך חושבת אמי כיום.
בידי קטע של מכתב ששלח אבי לדוד מרטין וולקובסקי לתל-אביב, בו הוא מתאר
את מאמציו ותקוותו, כי המהנדס הגרמני יצליח עתה לשפר את טיב המכונה, כך
שהיא תפעל בו-זמנית לחיתוך הראשים וניקוי המעיים של טונות דגי-הסרדין,
יבול הדיג היומי. אך הוא גם מתלונן, שהאנגלים לא נותנים לו רשיון הגירה
לאיים הבריטיים, על אף ההצלחה המשווערת של מפעל התעשייה, שיפרנס אותנו בכבוד.
בסופה של יוזמתו הלך הכסף שהשקיע לאיבוד בעבורנו, כי כפליט גרמני, לא היתה
לו זכות לתביעה משפטית, לא בבלגיה ולא באנגליה. אני מניח, שמישהו נהנה
מהשקעת אבי בדרך לא הוגנת. האם היה זה המהנדס הגרמני או השותף ההולנדי?
- בו-זמנית השקיע אבי כסף-רב ב-Kaution, דהיינו בסיס כספי בארה"ב להבטחת
מחייתנו שם מעבר לים, כדי לקבל רשיון הגירה לארץ זו בשביל משפחתו.
על פי שמועות מאחרי השוואה נודע לנו, כי אף הפקיד מכספיו בבנקים
בשוויצריה. כך מסר לי בן-דודי נתן זוממער משטראסבורג, כי כך שמע מאמו,
דודתי גרטרוד ז"ל, שידעה בודאי על כך.

בבית הספר לחקלאות

כאשר סיימתי את לימודי היסודיים, הועמדו לפני שתי הצעות : ללמוד רוקחות או חקלאות. החלטת המבוגרים הפנתה אותי ללמוד בבית-הספר האזורי לגידול ירקות ופרחים ששכן בקצה פרבר העיר ברוסל, ב-Anderlecht. להלן שמו וכתובתו :

Ecole provinciale professionnelle de specialites horticoles

Avenue Melli Melba 71, Anderlecht -Bruxelles

בן-דודי וורנר גם הוא נרשם לב"ס זה וכן חברנו לקהילה ולכדור-רגל ליאו רוטשילד. האחרון נרשם למגמת הפרחים, אך בן-דודי ואנוכי נרשמנו למגמת ירקות. בשנה הראשונה לא חולקנו עדיין למגמות, אלא כל התלמידים, -שרובם היו בני אכרים-, למדו יסודות הטבע והחקלאות, פיסיקה וכימיה. לי היו כמובן קשיים בהבנת הנושאים המקצועיים, כי הרי הייתי עוד עולה חדש, פחות משנה אחת בארץ. השפה המדוברת היתה מובנת לי אך לא מושגים מקצועיים שנדרשו. כך נפלתי פעם לפח נלעג, כאשר רשמתי בטעות מפי המורה לטיוב הקרקע, כי יש לזבל את האדמה לפני גידול ארוך-מועד בזבל של כפתורים, במקום לרשום בזבל כבשים, המתפרק לאט. לא הבנתי את המילה moutons = כבשים שמעתי ורשמתי boutons = כפתורים. המורה הפלמי, שידע בודאי שאני זר, לא התחשב בי, אלא נכנס לכיתה בהכרזה לגלגנית, שיש תלמיד שהמציא סוג זבל חדש... בהצביעו עלי !! הייתי מבויש כהוגן...!

למזלי נשתמרה מחברת אחת ממחברותי המקצועיות והיא ממקצוע הנהלת החשבונות. על פיה אפשר לשפוט, כי הייתי תלמיד מצוין, כי כל הציונים גבוהים. אם אני שופט כיום נכון, אלה היו גם תוצאת הכתב הנאה והעריכה שלי. אינני יודע, כיצד הגיעה מחברת מרשימה זו לתוך אחד מארגזי הספרים ואחרות לא ? לצערי לא ניצלו מחברות נוספות, כמו מחברת גינון הנוי, בה שרטטתי תוכניות לגנים מסוגים שונים : פארקים עם מדשאות ורצועות-נוי הגודרות אותן, קבוצות שיוזים ועצים ופינות סלעיות. זכור לי אהבתי לתכנן כאלה בשרטוטים צבעוניים, כאשר כל סוגי הצמחים הותאמו למיקומם ולעונות פריחתם.

אל בית-הספר ובחזרה ממנו רכבתי על אופני, בעוברי את כל העיר ברוסל מקצה דרום לקצה צפון. לעיתים נצמדתי לחשמלית, כי ברוכבי אחריה, בין שני פסיה, הייתי מוגן מרוח נגדית שהכבידה עלי וכן לא הייתי בסכנה להתקל במכוניות שנסעו בכיוון הנגדי. הדרך היתה קשה במיוחד בחורף, כאשר רוחות וגשם היו לי לטורח רב. אך הייתי צריך לחסוך בהוצאות, כי הרי לאבי לא היתה עתה הכנסה וחיינו רק על חסכונותיו שהצליח להגניב בדרך זו או אחרת. בן-דודי לא הוצרך לעשות מאמצים פיסיים כמוני, כי הוריו סיפקו לו כסף לנסיעות בחשמלית או באוטובוס. כך עבד הוא בכפפות-עור, בו בזמן שאני לא הרשיתי לי לוקסוס זה ועבדתי כמו יתר בני האכרים בידיים גלויות.

העבודה בבתי הזכוכית לגידול עגבניות, הובלת זבל במריצות, הפיכת האדמה הדשנה באת חפירה, הסיורים הלימודיים בשטחי הנוי ובמטעי עצי הפרי עם המורים קסמו לי מאוד ואהבתי את ריח רגבי האדמה וניחוחות הפרחים וזבל. עבדנו בנעלי עץ הולנדיים. בחודשי החורף הוצאנו בידיים קופאות-עד-כאב גזר לשיווק מן האדמה הקפואה. בבוקר היה האויר מלא אדים קרים ועל השטח היתה פרוסה שכבת כפור. אהבתי את השהייה בחיק הטבע ואת ההתמודדות עם איתניו. לא התפנקתי ולא חששתי מלהתלכלך גם בעבודה עם זבל בהמות מוצק וגם נוזלי, אותם הובלנו בקרוניות ואותם פזרנו בדליים בחלקות האדמה. היה לי צורך נפשי להתחסן ולהיות שווה לבני האכרים, אולי מפני שחשתי בכל

COMMUNE DE GEMEENTE

SCHAARBEEK

BOVEN: SCHAIKRE
LABERE SCHOOL.

B' ANNEE D'ETUDES
STUDIEJAAR

CERTIFICAT
GETUIGENSCHIFT

Dorothea Marie
21 Juni

A. Piller

27 juillet 1906

תעודת סיום כיתה בברה העממי
בשכונת סקרבק - בריסל

M. Duzenheim 54, av. Eug. Demolins Poreties Schaerbrun Reg. Com. Bous d'Al C.R.P. m.	M. A. Delouze 113, chaussée de la Forêt d'Ansbach Dail à M. M. Duzenheim 54, av. Eug. Demolins Poreties
---	--

3. כותר של בהם
המקצועי. חקלאי
2. דף השער של מאגדת
להנהלת חשבונות
3. דוגמה של דף חשבון
שהגשתי כביכול
לקונה; עבור עצמים
שספק

1933-1939. הגירת דודי מגרמניה

בני נתן וקרולינה בונדהיים:

ב-1935 עלה מרדכי-מרטין וולקובסקי, -בעלה של דודתי פרידה-, ארצה בחפשו לו מחייה חדשה בתל-אביב. לדעת אמי המריצה אותו העובדה, שלא היה מבוסס כלכלית בהמבורג והצרות המצטיירות הקלו עליו לעשות שינוי דרסטי בחיי משפחתו. לפניו עלה בנם בכורם נורברט-נתן ארצה כחלוק, בהצטרפו לקבוצת רודגס של הפועל המזרחי. מאוחר יותר היה ממיסדי קיבוץ בארות-יצחק, בקרבת עזה, שם היה ממגיני הקבוץ נגד פלישת המצרים בראשית מלחמת הקוממיות. ב-1937 עלתה אחרינו אשתו, דודתי פרידה, עם בנה יצחק בן ה-19 ובתה שולמית בת ה-13. יצחק למד בתל-אביב מכניקה עדינה ושולמית ספרות נשים אחרי גמרה כתה ח'.

דירתם ברחוב בן-יהודה 94 שכנה באזור שהיה מיושב בעקר מעולי גרמניה משנות השלושים. לכן, עקב הדיבור בשפה הגרמנית של העולים במשך שנים ארוכות, קראו לאזור "קנטון עברית", והכוונה קיין-טון בעברית, ז.א. לא שומעים שם אף מלה בעברית...

סבתי קרולינה בונדהיים נשארה בהמבורג בכל אותן השנים המאיימות. כנראה, כדי לא להשאיר אותה לבדה, נשאר דודי משה-מקס בונדהיים גם הוא בהמבורג, אחרי השתחררו ממחנה המעצר. מד"ר דניאל כהן, -מיסדה ומנהלה הראשון של הארכיון המרכזי לתולדות יהודי העולם בירושלים-, נודע לי, כי דודי מקס היה בעליו של בית הדירות בהנזה-שטראסה 57. בבית זה גרה משפחת כהן מול דירת משפחת בונדהיים ואתות דניאל, -כנת, שחיה כיום בקיבוץ שדה אליהו-, היתה חברתה למשחק של פאולה בת דודי מקס וארנה. יתכן ומקס לא היה מוכן למסור את רכושו, -בית-הדירות והבנק הפרטי אותו ירש מאביו נתן בונדהיים-, לממשלה הנאצית, כפי שנדרש כדי לקבל רשיון לעזוב את גרמניה, כפי שעשה אבי ברגע האחרון.

מקס התגרש בערך ב-1936-1937 מאשתו ארנה לבית לוי, ממנה נשארו בחיים רק שתי בנותיהם פאולה והילדה. שלשת ילדיהם האחרים, שני בנים ובת, נפטרו בשנות חייהם הראשונות, כנראה מפגם גנטי מורש, הנקרא טיי-זקס. בשנת 1937 נישא מקס שנית לקלה, בתו של הרב במברגר, שהתגרשה אף היא מבעלה. נושא זה הוסתר מאתנו ורק אחרי שנים רבות נודעו כי פרטים אלה. אך גרושתו ארנה עם בתה הצעירה הילדה היגרו לאנגליה ושם ניצלו חייהן. בתו הגדולה פאולה נשארה עם אביה ואשתו השניה וחילקה את גורלם המר, אותו אזכיר מאוחר יותר.

אחרי ליל הפוגרומים הקרוי "ליל הבדולח" היגרו דודי מקס-משה זוממער-הכהן עם אשתו, היא דודתי גרטרוד מ Bad-Kreuznach אשר בדרום-גרמניה לצרפת השכנה. כמו במקרה שלנו העבירו מיד לאחר הפרעות את ילדם נתן-נורברט עם הצלב האדום לשטרסבורג. הם עצמם, עם בתם הילדה קבלו רשוי לגור במקום בשם Epinale בחרי הווגזים Les Vosges בפברואר 1939.

כאשר התקיפה גרמניה את צרפת במאי 1940 נעצר האב מקס, היותו נתין גרמני, ונשלח למחנה העצורים Gurs אשר בדרום צרפת. דודתי גרטרוד היתה אשה נמרצת וחכמה! היא הצליחה להוציא את בעלה ממחנה השבויים בהציגה תמונת אחיו הרמן זוממער במדי הצבא הצרפתי באומרה לפקיד הממונה, "זהו מר זוממער", דבר שהיה נכון. היות הרמן חייל בלגיון הזרים הצרפתי הוטעה הפקיד לחשוב, כי מדובר בבעלה של הטוענת לשחרורו. מאחר

ודודתי הציגה גם את ביתו של הרמן בעיירה Voiron כבית המשפחה, והפקיד הבין מכך כי יש לדודתי ולבעלה רשיון מגורים בעיירה זו (כמובן הטעתה דודתי את הפקיד באמירה זו-משמעית זו)-, שוחרר בעלה מקס ממחנה העצורים. וכך עברה לגור משפחתה של דודתי גרטרוד ברשיון רשמי ב Voiron, במרחק של כ 15 ק"מ מן העיר LIMOGES. במקרה של דודתי זו הקדמתי אירועי ראשית המלחמה לאירועים הכרונולוגיים של הביוגרפיה שלי, כדי לתאר את קורותינו מאוחר יותר בהקשר לדודתי החכמה.

בני מוריץ-משה ורנזה גלוקשטאדט:

על הגירת דודי, -אחי אמי-, כתבתי כבר בפרק את האירועים בשנים 1933-1938. הם היו כולם מחוץ לגרמניה לפני ליל הפוגרום, הקרוי ליל הבדולח.

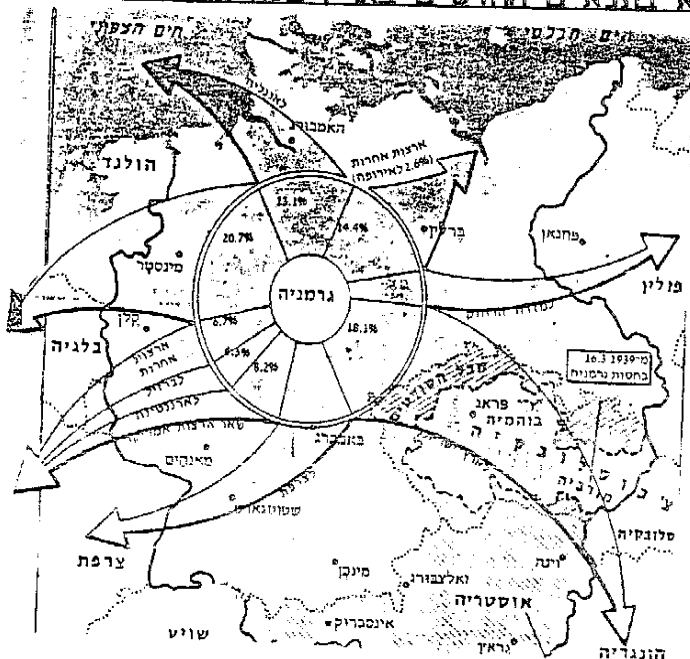
ריסד-ראובן וליאו-יהודה היגרו לבלגיה כבר ב 1933, מיד לאחר תפיסת השלטון על ידי המפלגה הלאומית הנציונל-סוציאליסטית הגרמנית. עתה אירחו אותנו ב 1938-1939 בברוסל ובאנטוורפן.

דניאל היגר לפלסטינה ב 1935 וקנה משק חקלאי במושב מרחביה בעמק יזרעאל. **אשתו** **אנה** לבית **גאבל** הצטרפה אליו עם שלשת בנותיה **הילדה-חווה**, **אריקה-רבקה** ו**רות**. הם הפכו ממשפחה עירונית בהמבורג לחקלאים יהודים בפלסטינה, שהיתה תחת המנדט הבריטי באותם הימים. אני אהבתי לשמוע על התישבות בארץ-ישראל ונדמה שאינני טועה אם אכתוב עתה, כי כבר אז טיפחתי תקווה, שאי-פעם אגיע גם אני לארץ אבותינו, הגם שמחשבה זו הייתה אז עדיין בחזקת דמיון-יכודתי רופף.

גוסטב-גומפל היגר לאקוודור הרחוקה, שם גידל משפחה מאשתו השנייה **אלזה** כץ. נולדו להם שם ארבעה ילדים: **מרגריטה-יודית** ב 1937; **גלוריה-אסתר** ב 1939; **אדגרד** ב 1940 ו**ליליאן-רוזה** ב 1944.

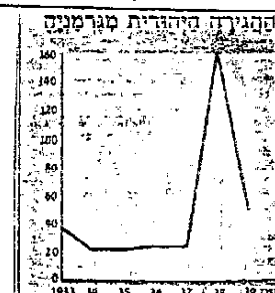
אולי היו להורי קשר עמם עוד ב 1939, אך אני אישית לא הייתי מודע לכך. בודאי לא ידעתי ב 1939 על לידת שתי בנות-דוד בלתי מוכרות מעבר לים.

הייתי מרוכז כולי במאמצים להתמצא בתנאים החדשים בארץ בלגיה הזרה...

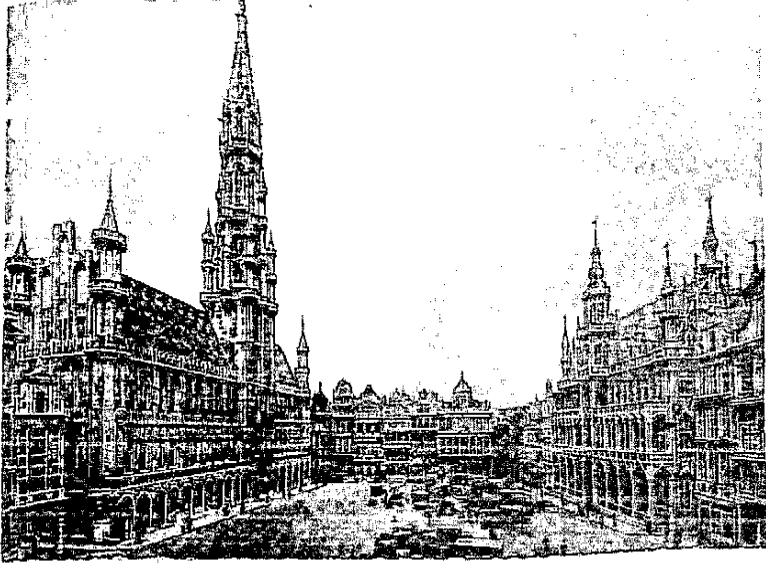

פעולות וחוקים נגד היהודים

1.4.1933	יום חרם נגד בתיעוס בבעלות יהודית.
1933	סילוק היהודים מן השרות הצבורי.
	הגבלות על מספר היהודים באוניברסיטאות.
15.9.1935	חוקי נירנברג הראשונים:
	חסינות למע (דם) הרייכס.
	התאגדות גרמנית.
25.3.1938	ביטול המעמד המשפטי של תקינות.
27-28.10.1938	ירידת 17,000-15,000 יהודים.
	פולנים מעבר לגבול הצ'כני.
9/10.11.1938	ליל הבדולח, שריפת בתי כנסת ברחבי תחומי.
	פירצת בתי עסק, כ-26,000 יהודים.
	שלוחים לסחנות ריכוז. ועל הציבור היהודי סוּר.
	קנס של מיליארד מארק.
אוקטובר 1941	כ-164,000 יהודים שווייץ גרמנית.

מרכז בריסל והעיריה

מנטי מנפרד

פאול רודל תלצה

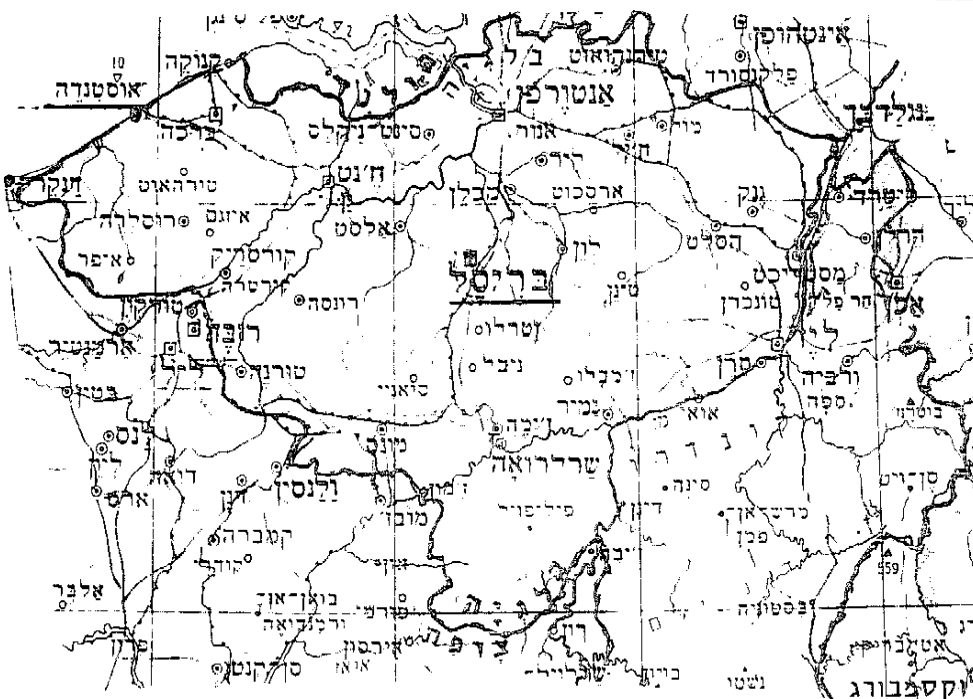
בני הדוד:
זיגפריד
ורקר
מנפרד

דוד ריכרד
ידודה פאני
גליקשטאדט

אבי שלח צילום זה

ממתנה השבויים St. Cyprien

שים לב לעיר
אוסטנדה
ליד חיף הים!

אספר את הוינות
מעיר חיף זו
בעמ. 71 + 72

ראה דרומה משם,
מעבר לגבול,
בחופה של צרפת
את עיר הנמל
דנקרק
Dunkerque

מלחמת העולם השנייה

מבוא היסטורי-מלי. (ע"פ אטלס היסטורי "תולדות עם ישראל", עמ. 226\7)

אחרי שליטה מחדש על חבל הרוהר התעשייתי על ידי הרייך הגרמני ב 1936, וה-Anschluss, דהיינו סיפוח אוסטריה לגרמניה במרס 1938, התקיימה בסוף ספטמבר 1938 ועידת מינכן. השתתפו בה גרמניה, צרפת ואנגליה, כדי לפתור את המתח הפוליטי ביניהם. דרישת היטלר ימ"ש לספח גם את חבל הסודטים הצ"כי לגרמניה, בגלל שרוב תושביה הם דוברי גרמנית, נענתה. כך הרחיב "הפיהרר הנאצי" את גבולות גרמניה. אך הוא לא הסתפק בויתור מתנגדיו הצרפתים והבריטים על חשבון צ"כיה. ראש ממשלת בריטניה הגדולה, צ"מברלין, חזר אמנם ללונדון בתרועה, כי נמנעה מלחמה הרת קרבנות. אך בליל ה 14-15 במרס 1939 פלשו צבאות גרמניה לצ"כיה וכבשוה בחטף. צרפת ואנגליה איימו במלחמה משותפת עם ברית המועצות, אך למרבה הלעג כרתה ברית המועצות ברית אי-התקפה עם גרמניה ואיבתה במפגש בין שרי החוץ הגרמני ריבנטרופ והסובייטי מולוטוב. היה זה ב 23 באוגוסט 1939.

ההסכנות והרצון לפצות את הגרמנים בויתור אחרי ויתור לא הועילו... ב 1 בספטמבר 1939 פרץ הצבא הגרמני את גבולות פולין עם גייסותיו המשוריינים, שלא נראו כמוהם בכמותם ובעוצמתם, ובראשם 2.700 טנקים מן החדשים ביותר.

ב 3.9.1939 הכריזו סוף-כל-סוף בריטניה הגדולה וצרפת מלחמה על גרמניה.

ב 17 בספטמבר פלשה ממזרח רוסיה הסובייטית לפולין, בכובשה חלקים ממנה, כפי שתוכנן בסוד בין שרי החוץ של הרייך הגרמני ורוסיה הסובייטית. ב 27 בספטמבר נכנע הצבא הפולני בוורשה, אחרי הפצצות קטלניות מן האויר. הגרמנים השתמשו בהתקפות האויר במטוסי תקיפה Stuka, קיצור המלה הגרמנית Sturzkampf-Flugzeuge, - מטוסי צלילה. אלה צללו מגובה רב בקו כמעט אנכי, תוך רעש שריקה מקפיאת-דם, בהטילם פצצות רבי-עוצמה מכוונות היטב.

הצבא הפולני לעומת-זאת התנהל עדיין לפי אסטרטגיית מלחמת העולם הראשונה, - וגדודי המחץ שלו היו פרשים על סוסים, שלא יכלו לפעול הרבה נגד הטנקים הגרמנים ורכב הגייסות המשוריינים.

באותה עת ממש התחלתי את לימודי בבית-הספר החקלאי באנדרלכט, פרבר של בירת בלגיה - ברוסל.

שמונה חודשים לאחר פרוץ המלחמה במזרח, כתב אבי מכתב לגיסו ולאחותו מרטין ופרידה וולקובסקי בתל-אביב. ממנו ניתן לעמוד על הלך רוחו בעת הזאת, שנה בדיוק לאחר המלטה מגרמניה הנאצית, עתה שבוע ימים לפני חג הפסח ה'ת"ש. וכך כתב ב 16 באפריל 1940 בשפה הגרמנית :

"למרטין ופרידה היקרים. כעת כתבתי לאביך מרטין כדי לשאול אם שמע אודות רשיון הגירה לאיטליה. (האב המדומה הוא כנראה שם קוד, לא מובן לי ?!) מאז ה-20.3 לא שמעתי ממנו. מכתבכם מ-12.3 עם השלמתו מ-18.3 הגיע לידי. הנני שמח, כי מצב בריאותה של פרידה השתפר וכי מצבה הנפשי ישתפר אף הוא, כדי שנוכל לחגוג בשמחה וביחד את מפלתו של היטלר.

בהתקרב חג הפסח מתפלל אני "בשנה הבאה בירושלים". אולי נהיה בעוד שנה כבר בארץ ישראל, גם אם המשיח לא בא עד אז. הכל בהתאם להשגחה, כך התבטאת לפני לודויג אהרונהיים מהמבורג, כאשר נסעתי עם יוהנה לאנטוורפן, כדי לשכור שם דירה. לודויג א. עוסק בהקמת חוות-תרנגולות, במרחק של 8 ק"מ מ-Ostende. הוא יקנה 1800 אפרוחים ולאחר כ 5-6 שבועות ימכור את הזכרים ויגדל את התרנגולות להטלת ביצים.

שיחתנו סוכמה בהצעתו, שניקח לידינו את האחיות בניהול החווה. קבלנו את הצעתו, כדי שנלמד מקצוע זה. נעבור לגור שם במטרה להקים מאוחר יותר חווה משלנו. מה דעתכם על רעיון זה ופרויקט זה? הייתי במשרדי הסוכנות כאן והוסבר לי, כי הסוכנות תראה בכך הכשרה מצוימה ואוכל להגר לא"י עם תשתית כספית של 1000 לירות שטרלינג. על פי עצת המשרד הארץ-ישראלי פנינו לשם קבלת מידע נוסף, לכתובות הבאות: התחנה הנסיונית של הסוכנות היהודית ברחובות, ולמזכירות מושב "רמות שבים" ת.ד. 463, תל-אביב. שאלתי, אם אפשר להתפרנס ממשק עופות או האם יש צורך לפתח ליד זה ענפי משק אחרים? על פי יעוץ רפואי רצוי שליאונהרד ילמד אופטיקה או מכניקה עדינה, כי הוא אינו מתאים לעבודה גופנית. מנפרד לעומתו מתאים לכך ואולי יוכל להצטרף אלינו. אפשר שגם בנכם נתן יצטרף מאוחר יותר אלינו. אם העניין עם משק העופות יצליח כאן, ילמדו פאול ותוצה בבי"ס באוסטמאנדה. ליאונהרד ומנפרד צריכים לעזור לנו בתחילה, עד אשר הכל יפעל היטב. לאחר מכן ילמדו בבתי-ספר מקצועיים, אם כאן ישרור שקט בעזרת השם. הנני מעדיף לגור באזור חוף הים, כי נדמה לי להיות מרוחק יותר מחזית מלחמה אפשרית, עם האופציה לברוח לאורך החוף לצרפת. עתה, מאחר והגרמנים איבדו חלק ניכר מצי-הים שלהם בקרב על נורבגיה, מעטה הסכנה שיתקיפו מן הים. עלינו לחכות עדיין לאישור ראש המועצה המקומית, שם נגור. בע"ה נעבור לשם באמצע חודש מאי. ליאונהרד ומנפרד יבואו עמנו מיד ויתר הילדים ישארו לעת-עתה בברוסל עד אשר תושלם הבניה. מגורינו שם יהיו ללא שר-דירה ונקבל שר עבודתנו בהתאם לרווחיות הענף. אהרונהיים יבוא אף הוא לשם, עד אשר הכל יהיה מסודר. לאחר מכן יהיה עמנו חלק מן הזמן, על פי שיקול דעתו. בינתיים מייצר אהרונהיים כאן תמיסה משמן דגים, לפי המתכון של פינק מהמבורג.

ליאונהרד מעדיף לחזור לישיבה אחרי שספג את האווירה באופן חיובי, אך לא נוכל לאפשר לו את מבוקשו זה לעת עתה, הגם שהייתי רוצה בכך. מקונסולית ארה"ב קבלתי זה עתה הודעה, כי תורנו הגיע. אך אין לי עדיין Affidavit (=רשיון הגירה) וניירותי אינם מסודרים עדיין. מכל המכרים אליהם פניתי, היחידי שלא הגיב בשלילה הוא קורט וורטהיים. (הוא בן-דודו של אבי, בן-אח אמו:-הרמן וורטהיים) קורט מציע שאעביר כספי לאמריקה ועל סמך הוכחת ההון הוא ינסה למצוא ערבים לאפידביט. אקבל בחזרה את כספי במנות של 200 דולר לחודש, סכום שמספיק לכלכלה אך לא לעשיית עסקים. אך אינני יודע מה אנשה שם וכן אין לי יותר רצון לחיות כ"זר". לכן נראה לי יותר לעלות ארצה, אם יש סיכוי סביר להתקיים ממשק עופות. בינתיים מנסה אני להגיע להסכם עם דה-וינד שמנסה לרמות אותי מאחורי גבי, כי מכונת הניקוי לדגי הרצינג מוצלחת. יתכן שאפשר לבנותה גם שם. אני מקווה שרישום הפטנט על שמי ועל שם המהנדס יתבצע בימים הקרובים. אז מקוה אני לשכנע את דה-וינד להתפכח ולהוציא רווח מעסק זה. המהנדס נעצר שם (באנגליה) כנתין גרמני ומזמן לא שמעתי ממנו, עובדה המקשה על העניין. לו לא התנהג שותפי דה-וינד, -אותו שלחתי לשם היותו נתין הולנדי כי ודי אני לא יכול לנסוע לשם בגלל נתינותי-, בצורה כה נלוזה, הייתי מרויח מזמן היטב מרעיוני זה, שביסודו הינו מצוין.

כתשובה לשאלתכם הנני מודיע לכם כי מצב בריאותו של גיסי ריכרד השתפר
בהדרגה, אך הוא חייב להזהר, לחיות בדיאטה ולא להתאמץ יותר מדי.
אנו בריאים ברוך השם. נקווה שהמלחמה תסתיים בקרוב בלי שיסתבכו בה עוד
מדינות, כפי שאני מקווה, הגם שזה לא נראה ריאלי.
מאחי מקס בונדהיים נודע לי, כי זרשו ממנו לזרז את תהליך הגירתו מגרמניה.
אך מה יכול אני לעשות בנדון ?? לאמי היה שוב לחץ דם מוגבר, כך כתבו לי
לפני שבוע. ממקס זוממער יש לי ידיעות קבועות. שלומם טוב באופן יחסי, אך
הם אינם רשאים ולא יכולים להרויח כסף ולקיים עסקים. (בצרפת, אליה היגרו)
אחיו ארטור הועבר לאפריקה (במסגרת שרותו הצבאי בלגיון הזרים הצרפתי).
לא ידוע לי אם הוא לבדו או עם משפחתו ? כן לא ידוע היכן הרמן ומשפחתו ?
(אחיו השני של מקס ז.)
כאן ברצוני לסיים את מכתבי עם ברכותי ואיחולי לכם לחג הפסח המתקרב.
שלכם ארנסט.

נ.ב. יוהנה עסוקה בהכנות לפסח, לכן לא התפנתה לכתוב בעצמה. "
המכתב המקורי המודפס במכונת כתיבה, שמור בכתב-יד, כרך ג", עמ. 45+46

ממכתב זה, אותו מסרה לי דודתי פרידה אחרי שנים, בהיותי כבר בארץ ישראל,
נודעו לי מחשבותיו של אבי בעת ההיא וכי מטרתו היתה לעלות בעתיד ארצה.
אך כבן הדור הממוד, היה מורגל שעליו להתכונן באופן מסודר בלימוד מקצוע
גידול העופות, וכי דרושה הכשרה עם נסיון של שנים, עד שיוכל להקלט בארץ.
מצד שני למדתי ממנו על תפיסתו, כי המלחמה עלולה להתרחב גם לבלגיה, אך
בתומו חשב על מתכונת של מלחמה כמעט סטאטית, כפי שחווה אותה במלחמת העולם
הראשונה בחזית הצרפתית, דוקא מן הצד הגרמני. הוא האמין כנראה בעוצמת
הצבא הצרפתי, שידע לעמוד מול הגרמנים בעזרת האנגלים, לפני רק 20 שנים.
כן למדתי על עסק-הביש עם נציגו של אבי באנגליה, היהודי ההולנדי, שגנב לו
את הפטנט על מכונת ההרינג, לאחר שהמהנדס הגרמני אותו מימן אבי, נעצר שם
עם פרוץ המלחמה.

.....

אך אז, באפריל 1940, לא ידעתי על הנושאים העתידיים, כפי שנצטיירו במחשבתם
של הורי ולא שמעתי אותם לא מאבי ולא מאמי, פרט לתכנית חוות העופות, ממנה
התלהבתי בהחלט, כפי שכבר כתבתי. זו היתה לרוחי.

בימים שאבי כתב מכתבו זה לדודי לארץ ישראל, הייתי עסוק בלימודי החקלאות
באופן מעשי ועיוני. באמצע אפריל נאבקתי עדיין עם קשיי החורף ועם הצורך
להתרגל לעבודה פיסית: בהפיכת האדמה באת חפירה, כאשר לרגלי נעלי-עץ
הולנדיים בלתי גמישים, שפצעו בתחילה את קרסולי העדינים, עד שהתרגלתי אליהם.
היתה קיימת תחרות של מהירות חפירה בין בני-כתתי כשעבדנו בשורה רוחבית
ובהליכה אחורנית, בהשאירנו לפנינו תלם-חפור לכל רוחב השדה.
ערפל סמיך כיסה בשעות הבוקר את השדה אותו חרשנו כך ואדי נשימתנו נפלטו
מריאותינו ומפינו כנשיפות קטר רכבת.
אהבתי את האתגרים להתמודד באדמה, בכפור ובעבודה ושאפתי בכל מאודי להיות
חזק ומהיר כבני כתתי בני האכרים...

לא ידעתי אז עדיין, עד כמה אהיה זקוק בעתיד הלא-רחוק ליצר המאבק הזה
ולעקשנות לרצות להתגבר על קשיי החיים בטבע...

ה פ ל ע ה

החורף עבר ובוקר בהיר אחד הודיע הרדיו הבלגי על התקפת-פתע של הצבא הגרמני בגבולות בלגיה והולנד. זמן קצר עבר ותותחים אנטי-אוויריים החלו לירות מעל ברוסל הבירה וצפירות אזעקה צורמניות מלאו את האויר מסביבנו. בהלה נוראה אחזה בתושבים. הרדיו חזר והזהיר על צנחנים גרמנים אשר צונחים מאחורי קווי החזית ועל כל אזרח להודיע מיד לכוחות הבטחון אם הוא רואה דמויות חשודות ככאלה. ההפתעה היתה גמורה, כי לא קדמה כל הכרזת-מלחמה לפלישה, כנדרש על פי אמנות בינלאומיות מפורשות.

כיום אני יודע שפתיחת מלחמת הבזק היתה בבוקרו של יום הששי, ה 10.5.1940. מסות של טנקים וגייסות משוריינים חצו בו-זמנית את גבולות בלגיה והולנד, תוך כדי הפגזות תותחים מסיביות ביותר.

גם בגבולה של צרפת החלו פעולות מלחמה, אך עקר ההתקפת המחץ הופנתה לשתי המדינות הקטנות יותר. כוחות בריטיים הונחתו בנמלי הים הצפוני ואלה זרמו מהר ככל שיכלו מזרחה לחזיתות. בחלקם באו גם מצרפת בעלותם צפונה לאורך חוף-הים ודרך הרי הארדנים.

בשבת בבוקר ראיתי שיירות-שיירות של שריוניות בריטיות החוצות את העיר ממערב מזרחה, בשדרה הכפולה Boulevard de Lambert, אשר משמאל לבית בו גרנו. הצחיקו אותי הקסדות השטוחות של החיילים הבריטיים, שנראו לי כצלחות מרק שכיסו רק את הראש העליון של נושאיהם, בו-בזמן שזכרתי את כובעי-הפלדה של הצבא הגרמני, ה-Stahlhelm המכסים גם יותר מחצי פני-החיילים מצד העורף, האוזניים והלחיים. היתה לי היכולת להשוות גם בין הזחלמים הקלים של הצבא המוסע של האנגלים לבין הטנקים והשריוניות של הגרמנים הכבדים יותר, אותם פגשתי בגבעות בהם התאמנו, עת ששחקנו באינדיאנים ובבוקרים בימי הפגרא שלנו בהמבורג. אך הייתי כמובן לצד הבלגים ובנות בריתם מאנגליה וצרפת וקיויתי לנצחונם המהיר, על אף מראם המגוחך מעט בעיני. לא זכור לי אם בשבת הלכנו עוד לבית-הכנסת. הרדיו הזהיר שלא להיות ברחוב בזמן שהתותחים נגד המטוסים יורים את פגזיהם הנפיצים אל-על, כי בהתפוצצם במרום הם מפזרים מסביבם מטר של אלפי רסיסים גדולים וקטנים, אשר נופלים לאחר מכן אל תוך רחובות העיר תוך נקישות מתכתיות. ואמנם היתה זו סכנה ממשית, כפי שנוכחנו ללמוד בימים הבאים, בשמענו את הרסיסים הכבדים בנופלים על הגגות ואל הרחובות.

אף יצאנו לאסוף מהם בסקרנות ילדותית בשוך הירי. אך הנגיעה בהם בלבד היתה מסוכנת מאוד, כי הם להטו מחום בנחתם מגובה רב וגרמו לכוויות קשות. רק לאחר זמן מסוים הם התקררו מן ההתפוצצות ומן החיכוך הרב באויר.

אך הדהימה אותי, -שהייתי רק נער צעיר-, ההיסטריה שתקפה את המבוגרים, כאשר ראו את לובן התפוצצות הפגזים בשמים הבהירים ובדמיונם ההסטרי ראו בהם "צנחנים גרמנים".

כאשר חציתי בדיוק גשר מעל פסי הרכבת, החלו התותחים נגד מטוסי האויב לפלוט אל-על את פגזיהם. לפתע צועקים אנשים מסביב "un parachutiste"-צנחן. אך אני רואה שבמרומים חגה לה ציפור-טרף גדולה ואותה חשבו חיילי ההגנה האנטי-אווירית למטוס-אויב. לאחר הפסקת הירי עף לו ברוח גליון של עתון ולאט הוא צונח לו בדיוק אל הפסים ונעלם מתחת לגשר הרכבת. ... שוטר שהוזעק על ידי המתקבלים אף חיפש את "הצנחן" מתחת לגשר, כה מדבקת היתה ההסטריה ההמונית.

זה קרה לי ביום הראשון, יומיים לאחר פרוץ הקרבות, כאשר חזרתי דיקם מדרכי לבית-הספר שלא פתח את שעריו, כי רוב מוריו גוייסו לצבא הבלגי לשרות חרום.

מסמך שמצאתי בין חפצי אמי, מבהיר את קורות אבי בימים הראשונים של המלחמה: עוד בהמבורג לפני ליל הבדולח, הגיש אבי ב 11.8.1938 בקשה להגירה לארה"ב. בתאריך 3.5.1940 הוא חידש את הבקשה מבלגיה. ב-8.5.1940, יומיים לפני פרוץ מלחמת-הפתע, נכתבה תשובת הקונסוליה האמריקאית, -תשובת "הלוך ושוב".

ביום הראשון ה-12.5, כאשר הופנתה קריאה לכל הנתינים הזרים להתיצב מיד בתחנת המשטרה הקרובה למקום מגוריהם, נסע אבי לאנטוורפן בתקווה שתשובה חיובית מן הקונסוליה מחכה לו שם, ובעקבותיה נוכל לעזוב את בלגיה בהקדם, אך שם קיבל ביד את התשובה הנ"ל, שלא יכלה להושיע אותנו. בלית-ברירה התיצב באנטוורפן במשטרה ונאסר מיד, כמו כל יתר היהודים פליטי גרמניה. הוא לא הורשה לחזור קודם הביתה, אפילו לא כדי רק לקחת כמה מחפציו האישיים, סידור-טלית-ותפילין. הוא היה עתה אויב העם הבלגי, "גרמני" לכל-דבר. אחי נתן, שהיה אז בן 16 וחצי, התיצב כחוק במגרש מרוצי האופניים בברוסל ושם נאסר. אני, שהייתי אז רק בן 15 לא נחשבתי עוד למבוגר וכך נשאיתי עם אמי ועם אחי הקטנים ממני, פאול, תרצה ורוזל בבית דודי ריכרד גלוקשטאדט. הדוד ובניו הבוגרים לא חויבו להתיצב, כי לא היו כבר נתיני גרמניה.

אמי חיפשה דרכי מילוט עבורינו, ידעה על חוות-העופות ליד Ostende. כן ידעה את מחשבות אבי, כי בחוף הים נהיה רחוקים מן החזית לכן החליטה לשלוח אותי ברכבת לשם, כדי שאבדוק אם אמנם אפשר כבר לעבור לגור שם ?? [לא מובן לי היום, מדוע נבחרתי אני הצעיר למשימה זו, כי הרי שני בני דודי זיגפריד ומנפרד היו מבוגרים ממני ומעורים יותר בשפה ובחיים בבלגיה. יתכן והם היו צמודים למקומות העבודה ואני לא הלכתי יותר לבית הספר. אך מדוע לא הצטרף אלי בן-גילי וורנר, גם הוא חופשי מחובות ? הגם שלא שאלתי אז שאלות אלה, תמונה הדבר היום בעיני מאוּד !!] ... כנראה ביום השלישי, ה-14.5.40 או במחרתו עליתי על רכבת בכוון אוסטאנדה -כאשר מוטלת עלי משימה של איתור החווה במקום לא ידוע לי-ואיסוף מידע אם היא כבר ראויה למגורים למשפחתי ולמשפחת דודי ריכרד ואולי אף למגורי דודי ליאו באנטוורפן.

כמובן חשתי חשיבות המשימה ואחריות. זו היתה הפעם השניה בחיי שאמי בחרה בי בעת משבר ומצוקה להיות שליח לטובת המשפחה !! בפעם הראשונה היה זה בבוקרו של ליל הבדולח...ועתה שוב אני יוצא לדרך לבדי...למשימת סיור אל אזור בלתי-ידוע.

פרטי הנסיעה שארכה בוודאי כמה שעות, לא זכורים לי. אך זכורה לי הצפיפות בתחנת היעד, -אוסטאנדה...ואז אני צועד רגלית צפונה, כאשר בידי שם המקום שעלי לאתרו, במרחק של 8 ק"מ מעיר הנופש. השעה שעת אחר הצהריים. בולט לי, כי אני היחידי הצועד צפונה אל מחוץ לעיר. מולי, -על אופניים, בעגלות וברגל תנועה רבה של חוזרים מן האזור החקלאי לעיר. רובם פועלים. השמש נטתה כבר לשקוע בים הצפוני, כאשר פניתי לאכר על עגלתו כדי לשאלו האם אני כבר קרוב לחווה ?? היה נדמה לי, כי כל העוברים מולי, תוהים בראותם אותי הולך יחידי ומתרחק מן העיר. הייתי לבוש אחרת מהם ובודאי ראו עלי שאני עירוני, זר באזור. עתה מציע לי האכר לא להמשיך בדרכי, כי אם לחזור מה שיותר מהר העירה, כי עוד מאט נכנס לתוקפו צו עוצר-הליכה שהוטל על האזור על ידי שלטונות הצבא. כל הנמצא על כבישי האזור בלילה חשוד כמרגל נגד תנועות הצבא הבריטי וכוחות בלגיה...

רק מאוחר יותר התחוויר לי, כי הצבא הבריטי הקים ראש-גשר לאורך החוף באזור זה, כדי להזרים ממנו כוחות תגבורת לחזית. הרי האזור הוא בחופי המיצר Calais, מול נמל היציאה של האנגלים Dover. מעט דרומה מאוסטאנדה נמצאת העיר והנמל שהתפרסמו ימים מעטים לאחר-כך: Dunkerque

ואמנם, הכביש היה עתה כמעט ריק מאדם, רק חיילים בלגיים צועדים לצדי הכביש בשורה עורפית. חשתי שאני מסתכן בשאלות שיביכו אותי, כי הרי נער "גרמני" אנוכי. אני חוזר על עקבי, במחשבה שמחר בבוקר אחזור שוב כדי לבצע את משימתי. בינתיים שקעה השמש וחושך הולך ומתפשט על סביבי. הגעתי לאוסטאנדה עייף ויגע, עם רגליים כואבות, דקות מעטות לפני חושך מוחלט. עתה היה עלי למצוא לי מקלט ללינת הלילה. מול תחנת-הרכבת כמה בתי-מלון. באחד מהם מצאתי עוד חדר קטן פנוי תחת עליית הגג. כל יתר החדרים מלאים אדם. אינני יודע מיהם ומהיכן התאספו כאן כל כך הרבה אנשים? לא זכור אם אכלתי משהו. אני מניח שאמי צידה אותי במנות מזון, צידה לדרך לשני ימים, שהיו ארוזים בתרמיל הקטן שעל גבי. השעה היתה בערך 8.00, כאשר עליתי לחדרי תחת לגג, בקומה הרביעית. אני פורש את חפצי על השולחן הקטן, ... כאשר לפתע נשמעות צפירות האזעקה ותותחים אנטי-אוויריים יורים בעוצמה. אך מיד נשמע נהם מאיים של מטוסים וכבר השריקות הצורמניות של מפציצי הצליחה הנוראים של הגרמנים - ה Stuka. והתפוצצויות של פצצות מכל עבר. כבר שמעתי על התקפות הפתע שלהם. ... שהיו סוד צבאי גרמני עד להתקפתם על פולין וכיבושה של זו ונחשבו למפלצות זורעות אימה ופחד, הרג והרס בצללם לפתע ברעש מחריש-אוזניים מן המרומים על מטרם. ... צללו עתה מעל לראשי ממש ברעש מקפיא-דס. השריקות שנוצרו ממדפים מיוחדים שהותקנו מתחת לכנפיהם ואשר דרכם נדחס אוויר רב שיצא ביללה, הקפיצו אותי מן המטה עליה התישבתי ממש ברגע זה. בזינוק פתחתי את דלת חדרי, - ובלי לגעת כמעט במדרגות המוליכות אל קומת המרתף, אני עף יותר ממה שאני רץ בגרם המדרגות. מכל החדרים בקומות תחתי יוצאים אנשים ונשים מבוהלים עד מוות. כולם נדחפים לכוון למטה. הגם שבאתי מקומת הגג, הייתי מן הראשונים שהגעתי אל מקלט-המרתף. דלגתי על ארבע-חמש מדרגות בזינוק אחד ואני בפתח המקלט. זה מתמלא במהירות מאורחי המלון, מי עדיין בבגדיו ומי רק בלבוש חלקי, גברים כנשים בפיג"מות ובכותונות-לילה ובקומבינזונים, מגבות סביב כתפיים. צעקות, צריחות, יללות, דחיפות ורמיסות. ... הפניקה היא נוראה. ההפצצה חלפה תוך דקה-דקותיים, עוד תרם הספיקו רוב שוכני המלון להגיע למקלט. שקט מסביב. ברחוב מעלינו שומעים לפתע נסיעת מכוניות תרום, מכבי-אש והצלב האדום. מדי-פעם פולט תותח נגד מטוסים צרור פגזים. ... אך עם כל רחש מן הרחוב מעלינו, התכופפו כל יושבי המרתף, שהצטופפו בעמידה או בישיבה על הרצפה, וכיסו את ראשם בידיהם בבהלה ופחד, תוך צריחות ויבבות שמלאו את המרתף. דבר כזה עוד לא ראיתי !!! הייתי המום מן התגובות הלא-נשלטות האלה, הגם שאני בעצמי רעדתי מהתרגשות-הבהלה. ... אך האם האנשים המבוגרים האלה, המבוגרים האלה, הורים לילדים, לא הבחינו בין איום המטוסים שחלף, לבין רעש מכוניות העזרה מכוחותינו, שאמנם הרעידו במעט את קיירות הבית מעלינו ?? ההיסטריה החריזה אותי כל-כך, שהחלטתי בלבי לא להקלע לעולם יותר לתוך המון בעת סכנה !!! ואמנם, ברגע שהבנתי כי המטוסים הגרמנים עזבו את האזור ולא שבים שנית, עזבתי את המרתף, שהיה נדמה לי עתה כבית-משוגעים ממש. ... עליתי לחדרי ואולי אף ישנתי כמה שעות בשארית הלילה. השכם במחרת, החלטתי לחזור לברוסל מיד ולא לחפש שוב את החווה. חרדה לאמי ולאחי הקטנים דחפה אותי לחזור אליהם, אחרי שהתברר לי, כי אזור אוסטאנדה אינו בטוח יותר מברוסל הבירה וכי אין טעם לחפש בטחון בחווה. .. בבוקר עליתי מיד על הרכבת הראשונה שיצאה לברוסל עם מאות אנשים שהגיעו כנראה למסקנה זהה. הרכבת היתה מלאה עד אפס-מקום. ... אך רק יצאה זו אל מחוץ לעיר בכוון מזרחה, נעצרה הרכבת באמצע השדה. מרחוק שמענו קולות צפירות אזעקה, אך כלום לא קרה. מחפשים במסילה האם זו ניזוקה. לבסוף חזרה הרכבת

לנסיעה איטית במשך כשעה והיה חשש בלב. לאחר הגברת המהירות הגענו לבסוף
בצהריים בשלום לברוסל. ניתבתי את דרכי אל השדרה הרחבה ממנו מגיעים לרחוב
בו גרנו והנה רואה אני תנועת חיילים בריטים בכוון הפוך מזה שנסעו לפני
שלשה ימים. הם נסעו עתה מערבה, לא מזרחה אל החזית.
החיילים שקטים ולא מניפים כתמול-שלשום נשיקות באויר ואת סימן ה V, סימן
הנצחון באצבעותיהם. גם אזרחים לא עומדים שוב לאורך השדרה להריע להם.
הכל שקט ועצור והרחובות כמעט ריקים. אני מגיע לביתנו ופוגש בו רק את אמי
ואת אחי ואחיותי. אמי מספרת לי, כי הדוד עם אשתו ושלשת בניהם עזבו אתמול
את הבית בשכרם מונית, שצריכה להסיעם לצרפת, בברחם מפני התקדמות הגרמנים.
אך היא נשארה בבית בידעה, כי עלי לחזור הביתה. בלילה קולטים אנו במעומעם
תחילה, רעם של תותחים רבים ומגדלים שונים שגובר עם חלוף השעות.
בערב שכנה אותנו אמי במרתף הבית והיא יושבת ערה בכסא-נוח בקומת הקרקע,
לפני גרם-המדרגות המוביל למרתף. פאול, תרצה ואנוכי ישנים בו, אחד בכורסה,
אחד בכסא-נוח אותם הורדנו לשם. בזל זוכרת מאז, כי ישנה בארגז יין ריק.
זה היה נראה לה מוזר, כי מדוע מפחדים פתאום מברקים ומרעמים בחוץ ??
כבת שלוש שנים לא הבינה את המציאות המלחמתית. כך עבר הלילה, היום של
המחרת ושוב לילה. במשך היום חפרתי תעלת-מחסה בחצר האחורית הקטנה.
רעם התותחים הולך וגובר ומתקרב. חלונות הבית וקירותיו רועדים בלי הרף.
לפנות בוקר של הלילה השני פוסקים לפתע כליל קולות התותחים.
אך בו-ברגע היתה עוד התקפת אויר קשה ותותחי ברוסל ירו אש תופת לשמיים.
עדות לכך גשם הרסיסים שנפלו על הבתים מסביב ואל תוך הרחובות..
אחר-כך השתרר שקט מוזר מסביב ואנו לא מבינים מה קרה ?
בשבת בבוקר מוקדם, אחי ואני יוצאים למרפסת הקדמית לראות מה השקט הזה ?
ושוב רואים תנועת צבא שנע בשדרה הקרובה מערבה. סוסים רתומים לתותחים,
חיילים על אופנועים עם סירות-צד. המדים אינם של האנגלים ולא של הבלגים..
... לפתע אני רואה את הקסדות וצלבי המלחמה של הצבא הגרמני, ה Wehrmacht.
חייל אחד עומד בפינת הרחוב ומתגלח לאור השמש הראשונה, והוא בלונדיני.
הלב לא רוצה להאמין, אך המודעות חוזרת לאחר מספר דקות : הגרמנים כבשו את
ברוסל, בירת בלגיה ללא קרב..
ואמנם מתברר, כי הממשלה הבלגית נכנעה כאשר הצבא הגרמני איים בפועל על
ברוסל. זאת כדי להציל את הבירה מהרס והרג מיותרים. האנגלים הנסוגים לא
השאירו לבלגים ברירה..
אחי ישראל זוכר את השמועה שהתהלכה לאחר מכן, כי הגרמנים שבו גנרל בלגי
מפורסם וקשרו אותו על קדמת הטנק המוביל את הטור המשורין הגרמני... וכך
נמנעו חיילי בלגיה לפגוע בגרמנים המתקדמים. האם שמועה זו היתה אמת, או
האם היה זה תירוץ ?
אחותי תרצה זוכרת, כי ביומיים של העדרי מברוסל בדרך לאוסטאנדה ובחזרה,
התחוללה מהומת-בריחה של אזרחים מברוסל לצרפת או לאזור החוף. כל אחד ניסה
להמלט מן הכיבוש הגרמני, הזכור לותיקים לשמצה עוד ממלחמת העולם הראשונה.
גם אמנו שילמה כבר לבעל מונית, במקביל לדודי ולמשפחתו. בעל המונית שנדבק
בקדחת הבריחה לא היה סבלני לחכות עד שפאול-ישראל יגיע מאיזו שליחות
בסביבה והתניע את הרכב כדי לנסוע בלי הנער החסר. אז נטשה אמי את
המונית, כי לא יכלה להשאיר מאחור גם את פאול בן ה-14. וכך נשארו לבד בבית
הגדול של הדוד. ואז התברר, כי עשו טוב, כי אני חזרתי מאוסטאנדה ולא הייתי
מוצא את משפחתי, לו היו בורחים עם כולם.
ברוסל נכבשה על ידי הגרמנים ללא-קרב ביום השבת 18.5.40, י"ז אייר ה'ת"ש.
אך גם לנסים על נפשם לא שפר חלקם. הכבישים נסתמו מרוב עם ברגל וברכב, -
ומטוסים הגרמנים לא ריחמו וצלפו בהם ללא התחשבות כי אזרחים מתחתם.

כך גרמו לאנדרלמוסיה נוראה, הרסו כבישים וגשרים ופליטי החרב לא ידעו לאן לפנות... קדימה או אחורה, שמאלה או ימינה. לבסוף חזרו אלה שלא נפגעו למקומותיהם, כי הצבא הגרמני עקף אותם בשדות והחזית התקדמה לפנייהם. אחרי ימים מעטים חזר גם הדוד ריכרד ומשפחתו בשפיפות-קומה לביתם בברוסל.

ושוב היינו תחת כיבוש גרמני. - הפעם צבאי ...

ירדה עלינו עצבות ועצבנות. אבי ואחי נעצרו ולא נודע לנו היכן הם אסורים. החיים בקהילה היהודית השתבשו כליל, כי רוב הגברים היו פליטי גרמניה ואלה נאסרו כולם. במרוצת הזמן התברר, כי הבלגים הסיעו אותם לפני בוא הגרמנים לצרפת. שם הוסעו בקרונות-בהמות לדרומה של הארץ ונכלאו במחנה-מעצר שהוקם במקורו בעבור פליטי מלחמת האזרחים בספרד ופונה מהם. שמו היה Saint Cyprien והוא שכן במזרחה של צרפת, קרוב לגבול עם ספרד, דרום-מזרחה מן העיר Narbonne; על חוף הים ממש. גם דודי ליאו גלוקשטאדט נאסר באנטוורפן ושולח לסנט סיפריאן. בן-דודי מנפרד, - בן ריכרד ופאני-, שעבד כמתלמד אצל דודו באנטוורפן בבנק המשותף "מזל-עיר", - תרגום של השם הגרמני GLUECK-STADT -, חזר לברוסל. הגברים היהודים הוחזקו שם בתנאי שבי קשים. הסניטציה היתה בשפל הדרגה, - כינים, פרעושים ומחלת הדיזנטריה. בחורף 40-1941 הציפו גלי הים הסוער את המחנה על יושביו ואלה פונו למחנה אחר, במרחק רב מערבה יותר, ל GURS. אך כל אלה הם פרטים שאז לא ידענו עליהם, רק לשם הבנה אני שוזר עובדות אלה לסיפורי כאן.

דודי ריכרד ובניו זיגפריג ומנפרד היו חסרי נתינות, לכן לא נאסרו כנתינים גרמניים. כולם נשארו בביתם בברוסל. זיגפריד המשיך בעסקי ייבוא וייצוא ומנפרד עזר עתה לאביו, אך לא שררה הרמוניה ביניהם. לכן עבד עד כה אצל דודו ליאו באנטוורפן, היחידי שידע להסתדר עמו. (ע"פ דברי חנה גוטויליג)

החיים תחת הכיבוש הגרמני.

כנראה לא נפתחו שוב בתי-הספר בשנת לימודים זו שעמדה להסתיים, כי הרי רוב המורים הבלגים היו עתה בשבי הגרמנים. לא נשתמרה בידי תעודת סיום משנתי הראשונה בבית הספר החקלאי, כי כזו לא חולקה כנראה לתלמידיו מאותה סיבה. עתה היה - עלינו הבנים - לעזור בכלכלת הבית במצרכי מזון, כי חיש מהר רוקנו הגרמנים את השווקים ואת החנויות ממזון, והובילוהו לאוכלוסיה הגרמנית בארצם, לאחר שהחקלאות הגרמנית סבלה מחוסר ידיים עובדות, כי רוב גבריה היו בצבא, - בחזיתות ובארצות הכבושות - במזרח, בצפון ועתה גם במערב. הכובשים הטילו קיצוב במזון על האוכלוסיה האזרחית הבלגית. מנות המזון היו מנות-רעב ממש. לכן התארגנו, בן דודי וורנר, אנוכי ואחי פאול לצאת אל כפרים וחוות חקלאיות בודדות באופנינו, כדי לקנות תפוחי אדמה, ביצים, גבינות וחמאה למשפחתנו. אספקה עצמית זו בתשלום ישיר לאכרים נחשבה לשוק שחור, והנתפסים בכך היו צפויים לעונש כבד משלטונות הכיבוש. אך היותינו נערים המטיילים בביכול על אופניהם, באין לימודים, לא בדקו בכלינו, למזלנו. התמחינו בכך. למדנו לנצל מכוניות-משא העולות במעלה הכבישים, כדי להאחז בהם מאחורנית ולחסוך בכוחנו, בעקר בנסיעות הביתה, כאשר על סבל-האופניים ובתרמיל-הגב משא של כ-25 ק"ג. כאשר הגיעה המכונית אל רכס המעלה, עזבנו את אחיזתנו וירדנו במורד ללא מאמץ. בעליה הבאה שוב נתלנו במשאית עולה. המשאיות לא נסעו מהר כמו היום. הן היו מיושנות ביחס להיום ועוד הפעילו את המנועים לא בבנזין, שהוחרם כולו לטובת המאמץ המלחמתי הגרמני, - כי אם בגזולין שלשריפתו והפקת

אנרגיה ממנו, נאלצו בעליהן להתקין דוד שריפה מיוחד בצידי המכונית.
חלק מכבישי הארץ היו מזופתות באספלט, אך בחלק מהם היו עדיין מרוצפים
באבנים ועליהם היתה נסיעתנו קשה ומאמצת. מאחר והיה חשוב לצבור מה שיותר
מזון בכל נסיעה, לא פינקנו את עצמנו !!
אמי הזכיחה עתה את יכולתה המיוחדת לבשל מאכלים מזינים וטעימים, כמעט מכל
מצרך שהיה בנמצא. עוגות-שבת היא מלאה בבצל אותו השגנו בקלות יחסית ועד
היום נזכרים אלה שהתענגו עליהן, את טעמן הטוב.
גם ירקות עונתיים חסרו בשוק, לכן בישלה אמי Chicoree, ירק מר אך מזין בכל
זאת והתרגלנו לאוכלו. גם משקה עשו מירק מר זה, כתחליף לקפה, שנעלם מן השוק.
תרצה מספרת, כי האוכלוסיה שנאה את הגרמנים. פעם בהלכה ברחוב עם העוזרת
היהודיה של בית דודי, הן דברו ביניהן גרמנית, כי העוזרת היתה פליטה מגרמניה
אף היא. מסביבן התאספו עוברים ושבים כעוסים. שוטר בלגי שהזדמן למקום
חקר אותן וליוה אותן עד לביתנו והציל אותן מכעס ההמון. הוא, -השוטר- הבין
כי הן פליטות יהודיות מגרמניה, שונאות את הכובשים כמו הבלגים עצמם.
תרצה למדה בבית-ספר בשכונה בה גרנו, בסקארבק. בשבתות ובחגים נאלצה לבוא
ללימודים, אך עמדה על כך, שאינה כותבת בימים אלה. אחת המורות, לא יהודיה
כמוכן, התענינה מאוד במנהגי היהודים ושבחה אותה על הקפדתה ועמידתה על
עקרונותיה.
שנאת הבלגים את הכובשים הזרים הולידה הרבה בדיחות אנטי-גרמניות. מורה זו
שידעה על סבל היהודים בגרמניה בקשה מתרצה שתביא לה בדיחות כאלה. אחת מהן
היתה : מציירים חזיר בארבע פינות של דף ריק. שואלים: היכן החזיר החמישי ?
ובאין מענה לשאלה מקפלים את הדף כך, שכל החזירים נפגשים במרכזו ואז...
מתגלה פרצופו השנוא של היטלר ימ"ש, שמורכב מארבעה החזירים שנפגשו.
אחי ישראל מספר, שאחרי מעצר הגברים היהודים וכיבוש ברוסל, נכנסה משפחתנו
לדירתו של אח-הדודה פאני ג. - הדוד תיארו לוי. תיארו לוי היה ריוק מזדקן,
אספן של מסמכים מכל הסוגים, שהצליח ברגע האחרון להגר לקובה.
דירתו שכנה בבית מגורים ברחוב Rue Josaphat, ליד פארק ציבורי.
הדירה היתה ריקה ובסיכון להיות מוחרמת על ידי הגרמנים כרכוש יהודי נטוש.
עקב המצוקה הכלכלית בה היינו שרויים, באין אבי מפרנסנו, מכר ישראל הרבה מן
הספרים הישנים ועתונים למאות, אותם אסף הדוד. כן מכר שטיחים ישנים. היו
תחנות איסוף למיחזור חמרים אלה ותמורת משקל הנייר והבד קבל ישראל סכומי
כסף. הוא עזר בכך לאמי וקנה בעצמו מצרכי מזון. פעם הזדמן לעזור לגבר
בנשיאת שתי מזודות כבדות. כאשר שאל אותו מה הן מכילות ענה האיש, -שכנראה
יהודי היה-, כי יש בהן שעועית, אפונה וירקות מיובשים אחרים. אחי בקש לקנות
מאלה ומאז סיפק הסוחר לאמי את הדרוש, בשוק השחור כמוכן.
מאוחר יותר עזר אחי בסידור כרטיסי העליות בבית הכנסת ותמורת זאת קבל
בתום חיינו בברוסל, -ולפני בריחתנו משם-, סכום של 150 פרנקים בלגיים מן
הגבאי. מתיאור זה עולה בפירוש, כי כל אחד הפעיל את חושיו המיוחדים, כדי
לתרום להשרדותנו במצוקתנו.

.....

דודתי מטה-מרים גלוקשטאדט, אשת ליאו באנטורופ, מצאה דרך לברוח במונית
דרך בלגיה לצרפת ומשם לעבור את הגבול לפורטוגל, עם שתי בנותיה הנלווה
ועילצה. היא נעזרה במבריח ממוצא טורקי, כך סיפרה לי חנה גוטויליג, הנלווה
בעת ההיא. הן נבדקו אמנם בגבול המבדיל בין צרפת הכבושה לבין צרפת הנשלטת
בידי ממשלת וישי הצרפתית, אך עברו. לדודה מטה היה חוש בריא. המצאותן
בליסבון, עזרה לאחר-מכן לשחרר את אבי-המשפחה ליאו מסנט-סיפריאן.
הוא הגיע לליסבון והפליג משם עם משפחתו לאמריקה.

מרת דודי רבא משפחה שטראוס

בחודש ספטמבר חזרנו לסדר הלימודים הקבוע ואני לכתה ב" של ביה"ס החקלאי. לא הייתי אז מודע לכך, כי דודי ריכרד הוזמן לחקירות הבולשת הגרמנית, הגסטפו. הוא סבל גם מקודם מלחץ-דם גבוה מדי ופעם מצאוהו מעולף מאירוע מוחי. עתה כשנאלץ לעמוד בחקירות הגרמנים שבודאי גילו הוצאת הונו מהמבורג עוד ב 1933, הורע מצבו ולפתע נפטר משבץ.

על פי עדותה של דודתי מרים-גלוקשטאדט, אשת ליאו-יהודה, משנת 1985, הוחזק דודי ריכרד ג. במעצר הגסטפו במשך שלשה שבועות ובעקבות המאסר נפטר ב 12.8.1940 - ט" באול ה'ת"ש. קברו אותו בבה"ע היהודי של ברוסל, ב Audergem. את צילום מצבת קבורתו קבלתי מבנו-בכורו זיגפריד. [הצילום שמור בכתב היד שלי, כרך 3, עמוד 8, ליד תיאור משפחתו. ת.נ.צ.ב.ה.] משום-מה לא זכורים לי פרטי הפטירה, ההלוויה וימי האבל. אך פטירתו היתה מכה גדולה לכל הנשארים בברוסל. עתה היו בבית הדוד שתי משפחות ללא אב-מפרנס. דודה פאני ואמי היו עתה אחריות על מהלך חיינו. האוירה בבית הגדול, הריק מגברים מבוגרים, היתה מדוכאת והעתיד לוט בערפל, באין יועץ ומכוון. וורנר ואני חזרנו שבועיים לפני מות האב ללימודי החקלאות. [רק איסוף הנתונים אצל קרובים אחרים אפשרו לי לשחזר הקורות הנ"ל.]

אל בית דודי הצטרפה עתה משפחה שלישית ללא אב-משפחה : **משפחת שטראוס** שבאה מאנטוורפן לברוסל.

[ראיינתי את **ברטה שטראוס**, אם המשפחה בירושלים ועולה, כי היא בתה של **הד"ר קארו**, שהיה הרופא-המילד שלנו בהמבורג. נפטרה בירושלים ת.נ.צ.ב.ה.] **ברטה שטראוס** היתה בעלת הומור המבורגי טיפוסי, טובת מזג תמיד. היא תרמה הרבה כדי להפיג את העצבות הגדולה שירדה על בית דודתי פאני עקב מות האב. קומות הבית חולקו מעתה בין המשפחות. משפחת שטראוס גרה בקומה השניה עם דודה פאני ובנה וורנר. אנחנו, הבונדהיים, גרנו בקומת הקרקע. כל משפחה ניהלה את עניניה, אך נוצרה באופן טבעי שותפות רבה בין שלושת הנשים בנות גורל דומה, - ובינינו - הנערים והנערות, בני הגיל השווה. הבת הבכורה של השטראוס, - **פאני** -, היתה בגילי ובגיל וורנר בן-דודי. היא היתה חברותית, פתוחה וחייכנית. בינה לבין בני גילה הנערים התפתחו יחסי ידידות. [בארץ היתה אשת **שלמה בכרך**. שניהם נפטרו בגיל צעיר יחסית בירושלים.

פאני ב - ט"ז כסלו ה'תשל"ו 1975. ת.נ.צ.ב.ה. (ילידת 1925) אחרי מותה תרגמתי את יומנה על קורות משפחתה בשואה, אותו כתבה בגרמנית, לעברית בעבור בניה, על פי בקשת אחותה **מרים**. היומן מרתק מאוד !!] הבת השניה, - **מרים** -, היתה צעירה ממני בשנתיים, בת גילה של אחותי **תרצה**. היתה בעיני יפה מאוד אך מסויגת מאחותה ורצינית. היא סקרנה אותי. מפיה ידוע לי, כי באו לברוסל בדצמבר 1940, לאחר מות דודי **ריכרד**, כאשר באנטוורפן גבר האיום על היהודים יותר מאשר בברוסל, כי האוכלוסיה הפלמית היתה פרו-גרמנית, בו-בזמן שהוואלונים דוברי הצרפתית שנאו אותם. [היא נישאה ל**ד"ר זאב פלך** בירושלים, לאוי"ט.]

הבת השלישית, - **אווה** -, צעירה ממני בארבע שנים, חנינית ושובבה. לפי דברה אמה, פלרטטה עמי, כאשר היינו כבר במחנה גורס, שנה מאוחר יותר. [נשואה כיום ל**ג'ורג' קאופמן** והם חיים בבואנוס-איירס בארגנטינה. הילד הרביעי היה ילד קטן, שקראו לו **ז"קי**.] כיום יעקב **שטראוס** הינו הרב של בית-החולים "שערי חסד" בירושלים.]

מרים ספרה לי, כי ילדי שטראוס, שגרו בקומה השניה עם דודה פאני ועם וורנר, אהבו להמצא יותר עמנו בקומת הקרקע, כי גברת בונדהיים בישלה אוכל טוב. במיוחד זוכרת מרים את עוגות הבצל הטעימות, שמשכו אותם בימי צנע אלה. כן ידעה אמי להעסיק את כל הילדים ולעניין אותם. העצבות של דודה פאני, שלבשה שחורים כאות אבל על מות בעלה, לא השרתה אורה מתאימה לילדים ואצלנו היינו שני בנים ובת שהמשחקים עמנו התאימו להם יותר.

פאני התידדה עם וורנר, אך היא, -מרים-, היתה מיוחדת עמי ועם תרצה. הלכנו לטייל ביחד בפארקים שבסביבה וצחקנו מזוגות הנאהבים שראינו שם.

כנראה עוד בימי חייו של דודי ריכרד, שהיה פרנס פעיל בקהילה, נשלחתי לכמוד שחיטה כשרה. מצב התזונה לאחר הכיבוש הגרמני היה בהכי רע, ובמיוחד לא היה בנמצא בשר כשר, כי השחיטה נאסרה. היה צורך דחוף לדאוג לממשיכים צעירים בהכרת שחיטה ומנהגים מרכזיים אחרים, אחרי שהמבוגרים נאסרו ואחרים היגרו. הקהילה היהודית התדלדלה במאוד.

כך נודעתי, לראשונה בחיי, למשפחה מיהודי מזרח אירופה. נסעתי אליה בשעות הערב החשוכות. היה משהו מראשית חיי-מחלת, בסודיות שאפפה מעשה לימוד זה. המלמד שלי היה יהודי פולני בלבושו ובהתנהגותו השונה, ממה שהייתי רגיל. התבוננתי בו, באשתו המופיעה בחדר רק לרגע קט ובבתם הצנועה והביישנית, בעלת השיער השחור והחלק. היא זו אשר הגישה לאביה ולי כוס תה חם, על פי מצוות אמה. היא לבשה גרביים כהות וארוכות, חצאית לא מודרנית ואולי בגלל שונותה משכה את תשומת לבי והתעניינתי להביט בה. היו לה פנים עדינות, בעלות גוון מיוחד, שונה במקצת ממה שהכרתי עד כה. כשהגישה את כוסות התה, לא שמה בהן סוכר, אלא הגישה קוביות סוכר על צלוחית נפרדת. אביה נגס בקוביה ושאב בקולניות לגימות חמות מן התה, תוך כדי שהוא ממיס את הסוכר בפיו. למדתי דיני שחיטה של עופות, אך אסור היה לי לדבר על זה עם בני גילי. למדתי להשחית חקף-שחיטה ולבדוק את כשרותו בקצה הציפורן שבאצבעי. אחרי שיעורים במשך חודשיים-שלושה, תוכנן שהמלמד ואנוכי ניסע לאחד הכפרים שבסביבת ברוסל ושם נשחט אצל אחד האכרים, שמכר בהסתר עופות ליהודים. אני אלמד מן השוחט ואשחט גם אני בהשגחתו כמובן. כך אהיה לממשיכו בשעת צורך ודחק. ציפיתי בהתרגשות למועד שנקבע. כאשר היה המועד קרוב, בוטלה לפתע העיסקה, מסיבה שלא הוסברה לי. האם התחרט האכר מפחד הגרמנים ?? אך מורי זה החכים אותי גם בסיפורי מעשיות. כנראה הרגיש בהתעניינותי בו ובבנות ביתו הצנוע וכנראה כתוצאה משיחות בינינו אודות התנהגות "הייקים" לעומת הפולנים החסידיים, זכור לי סיפורו הבא :

"רב וכומר דנים על השוני בין היהודים והנוצרים בבתי התפילה שלהם. הכומר מתריס כנגד הרב: הכיצד, אתם היהודים מתנהגים בבית התפילה שלכם בחופשיות כזו ? חוץ מתפילה, שהיא רעשנית ולא מאורגנת, אתם עושים סעודות, מתהלכים בו אנא-ואנא, רוקדים, מעשנים לידו וקא מתביישים לעשות גם עסקות חולין תחת גגו ?? ..אנו הנוצרים נוהגים בבית התפילה שלנו ביראת-כבוד גדולה. לא תשמע אצלנו הגה ודיבורים, פרט לתפילה עצמה !! יש אצלנו יראה ממש. ידידי הכומר, שואל הרב, למי אתם מתפללים ? לישו הנוצרי, כמובן, עונה הכומר. מדוע אינכם מתפללים לאלוהים ישירות, בשביל מה לכם מתווך בדמות אדם ? שואל הרב. זהו ההבדל בינינו עונה הכומר: בורא העולם רחוק ועילאי, כה נשגב שלא נוכל להגיע אליו לבדנו, אלא באמצעות הצלוב, שמכפר בעדינו. אהה !! קורא הרב. הרי אבינו שבשמים הוא האבא שלנו, של אברהם יצחק ויעקב ולזרעם אחריהם, -אנו היהודים...!! הכיצד לא ננהג עם אבינו כמו שבן ננהג בבית אביו ?? הוא קרוב אלינו ואנו קרובים אליו. לכן אנו לא רק מתפללים

לו, אלא משתפים אותו בשמחותינו ובאבלנו; אוכלים בביתו, משוחחים בקול בהיותו קרוב אלינו ומתנהגים באופן טבעי בקרבתו..."

הלכת היה ברור לי מעתה ולמזמתי להזכיר את התפיסה החסידית, אותה לא ידעתי עד כה. בודאי רצה מלמדי גם לרמוז לי, כי היהודים המזרח-אירופים קרובים יותר לה"מ אשר האשכנזים המערביים. היה בודאי גם כעין קטרוג בסיפורו...

עצם העובדה שדבריו נקלטו ואני זוכרם לתמיד, מוכיחים חשיבות הלכת בשבילי.

.....

בבית דודתי פאני הופיע בחור מבוגר מאתנו, כבן 18-20. יתכן והוא הוכנס לבית עוד על ידי הדוד ריכרד, היות הבחור ערירי, אולי יתום.

אולי היה זה האיש, אותו מזכיר אחי ישראל, כי עזר לו לשאת מזוודה כבדה, והתברר כי הנ"ל עוסק במצרכי-מזון בשוק השחור, אשר נהנינו גם אנו לקנות ממנו. הבחור סחר עם חיילים גרמנים ומכר להם סיגריות ואולי עוד דברים שהשתיקה יפה להם. בלטה העובדה, כי הבחור החל להתלבש יותר ויותר בצורה ראוותנית. ענד טבעות זהב ויהלומים ועישן סיגרים כעשירי העולם.

שערו היה משוח בבריליאנטים ריחנית והופעתו סקרנה אותי מצד אחד ומן הצד השני סלדתי מן הקשר הידידותי בינו לבין חיילים גרמניים. לא הבנתי זאת. מוזר היה לי, כי חיילים גרמנים זקוקים לבחור יהודי, וזה גם דחה אותי, כי הבנתי במעומעם, כי עסקיו אינם נקיים.

הבחור קבל חדר בהשכרה בבית דודתי. כנראה היתה דודתי זקוקה לכסף, כי היום אני מניח, כי הגרמנים החרימו את הבנק של דודי, לאחר תחקיריהם ובילושיהם.

.....

בשנה השניה ללימודי בבית-הספר החקלאי באנדזלכט, נרשמתי למגמה לגידול ירקות. התחלתי להתמחות בגידול עגבניות בבתי-גידול מזכוכית. למדתי את שיטות הזיבול, את הדליית השתילים הגדלים, את קיטום של ענפים מיותרים ושל פריחה רבה מדי, כדי להשיג פרי גדול ומקדים את העונה. ה-Pincage, כפי שקראו לעבודה העדינה בתוך כל צמח בנפרד, נעשתה בציפורני היד. לפני הגידול עורבבה האדמה עם זבל בקר עשיר בקש, שלא נרקב עדיין סופית. המשך פעולת הריקבון מתחת לצמחים הרכים גרמה להוצרות חום, שהורגש היטב בחממה, בעקר בימים קרים, עתה בעיצומו של החורף. גם דם של בית-מטבחים היה בתערובת הקרקע ובעת חפירה נדבקה שכבה אדומה לידי, שרק לאחר סוף המלאכה הוסבר לי מה מקורה. כמוכן שהזדעזעתי אז מאוד, כי הרגישות שלי היתה רבה, על-אף כל האירועים שתכפו עלינו.

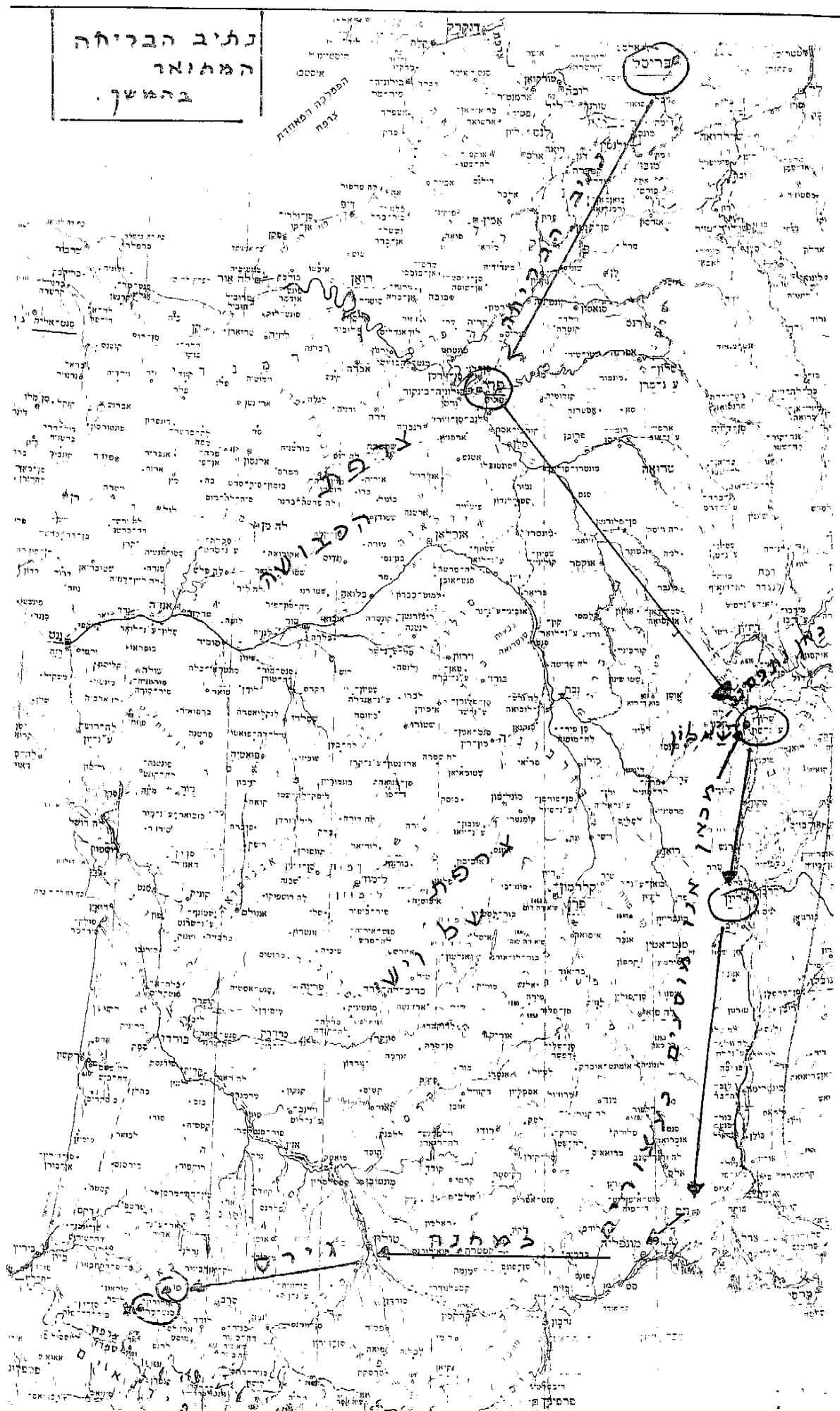
בכל אופן התקבלו בעבודה זו עגבניות מעטות, אך גדולות ואדומות, מכל צמח. זו היתה מטרת הטיפוח. מאוחר יותר ניצלתי ידע זה, להשתאות הרואים את מעשי ותוצאותיו, במקום רחוק ובתנאים שונים לגמרי.

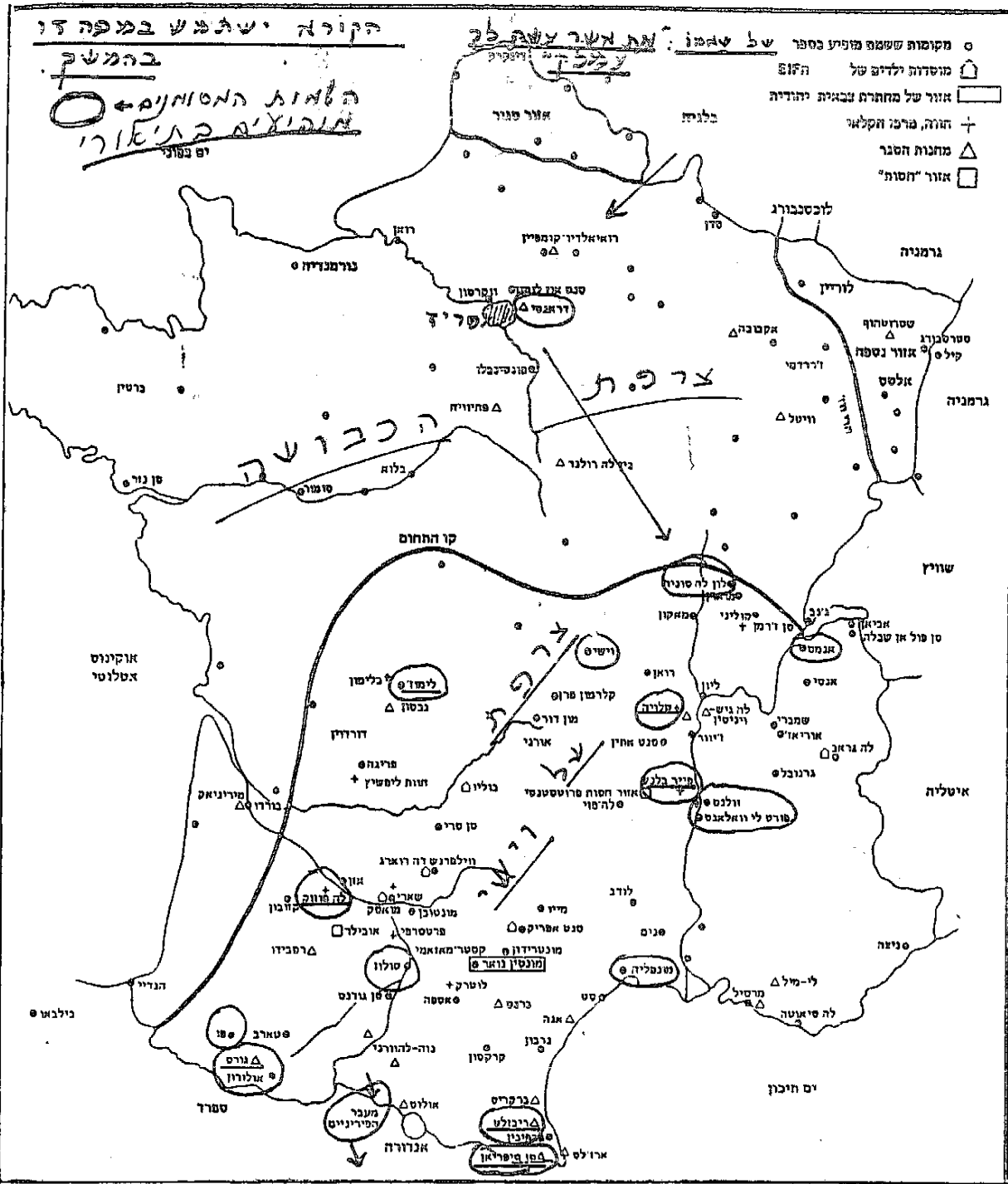
נשארה לי לפליטה מחברת לבוטניקה ובה בעקר מאמרים מודפסים ומעט איורים מעשי ידי. אך אין בה תאריכים ואי אפשר ללמוד ממנה על תקופה זו. לעומתה, מחברת לימוד השיווק והנהלת החשבונות שנשארה לי לפליטה, מאפשרת לי לדעת, כי עבודתי האחרונה בבית הספר הוחזרה לי ממורי ב 3.4.1941, כי יום לפני תאריך זה חתם המורה על החזרתה, תוך כדי שנתן לי ציון 10 עליה, כמו גם על רוב העבודות שקדמו לזו האחרונה. שם המורה החותם Colerem.

.....

באחד מימי חודש אפריל 1941 נאמר לי על ידי אמי, כי אנו עומדים לברוח בקרוב לצרפת, כדי להתאחד שם עם משפחתנו. לא היה לנו עתיד בברוסל הכבושה. ליאונהרד אחי שוחרר בראשית מרס ממאסרו במחנה גורס וגר עתה אצל דודתי גרטרוד זוממער ובעלה מקס ב Limoges. מטרתנו להגיע לשם. גם גברת שטראוס וילדיה ועוד כמה נשים בודדות יצטרפו להברחה, מאורגנת על ידי מברית יהודי.

גליב הברזילה
הממואר
בהמשך.

באביב 1942 שוחרר
אחי ליאונהרד-נתן
ממחנה גידס
וחי אצל יהודים
מקס וגרטלנד דומד בלימוז'.

מצד ימין הימנה.
מצד שמאל באליפה לבנה חדשה ל'אונהרד.
יושבים: מצד שמאל: גורברט. נתן דומר
" ימין: נער חוסה במעין O.S.E
התשפ"ח

הכנות לבריחתנו

כיצד שחזרתי פרטי מסע הבריחה ?

זכורים לי פרטים חלקיים בלבד, -כנראה הדרמטיים ביותר-, מבריחתנו לצרפת. כדי ליצור תמונה נכונה, ראיינתי הן את אמי, את אחי ישראל ואת אחותי תרצה; הן את גברת ברטה שטראוס ז"ל, את בתה מרים פלג-שטראוס ואף השתמשתי ביומנה של פאני שטראוס, -אסתר בכרך ז"ל לאחר נישואיה-, אותו תרגמתי מגרמנית לעברית למען ילדיה ונכדיה, על פי בקשת אחותה מרים.

לא בכל תואמים פרטים מסוימים בקשר לימים ותאריכיהם, בעדויות השונות. לכן השתמשתי גם ב**לוח שנת 1941** כדי לאשש את המועד הנראה כנכון ביותר. כן השתמשתי בפרטים ממכתבו של אבי ז"ל ממחנה גורס אל אחותו פרידה וגיסו מרטין-מרדכי וולקובסקי בתל-אביב, ולאח-אמי דניאל ואשתו אנה גלוקשטאדט במושב מרחביה בעמק יזרעאל. מכתב זה נשלח כשנה לאחר הגיענו למחנה GURS ובו מגולל אבי את כל אשר קרה לנו מאז שהגענו למחנה, בתאריך 7.5.1941 שהיה היום הרביעי באותו שבוע. (י" באייר ה'תש"א)

בסוף אוגוסט 1985 ערכתי מסע-שחזור להבנה טובה יותר של האזור והאירועים שקרו לנו לאורך נתיב הבריחה. נעזרתי בצרפתים מקומיים בכל אותם מקומות שהיו חשובים לי להבנת העבר. אזכיר אותם ברצף השחזור המסופר.

לפני-כן אציין, כי לא זכור לי, כי חגגנו בצורה כל-שהיא את הבת-מצוה של אחותי תרצה, חמשה שבועות לאחר שנעצרו אבי ואחי נתן, עם פלישת הגרמנים לבלגיה. מצבנו אז היה מעורער ביותר וספק אם שמנו לב לתאריך י"ב בסיון.

במחסני-ערובה בנמל אנטוורפן עמדו ליפטים (מכולות) ובהם ריהוט ורכוש אחר, אותו ארזה אמי בהמבורג ושלחם לבלגיה. היו אלה חפצים שלא הוחרמו על ידי הרייך הגרמני לטובתו. עתה הורתה אמי למכור את תכולת שתי המכולות במכירה פומבית, פרט לספרי הקודש. תמורת חלק ניכר מן הפדיון קנתה אמי שרותי הברחה לארבעה נפשות. עבור התינוקת רוזל לא שילמה. [על מכירת הליפטים נודע לי רק, כאשר ראיינתי את אמי בשנת 1986, כדי אמי בשנת 1986, כדי לשחזר את הקורות אותנו. עד כה ידעתי, כי הליפטים נשרפו באחת ההפצצות; - זו היתה הגרסה הרשמית, - ודי לחכימא ברמיזא.] ישראל מספר, כי אמי שלחה אותו עם 20.000 פרנקים בלגיים לאנטוורפן, כדי שימסור אישית את שכר הברחה לאשת המבריח היהודי.

גם גברת ברטה שטראוס שילמה לאותו מבריח בעבור משפחתה, שעמדה לצאת עמנו לדרך המסוכנת. מיומנה של פאני ש. ז"ל נודע לי, כי גם אחיו הצעיר של המבריח השתתף בבריחה. תרצה מספרת, כי נפרדה בבית-ספרה ממורתה ומן המנהלת, שאהדו אותה ותמכו בה כל אותה התקופה הקשה.

אני לא אמרתי מילה אחת למורי ולמנהל בבית-הספר החקלאי. יום אחד נעלמתי ובודאי תהו שם, מה קרה לי ולמה איני מופיע יותר ללימודים?? מאחר ובן-דודי וורנר המשיך ללכת לבה"ס, מותר להניח, כי שאלו אודותי. לא אדע לעולם אם סיפר על בריחתנו, או האם התחמק מכך באמתלה כל-שהיא.

.....

ה ב ר י ח ה

ביום הששי, 25.4.1941 (כ"ח ניסן ה'ת"א), כשנה לאחר פלישת צבאות גרמניה לבלגיה-, יצאה משפחתנו מבירתה בריסל-, כדי לברוח לדרום צרפת. בדרום צרפת גרה אחות-אבי גרטרוד זומר ובעלה מקס-משה עם שני ילדיהם. שם בעיר Limoges, קיוותה אמי לקשור קשר עם אבי במחנה המעצר גורס. כך כתבה דודתי גרטרוד כנראה לאמי, לאחר שלאבי היה קשר קבוע עמם. אחי נתן שוחרר במרס 1941 מן המחנה ונקלט במשפחת דודתי הנמצאת, שידעה להפעיל גורמים שונים במרצה הבלתי-נדלה. היתה זו סיבה טובה נוספת להחלטת אמי לעזוב את בלגיה, בה לא היו לנו לא תשתית כלכלית ולא קרובים תומכים. הרי אחיה ריכרד נפטר ואשתו האלמנה פאני ובנה וורנר היו אף הם במצב לא עתיד. שני בניה הבוגרים זיגפריד ומנפרד ברחו זה מכבר דרך צרפת לפורטוגל, כדי להתחבר שם עם דודם ליאו גלוקשטאדט ואשתו מנה-מרים ובנותים הנלורה ועילזה. מליסבון קיוו להפליג לקובה או לאמריקה באמצעות כספים שהציל ליאו בברחו לשם. זיגפריד הצליח בדרכו, כי היה צעיר מפולפל. אך לא כן אחיו מנפרד שנתפס בדרך ונכלא במחנה המעצר גירס, כפי שהתברר לי עקב גילוי בקשה שהגיש שם במחנה, כפי שאבהיר מאוחר יותר. לא זכור לי כי פגשתיו עוד שם, בהגיענו לגירס. כנראה שוחרר כבר עקב ויזה קובנית או אמריקאית שנשכחה לו מליסבון.

אמי היתה בת 43, אני, גדול-בניה במסע, הייתי בן 16, אחי פאול היה בן 15, תרצה בת 13 ורוזל הקטנה עוד לא היתה בת 4. עמנו יצאו לדרך גברת ברטה שטראוס בת ה 48, בתה-בכורתה פאני בת ה 16, מרים בת ה 14, אדווה בת ה 12 והילד ג"ק-יעקב כבן 8-9. כן הצטרפו לחבורה הבורחת שלוש נשים בודדות : הגברות פייזק, בר וארנטראוי. המברית, יהודי בלגי כבן 30-35 בא עם אחיו ואשתו הצעירה ותינוקה בזרועותיה. הם היו לבושים באופן אלגנטי וכל הופעתם השרתה בי בטחון, שאמנם בטוח הוא בדרך שהוא מובילנו. על פי הנחיתו קנתה כל משפחה בנפרד כרטיסי נסיעה ברכבת מברוסל לפריס. כן עלינו בנפרד לקרון, כי לא היה צריך להיות ניכר, כי חבורה אחת אנחנו.

נסענו ברכבת בקו Paris-St. Quentin-Mons-Bruxelles מבלגיה לצרפת. המברית בחר ברכבת מאסף ולא ברכבת אקספרס. הרי היינו צריכים לרדת ממנה בעיירה קטנה באזור הגבול הבלגי-צרפתי, כדי לעבור גבול זה בהסתר וברגל, כי הרי לא היו לנו רשיונות מעבר. מעברו השני לגבול היינו צריכים להגיע לתחנה כפרית אחרת בקו בריסל-פריס ולעלות שם על רכבת שניה, מאוחרת יותר. כך הוסבר לנושים. גם אני ידעתי על כך. בידי היתה מפה גיאוגרפית של דרום-בלגיה וידענו זמן הנסיעה מברוסל לתחנה לפני הגבול. התרכזתי בקריאת שלטי העיירות כאשר הרכבת האטה ועצרה בתחנות השונות. ירדנו כמתוכנן בסביבות St. Quentin, כל משפחה מקרון אחר. כמוכן "שלא הכרנו את יתר משתתפי ההברחה". ביחד מנתה קבוצתנו 5 נשים, ארבע בנות ותינוקות, שני בנים וילד קטן, המברית, אשתו ותינוקם ואחיו, בס"ה 17 בורחים.

דרך בית-קפה הממוקם ליד הרציף, יצאנו מבנין התחנה בדלת צדדית, שלא היתה שמורה. לא עברנו דרך היציאה הרגילה של תחנת הרכבת הקטנה, כי היא היתה שמורה על ידי מבקר התחנה בליווי שומר צרפתי. עקפנו איפה את הביקורת השיגרית, שיכולה היתה להיות לנו למכודת. כי הרי לא היה לנו כרטיס עד לעיירה הזו, אלא עד פריס ! אז מה פתאום עזבנו את הרכבת הרחק לפני המטרה שלנו, ועוד קרוב לגבול ולביקורת הבודקת רשיונות המעבר של הנוסעים ?? מבחינת השלטון הצבאי הגרמני היתה צפון צרפת מחוברת לבלגיה, והגבול בין שתי הארצות לא היה בעל משמעות בשבילם, כי אם לבלגים ולצרפתים בלבד.

בכל אופן חשתי אי-נוחות רבה מאוד, בהרגישי אולי בפעם הראשונה יחיי, שאנו "מרמים את השלטונות". כן, החינוך שקיבלתי, לא תאם מעשה עקיפה ומרמה בכלל !

עזבנו את בנין התחנה ופנינו מיד לדרך כפרית, עליה אמורים אנו להגיע לתחנה מעבר לגבול, מרחק של 8 ק"מ. אחרי זמן לא רב, הגענו לגשר ארוך שעבר מעל לנהר ה Som. באמצע הגשר עמד חייל גרמני צעיר אשר הביט מסביבו. תפקידו לשמור על הגשר מחבלה. הוא ראה אותנו מתקרבים ולבי פעם בעצמה מחשש שישאל אותנו למעשינו פה. אך אמי התקדמה בצעדים נמרצים, כאשר היא ואנוכי נושאים את רוזל הקטנה בסלסלה מיוחדת לתינוקות. כאשר הגענו לאמצע הגשר דרשה רוזל לעשות פיפי, אחרי שהתאפקה זה דקות ארוכות, כי אמי אמרה לה לחכות עד אשר נתרחק מתחנת הרכבת, שם יוכל מאן שהוא להתעורר בשאלה, מה פתאום מטיילים עירוניים באזור הקרוב לגבול ? עתה התרחקנו משם די והותר ורוזל לא יכלה להתאפק יותר. נעמדנו מסביבה, כי היא התביישה מן החייל הצעיר. הוא הרגיש בכך והפנה את מבטו אל מעבר למעקה ולא הביט בנו.

... מה שדימיתי להיות סכנה שניה תוך זמן קצר, עבר ללא בעיות. המשכנו בהליכתנו בין עצי שדירה ובין שדות לאורך כביש ארוך ומתמשך, כאשר אחי פאול מחליף פעם את מוטי ופעם אותי, כי ההליכה עם משא היתה מעייפת. ירד גשם קל כל עת הליכתנו, דבר שלא השפיע עלינו לרעה, אולי אף דרבן אותנו. לאחר יותר משעה, הלכנו כ-8 ק"מ מתחנה לתחנה, השיג אותנו איכר עם עגלתו הרתומה לסוס. מוטי פנתה אליו והוא הסכים שנושיב את רוזל על עגלתו. אולי הורשו גם הנשים המבוגרות שהתלוו אלינו עוד מבריסל, להתישב עליה. כך הגענו רטובים מגשם ועייפים לתחנת הרכבת הכפרית שמעבר לגבול הצרפתי. עוד זכורה לי כניסתנו הנסתרת מאחור אל התחנה, דרך אשנב צדדי דומה לזה של התחנה הקודמת ולא בכניסה הראשית. חמקנו מביקורת הכרטיסים זו הפעם השניה.

חיכינו זמן-מה עד אשר הגיעה הרכבת הבאה, עמה נסענו עד לפריס, בירת צרפת. תכנית המברח הצליחה. הנסיעה עצמה לא זכורה לי, באין בה מן הדרמטיות.

ב פ ר י ס

הגענו לפריס כשעה לפני כניסת השבת, כך זוכרת מוטי וכן אחי פאול-ישראל. התאכסנו במלון קטן בעל 3 כוכבים ברחוב צדדי, בקרבת ככר De la Republique. לא זכורה לי השבת, גם לא כי יצאנו מן המלון הקטן בו התאכסנו, כדי לאכול במסעדה כשרה בליכ השבת וכדי לטייל מעט ברחובותיה של פריס למחרת, כפי שכותבת פאני ש. ז"ל ביומנה וכפי שזוכרת מרים אחותה. אני, שהייתי בוגר בן 16, לא הסתכנתי מלהיות נעצר על ידי שוטר צרפתי, באין לי ניירות מתאימים לשהייה בצרפת. ידעתי את הסכנה מנסיון אחי נתן עוד מראשית המלחמה בבליגיה. למדתי זה מכבר להיות שקול וזהיר.

מבית המלון זכור לי רק בית השימוש המצחיק, כמוהו לא ראיתי עד כה בחיי. בחיי. בקצה הפרוזדור היה החדרון המיועד. אך במקום אסלה לשבת עליה, היה בקרקע המרוצפת באריחים לבנים שקע עם חור לעשיית הצרכים ומים שוטפים. גם הקירות היה מכוסים באריחים נקיים, ובכל זאת עשו עלינו הסיידורים הלא-ידועים לנו רושם של פרימיטיביות. רק מאוחר יותר התגלתה לי "החכמה" הבריאותית בסידור זה בארץ זו, אשר אקלימה ואי-נקיונה, מחלות מעיים ומין מדבקות מסכנות את תושביה, בעקר במקומות ציבוריים עם אוכלוסיה בלתי מבוססת ומתחלפת תדיר. פרט לזאת עברה השבת ללא רישומים מיוחדים בזכרוני.

ה ה ר ו ז כ ה

השכם בבוקר למחרת יצאנו כדרך, אשר היתה צריכה להביא אותנו אל תוך "צרפת החופשית", דהיינו אל האזור בו שלט למראית-עין הגנרל פטין (Petain), גיבור מלחמת העולם הראשונה. הרי רצינו להגיע לדודתי גרטרוד זומער ובעלה מקס שחיו בעיר לימוז" (Limoges). אצלם נמצא אחינו ליאונהרד-נתן, אחרי ששוחרר ממחנה גירס חודשיים מוקדם יותר. עמו רצינו להתאחד, בתקווה שגם אבינו ישוחרר באחד הימים. היו אלה תקוות-שוא, הגם שאינני בטוח כיום, אם הייתי מודע אז לתקות איחוד המשפחה...?

תוצה זוכרת, כי אמי מוטי שמה מתחת למדרסים שבתוך נעליה שטרות של כסף, כי היא היתה ילדה בת 13 בלבד.

מרים שטראוס-פלג סיפרה לי, כששיחזרנו ביחד את המאורעות הדרמטיים הבאים, כי אמה ברטה שטראוס הזדעזעה בראותה, כי אמי מסכנת את תוצה בהברחת כסף. אין לשכוח כי בעיקרו קבלו שתי הנשים חינוך יהודי-יקי קפדני זהה מילדות. אך אמי כבר התנסתה בבריחה והברחת כסף, כאשר נאלצה לעזוב את המבורג בפתאומיות, מיד לאחר ששוחרר אבי ממחנה הריכוז Oranienburg באפריל 1939. אז הוברחו חפצי ערך וכסף בחיתולי רוזל התינוקת, בכורח הנסיבות הקשות. ברטה שטראוס לא עברה נסיון דומה לזה. עברה היה "נקי".

בתחנה Gare de Lion עלינו על הרכבת שנסעה ל Dijon, במחוז Cote d'Or. משם הוסענו בכמה מוניות לעיירה Chagny במחוז Bourgogne, מציינת פאני ז"ל. היום היה אפור, מעונן, קר וגשום.

הנהג לקח מאמי מזודה, אשר בה היו בעקר חפצי-ערך וכסף והניח אותם בתא-המטען שמאחור... כאשר הוריד אותנו ליד בית-מרזח שבכרך העיירה, הסתלק לפתע, לפני שאמי הספיקה לקחת את מזודתנו היקרה... המנוול.

שהינו בבית-המרזח כמה זמן, אנו קבוצת הזרים אשר בודאי בלטנו בשטח. אנשים נכנסו ויצאו ומבטיהם בדקו אותנו, הגם שישבנו בפינה אפילה מעט. בערב הגיעה משאית ישנה. פאני ז"ל ותוצה שמו-לב וידעו לספר לאחר שנים, כי התפתח ריב בין שני מועמדים להברחתנו מאנשי האזור שהתפרנסו מכך בודאי, מי מביניהם יזכה בנתח!?

זה שהפסיד את העיסקה עזב בכעס, עלה על אופניו תוך קללות ואיום, שהוא יקלקל ליריבו את העסק...

עם חושך הוסענו כברת-דרך במשאית עד אשר הוכנסנו לחוות איכר, משם עמדנו לצעוד בליכה את הקטע המסוכן ביותר, לשם חציית הגבול המפריד בין שטח הכיבוש הגרמני לבין "צרפת החופשית" של שלטון Vichy.

אשת האכר שעמד להבריח אותנו מכאן עד אל מעבר לגבול הנקרא La ligne de Demarcation, התנגדה בקולניות לכוונת בעלה להבריח אותנו עוד באותו לילה. הוא טען כנגדה, כי מזג האוויר הסגרירי מתאים למשימה זו ואין לדחות. בהחלטיות הוא טען לעינינו את אקדחו ולא שמע לאזהרותיה.

הוא הסביר לנו שיטת ההליכה בשורה עורפית וללא הוצאת הגה מפינו. רק אם ישרוק שריקה מסוימת, עלינו לשכב מיד בלי נוע. הוא יחכה עד אשר יעבור הפטרול בשעה היעודה ואז יסמן לנו, כי עתה עלינו להמשיך בהליכה מזורזת. הליכה זו ביער זכורה לי היטב. שקט מסביב, רק טיפות הגשם רוחשות בתוך ענפי היער. לפתע לוחש המברית לידינו, לשכב מהר בתעלה! בבהלה נשכבים כולם. אני זוחל לאיטי לתוך התעלה ולא מעז להביט מסביבי. המברית מתקדם בשפיפה. מאוחר מדי! צעקה בגרמנית פולחת את הדממה: Haende hoch oder wir schiessen!

ידיים למעלה או אנו יורים!

גב. ברטה שטראוס סיפרה, כי ירו באויר. האכר הצרפתי המוביל אותנו נעלם בין עצי היער והציל בכך את עורו. היריות היו מכוונות כנראה אליו.

(...) כיום ברור לי, כי המברית השני, שלא זכה בעיסקה, ביצע את זממו, הלשיו -
... הפטרול חיכה על שביל ההברחה, בידע מראש על בואנו. עוד מנול אחד...
האם גם רמז לאשת האכר, כדי שזו תזהיר את בעלה... ???)

לא ראיתי מהיכן צצו לפתע ארבעת או חמשת החיילים.
נדהמתי אך בעקר בושתי, על כי נתפסנו על בריחה לא חוקית, דבר שהפריע לי
בימים ההם עדיין יותר מכל. זה היה מנוגד לחינוכנו !!!
פתאום חשתי בקור, הכל רטוב, ערפל מסביב ואנו בהלם.

אנו עצורים ונחקרים

החיילים הובילו אותנו בדרך ארוכה עד לכעין טירה, בה שכן המטה הצבאי שלהם.
מכאן הוסענו במשאית צבאית מרחק של כ 10 ק"מ לבית הסוהר האזורי.
הוכנסנו לאולם גדול, ריק מריהוט, פרט לספסלים פשוטים לאורך הקירות.
לא היה לנו מושג היכן אנו. המברית היהודי מבלגיה, ווינטראוב שמו, לא הבליט
את עצמו ואת תפקידו לפני השובים וגם אנו לא נידבנו מידע אודותיו.
הוא, אשתו וכן אחיו היו כאחד הפליטים. <פאני ז"ל כותבת על עוד זוג מבוגר
במשך מה שנשאר מן הלילה נחקרו המבוגרים כל אחד ואחת בנפרד.

אמי ספרה לי, כי הקצין החוקר היה עניני אך לא עוין. היא ספרה לו בפשטות
את הקורות אותנו כמשפחה יהודית מגרמניה שנאלצה להגר לבלגיה. כאשר נעצר
בעלה על ידי הבלגים עקב פרוץ המלחמה, כי הוא נתין גרמני, נשלח כשבוי לדרום
צרפת. היא נשארה עם ילדיה ללא אמצעי מחיה. לאחר שנה החליטה להגיע לצרפת
כדי למצוא שם את בעלה הנעדר ואת בכור בניה. לשאלת החוקר אמרה כי בידה רק
5000 פרנק. הכסף הוחרם. בכך הצילה את הכספים שהיו מוסתרים בנעלי תרצה
בבגדי רוזל וגם בבגדיה היא.

הקצין החוקר השתייך לוורמכט, ז.א. לצבא ולא לס.ס. או לגסטפו, וראה לפניו
פליטים דוברי גרמנית כמוהו ולא פושעים או מברחים מקצועיים והניח לאמי.
מה שעניין אותו היה מי הברית אותנו ? אמי מסרה לו שהסבירו לה עוד בבלגיה
כיצד לעבור לצרפת וכך עשתה.

כשיצאה מן החקירה התישבה ליד תרצה, דחפה. לידה סכום כסף בשטרות בלוחשה לה
לכת בטבעיות לבית השימוש ולהטמין את השטרות בבגדיה. תרצה חוזרת מבוהלת
לאמי ואומרת לה, כי הכסף נפל מידיה בפרוזדור האפל. מוטי לא מאבדת את קור
רוחה, לוקחת את תרצה ביד באומרה בקול-רם, "בואי, אלך עמך לבית השימוש".

בפרוזדור רואה אמי את השטרות על הרצפה. מוטי שמה את רגלה עליהן ולוחשת
לתרצה "התכופפי את והרימי אותן". סיפור קטן זה מעיד על הפחד שנפל על
תרצה בת ה-13 מחד ועל קור-הרוח של אמי במצבי לחץ מאידך. (מסיפורי תרצה)
מרים שטראוס-פלכ סיפרה לי, כי אמה נחקרה ארוכות וכי היתה תמימה מאוד.

היא מסרה את כל הכסף שלה והאמינה להבטחת הקצין החוקר, כי כל כספה יוחזר
לה אחרי שיוחלט מה יעשו עמנו. אך גם היא לא מסרה מי הברית אותנו.
כך גם יתר הנשים. כמוכן המברית עצמו ואחיו העמידו פני תם. כולם אמרו רק
זאת, כי קבלו הדרכה כללית בבלגיה, כיצד להגיע לצרפת של וישי.

הלילה הארוך והמדכא על ספסלי העץ הנמוכים ליד הקירות עבר עלינו נים ולא
נים. כשהעיר השחר נכנסו ויצאו חיילים לחדרים מסביב. אנו יושבים ללא מעש
וסימני שאלה מתרוצצים במוחתנינו : מה יעשו אתנו ? האם יחזירו אותנו
לבלגיה ? האם יאסרו אותנו כאן ? האם יתנו לנו לעבור לצרפת החופשית ?

בבוקר הגישו לנו ספלי פח עם קפה חם, לחם ואולי עוד משהו. השעות זוחלות
ואיש לא שם לב אלינו במיוחד. לפני-הצהריים עבר לאט והגיעה שעת הצהריים.
נשמע צלצול פעמון. דלתות משרדי הצבא נפתחות וחיילי המפקדה במדיהם יוצאים
לאכול את ארוחתם מחוץ לבנין. שקט מוחלט. אנו לבד. אין שומר ומשגיח עלינו.

כפתע נכנס קצין נמוך-קומה ומבוגר יחסית > אמי סיפרה לי מאוחר יותר, כי הוא זה שחקר אותה <, -אדם כבן 40 ואף יותר - אולי בעצמו אב-משפחה, ואומר בהדגשה : *kommen sie jetzt alle schnell mit mir* - בואו אתי מהר... לא משאיר לנו זמן לשאלות, פותח את שער האולם, מצביע בידו לצאת מיד והוא הולך עתה בצעדים מהירים לפנינו. אנו אחריו. אנו ברחוב מרוצף אבנים. נעליו הצבאיות מקישות באבני המרצפת. מוזר... הרחוב ריק מאדם. אין איש בסביבה. כדי להדביק את צעדיו המהירים של הקצין אנו צריכים כמעט לרוץ. הקצין פונה שמאלה ואנו אחריו. בין בתי מגורים בעלי כמה קומות וחנויות שכולן סגורות אנו מגיעים לרציף ליד נהר ברוחב של כ 70-80 מטר לפחות.

> מאוחר יותר למדתי, כי בצרפת כמו גם בספרד, נהוגה הפסקת צהריים של שתיים ומנוחה מוחלטת בעסקים ובמשרדים <
פניה ימינה לאורך הרציף... משמאלנו גשר מעל לנהר. הקצין מפנה אותנו אל הגשר. לפניו נראית "בודקה" ולידה שני חיילי משמר. הם מצדיעים לקצין. הוא מורה להם לפתוח את המחסום הסוגר את המעבר על הגשר: *Macht den Schlagbaum auf* פוקד עליהם הקצין. אך הם מתוכחים עמו, כי קבלו לאחרונה הוראה, שאין לתת יותר לפליטים מעבר: *Wir haben neue Befehle - es werden nicht mehr Fluechtlinge durchgelassen !*
הקצין מודיע להם, כי לו יש פקודה מנוגדת בעניננו: *Ich habe Gegenbefehl* הם תוהים... הקצין אומר להם להכנס לחדר המשמר - הבודקה - כדי לקבל אישור מן המפקדה. כשמטלפנים החיילים בתוך הבודקה, מרים הקצין את עמוד העץ המשמש מחסום ומורה לנו לעבור מהר. שיירתנו עוברת מיד. בצד השני מחסום נוסף ולידו חיילים צרפתיים המעכבים אותנו לצד המחסום שלהם. לא קלטתי אז את דרמטיות האירוע וכי אולי העביר אותנו הקצין את הגבול בניגוד להוראות ? או האם הודיעו החיילים למשמר הצרפתי ממול, כי אנו מורשים לעבור אליהם ?

> ביקרתי שם ב 1985 והכרתי את גשר *Pont de la Genise aux Echavannes* אשר בנוי מעל הנהר סון - *La Saone*. מעברו השני שלט שמזכיר, כי כאן היתה בעבר *La ligne de Demarcation* = הגבול בין צרפת החופשית - לכבושה. <

"בצרפת החופשית"

כאשר פונים הצרפתים לגב. שטראוס וליתר הפליטים המופתעים, אומרת לנו מוטי: "בואו נלך מפה בשקט". ואנו, שלושת ילדיה ורוזל בסל הולכים עמה מיד כתוך שדרת צפצפות העוטרת כביש ישר כסרגל. אנו צועדים בשביל עפר לצד השדרה. מוטי רצתה להגיע לתחנת אוטובוסים, כדי לנסות לנסוע לעיר לימוז", לדודתי גרטרוד זומר.
גב. שטראוס נכנסה בו-בזמן לבית-קפה שליד הגשר, כדי להתקשר לבעלה פליקס, שנמצא בעיר הנמל מרסיי, לאחר שהצליח להשתחרר ממחנה סן-סיפריאן, כי ויזה בידו. החיילים מתקשרים אל הממונים עליהם. לאחר הליכה של כחצי ק"מ עוצרים אותנו שוטרים שנשלחו עם מכונית צבאית ומוליכים אותנו קדימה...
לאחר זמן-מה, בשעות אחר-צהריים המוקדמות, אנו, כל חבורת הפליטים, 17 במספר, כולנו משוכנים במבנה ארוך, בנוי חדריים-חדרים קטנים, במרחק של כ-3 ק"מ ממעבר הגבול, בפאתי העיירה סן-מרסל - *St. Marcel*. > עובדה מדויקת זו כמו כל ציוני שמות המקומות, התבררו לי רק שנים רבות לאחר האירועים עצמם.
היינו עתה עצורי שלטונות צרפת החפשית. ראש מועצת העיירה, *Le Maire*, קבל את האחריות המנהלית והאזרחית עלינו. הודיעו לנו כי אנו במעצר בית. אסור לנו להתרחק ממגורינו. לילדים מותר לשחק רק בסביבות המבנה. לאמהות הותר לערוך קניות מזון בקרבת מקום.

מוטי סיפרה, כי עוד באותו יום הופיע ראש המועצה בעצמו באכסניית המעצר, התעניין בנו באופן אנושי ופסק, כי אין להשאיר את הילדות במקום, כי אכסניה זו, המיועדת לפליטים ולמשוטטים, אינה מתאימה למגורי בנות צעירות. הוא לקח את תרצה ורוזל לביתו, שם תהיינה באחריות אשתו. כן שלח את הבנות פאני, מרים ואווה למשפחת איכרים מנאמניו. נשארנו פאול ואנוכי, מוטי, גב. שטראוס עם בנה ג"ק, שלשת הנשים, ווינטראוב, אשתו ותינוקם והאח. לכל משפחה הוקצה חדר קטן, בגודל שלשה על שני מטרים. דלת עץ ללא מנעול. שרותים פרימיטיביים בחוץ, צריפון פח ובו בור חפור. ברזיה פשוטה לידם. זה הכל. בחדרונים מטות פשוטות ושרפרף אחד או שניים.

ב 1985 ביקרתי בכפר סן-מרסל עם שושנה, בהדרכת מכרה של רות למברט, עובדת סוציאלית מומרת, שטפלה בעצורים יהודיים תחת ניהולו של מנהל בית הסוהר מר מוריס מרטין - Maurice Martin. זה האחרון קבל אותנו בשלון-סיר-סון, הדריך אותנו מבית הסוהר שם נחקרנו והוביל אותנו את הדרך שעברנו משם עד לכפר סן-מרסל. ראינו את האכסניה לנוודים חסרי-בית במבואות הכפר. כן הראה לנו את ביתו של ראש המועצה אלפרד ג"רו, שם גרו תרצה ונעה. מוריס מרטין הביא אותנו לתוך בנין המועצה המקומית, הראה לנו בין תמונות ראשי המועצות ששרתו בעבר את הקהילה, את תצלום-הפורטרט של ראש המועצה שטיפל בנו באנושיות כשהיא מתנוססת על קיר חדר-הישיבות. Monsieur Alfred Jarreau היה איש של כבוד, כך אמר גם מלוונו האדיב. הוא נפטר בשנת 1972. גוי חסיד היה...

עברו מספר ימים של ציפיה דרוכה ושל תהיות: מה יהיה עמנו? הנשים הכינו ארוחותינו מחוץ למבנה בתנאי שדנאות. עברו כמה ימים. נאמר למבוגרים, כי עלינו לחכות להחלטת השלטונות המרכזיים של וישי, מה יעשה עמנו. מוטי בקשה לציין, כי מטרתנו העיר לימוג", שם ידאגו לנו קרובינו. גב. שטראוס ציינה כמטרתה את העיר מרסיי, שם מחכה בעלה למשפחתו. האמנו, כי הכתובות שמסרנו תבדקנה ונשחרר לשם עם תום הבדיקה. הגיעה השבת ועוד אין תשובה. מה העיכוב?? ביום ראשון בבוקר באו אחיותינו ובנות שטראוס ועמן בת האכר שם גרו. מרים התידדה עמה, כך סיפרה לי מאוחר יותר. בגלל קדושת יום א" לנוצרים הקטולים, הוקל מעצר הבית בו היינו שרויים והותר לנו לטייל עד לקו המים של הנהר הקרוב וליער שלידו. ההליכה החופשית בחיק הטבע, קטיפת תותי הפטל ופרחי הנרקיסים עשו לי טוב על הנשמה. חשתי לפתע את עצמתי רגש החירות, לאחר כמה ימי המעצר ונשמתי עמוקות את אויר השדה והיער. בת האכר היתה ערבה לנו, כי לא נברח חלילה.

באחד מימי מעצרנו באכסניית הפליטים, נעלם ווינטראוב ומשפחתו. לא זכור לנו, כי באו לחקור העלמותו, לכן מניח אנוכי, כי היו לו קשרים מתאימים... כנראה ששיחד מישהו מתאים. אנו היינו "לרוקים ותמימים" ולא ידענו דרכים לא רשמיות. לו ידענו להסתדר, יכולנו אולי לנסוע ללימוג" ולמרסיי, כי הרי איש לא שמר עלינו. אך אמהותינו לא העיזו להפר חוק וסדר, הגם שהתנהגות השלטון המקומי היתה הוגנת, אדיבה ומרגיעה ולא היה מקום לדאגה פן יבולע לנו חסרה רק ההוראה לשחרר אותנו לכתובות קרובינו...

ביום השני בערב באה סוף כל סוף ההודעה המשמחת, כי בליכה יסיעו אותנו לתחנת הרכבת הקרובה. השכם בבוקר של יום השלישי, בשלוש בליכה הוסענו לתחנת הרכבת. כשהורידו אותנו ליד מזח הנוסעים, כבלו שוטרים את ידי ואת ידי אחי פאול באזיקים... לא היינו מוכנים לזאת... אמי התחילה לזעוק במעט הצרפתית שהיא ידעה: "מדוע אתם כובלים ילדים בנזיקים? האם הם פושעים?"

וגברת שטראוס הוסיפה "אבל בשביל מה ? הרי עתה אנו משוחררים !!"
אך כפתע התהדקה מסביבנו טבעת של שוטרים...
מרים פנתה אליהם "Mais nous allons etre libre,n'est pas?", הרי נשוחרר
עתה, הנכון ? תשובתם היתה - Oui,c'est sure,vous etes libertees a GURS -
דהיינו - "כן, זה בטוח, משחררים אתכם לגירס"

למעצר במחנה GURS

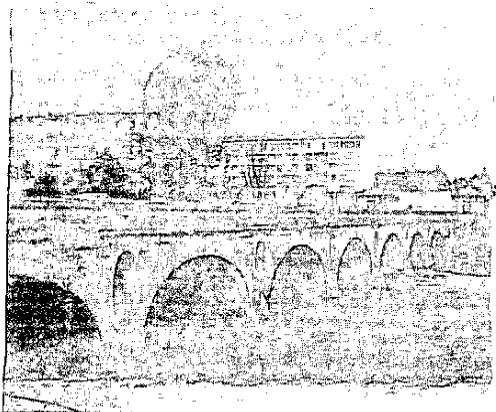
היינו בהלם... הרבה חיילים סוגרים עלינו ומפרידים אותנו מנוסעים אחרים.
מוטי וגב. שטראוס קבלו רשות לקנות לנו שתיה חמה, כי היה סגרירי וקר.
נדמה לי, כי השוטרים הבינו, כי איננו "מסוכנים" והאזיקים הורדו מידינו,
כאשר אחרי כשעה הגיעה הרכבת. הוכנסנו לשני תאים שמורים מראש בעבורינו.
חיילים שומרים עלינו. נסיעה ארוכה ומעייפת החלה. דכאון השתרר עלינו.
מי שצריך לצאת לשרותים, מלווה על ידי חייל. אנו אסירים ממש !
הנסיעה נמשכת ונמשכת. מדי כמה שעות ניתנת רשות לאחת הנשים לרדת בתחנה
גדולה יותר, כדי לקנות לחם ושתייה. הבגטים הצרפתיים הארוכים הם הדבר הטוב
היחידי במצב עגום זה. פאני ז"ל ישנה ללא הפסקה. מאוחר יותר סיפרה לי
אמה, כי סבלה מדכאון וממצב של הלם עמוק. אני ישבתי מול מרים, אשר התחבבה
עלי זה מזמן, עוד בהיות משפחתה גרה עמנו אצל דודתנו פאני גליקשטאדט
בבריסל, לאחר מות בעלה דודי ריכרד ב 1940. מרים היתה נערה מתבגרת בת 14
ואני הייתי בן 16. פניה היפות והתנהגותה הצנועה קסמו לי מאוד.
נסענו דרומה, דרך ליאון לטולוז. כאשר עברה הרכבת במינהרות ארוכות כדי
לחצות שרשרות הרים, רציתי מאוד לנשק אותה בסתר, אך הייתי ביישן מדי לכך
ומרוסן. כן חששתי, כי לא תסכים לכך, כי התנהגותה היתה תמיד מסויגת וקריירה,
בניגוד לאופיה הפתוח והתוסס של אחותה הבוגרת יותר, פאני ז"ל.
מרים סיפרה לי מאוחר יותר, כי היא קשרה שיחות עם החיילים, כדי לקבל מידע
על מטרת נסיעתנו, לכן "עשתה להם עיניים" ופכירטטה עמם "כאיכו".
הם היו צעירים והתנהגו בנימוס. הם ואף נוסעים אחרים ריחמו עלינו ונתנו
לנו דברי אוכל ושתייה.

אחי ישראל (פאול) זוכר, כי נסענו יומיים וליכה עד שהגענו לעיירה Oloron,
פאני ז"ל כותבת ביומנה, כי נסענו בקו Macon-St.Etienne-Avignon-Lourde
עד Oloron. > לי אין זכרונות מפרטים אלה. נראה לי, כי הוסענו דרך
Avignon- Toulouse, משם ברכבת אחרת ל Pau, משם ברכבת אחרת ל Oloron.
באולורון הורדנו מן הרכבת והעלו אותנו על משאית פתוחה. הכביש היה צר
ומפותל. הנהג נסע במהירות פרועה ופחדתי בכל פיתול שהמשאית תתהפך.
רק הרוח ששרקה מסביבנו והשמים הפתוחים מעל הקלו עלי את ההרגשה המדכאה
של אסיר. התברר שהנהג היה אחד הספרדים, אסיר בעצמו, ששרתו את שלטונות
המשטרה במחנה גירס. הטמפרמנט הספרדי שלו היה כה שונה ממה שהכרתי עד כה.
בעבר לחם בצד הרפובליקנים נגד שלטון הרוזן פרנקו וההרפתקנות היתה בדמו.
מרים זוכרת, כי הגענו לשער המחנה לפנות-ערב. בכניסה למחנה קיבל אותנו
יהודי בעל הדרת-פנים לצד אנשי השלטון. פניו המוכרים, העליזים וביטויי
ההומור שבהם הקביל את בואנו, שהיינו מדוכאים ועצובים, הפיחו בנו רוח טובה
יותר. הרי הכרנו את מקס אנסבכר עוד מבריסל, מקהילת יהודי גרמניה שם.
הוא השקיט אותנו בספרו לנו, כי המחנה מתנהל כקהילה יהודית ממש, עם תרבות
למבוגרים ובמיוחד לצעירים. מי שמעוניין אוכל ממטבח כשר, שומר שבת וחגים.
מתקיימים חוגים, הרצאות ושיעורים לילדים, ערבי שירה וקונצרטים, אם רוצים
בכך. נרגענו במדה רבה. תיאוריו היו כה אופטימיים...
קראו לאבי ז"ל לשער המחנה והשמחה היתה גדולה, לאחר שלא התראינו זה שנה,
ממאסרו של אבי ב 12.5.1940 בבריסל. עתה נפגשנו שוב בערבו של ה-6.5.1941.

הצילומים מ-1985

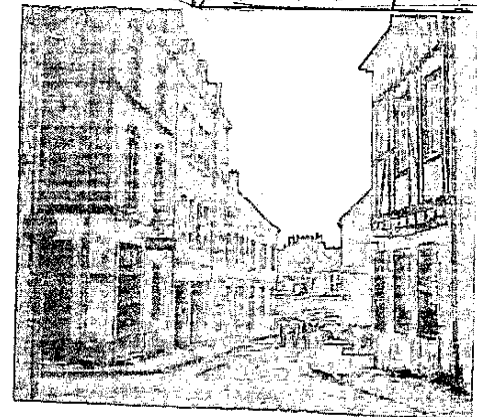
CHALON SUR SAONE

שַׁלּוֹן סוֹר סוֹן

ביתן
השפעה

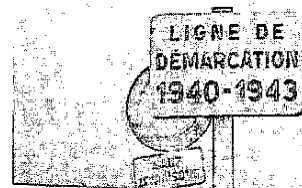
הגשר בו חצונו מצד
צרפת הכבושה לצד
צרפת "החופשית" של וישי

בדרך מבית הסוהר אל
הגשר על נהר סון

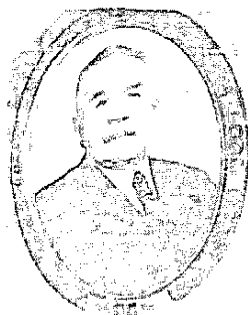

ביתן השמירה מן הצד
הגרמני-אד.

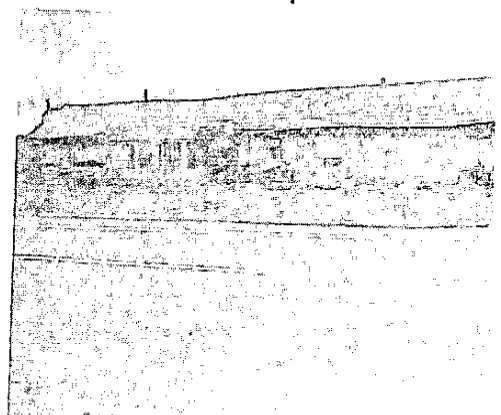
כיום מסומן הגשר עם
שלט שמדכיר, כי כאן היה
הגבול

Monsieur ALFRED JARREAU

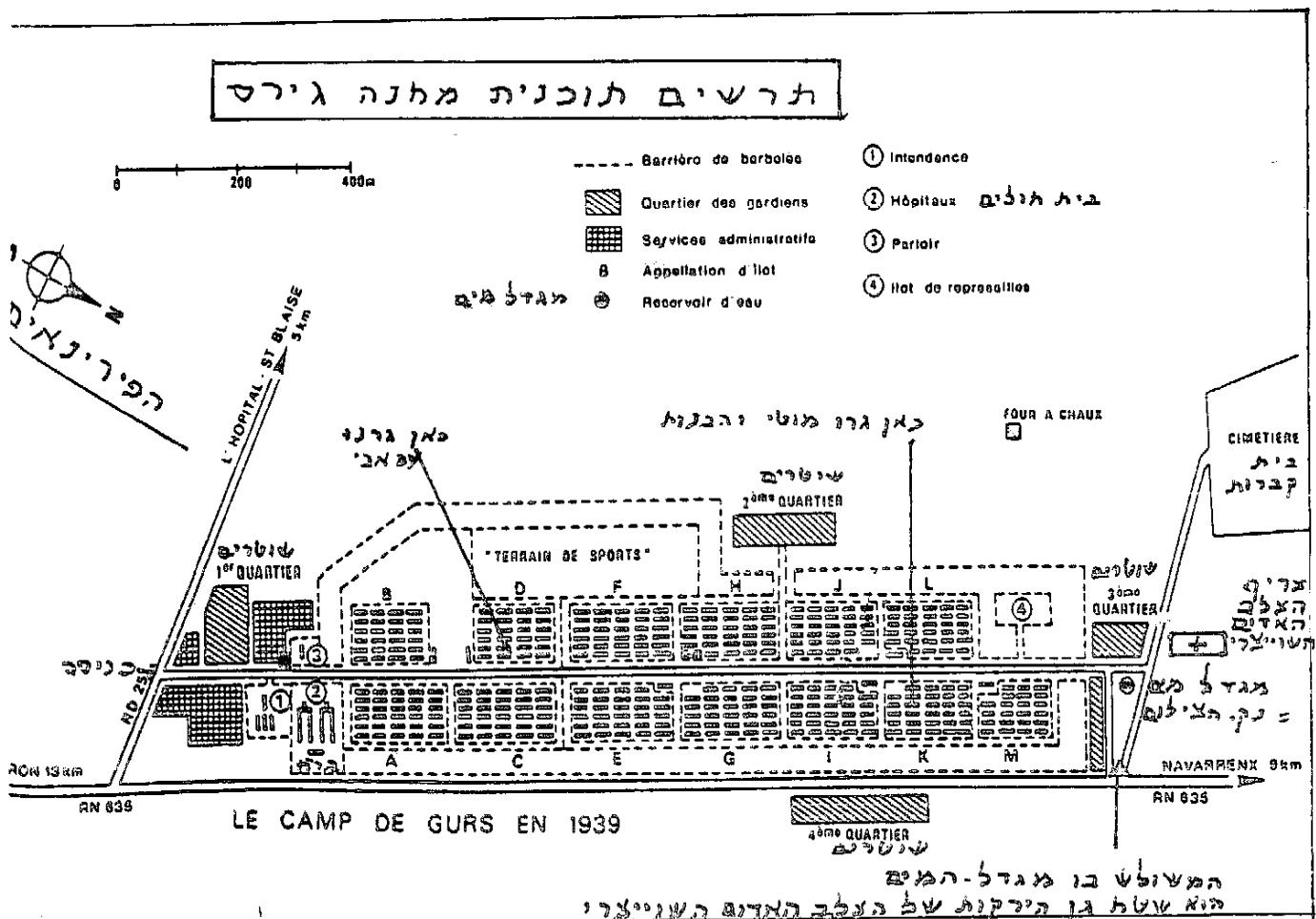
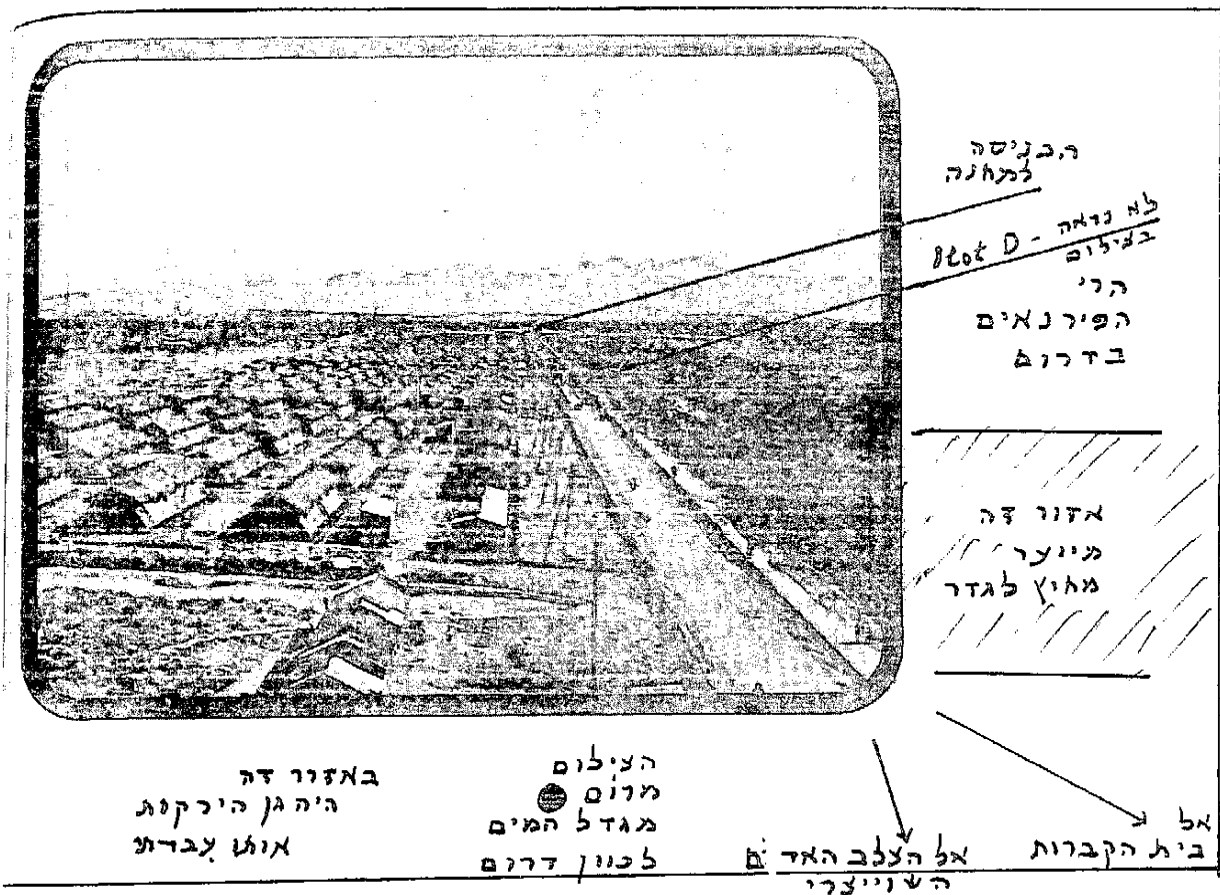

תמונת ראש ע ית
סן מרסל באולם העיריה
(נספר 1972 היה אז לפרמט קאן)

על אם הדרך ל - St. Marcel

האכסניה ל פוודים חסרי בית
בה שכנו

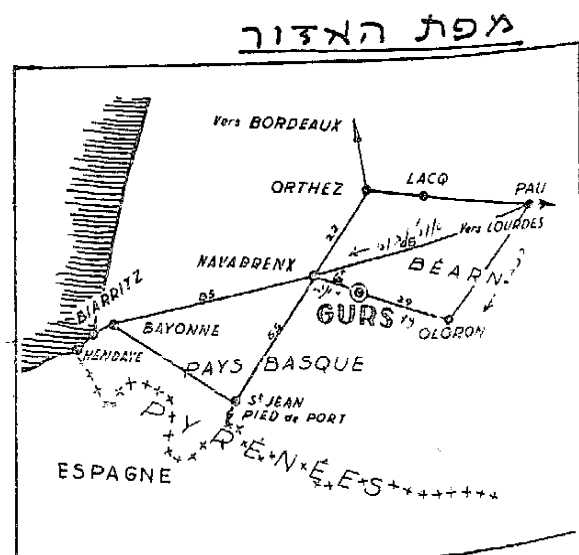

א ס ר י ר י מ ב ג י ר ס

משפחתנו היתה שוב מאוחדת, פרט לנתן, אשר שוחרר לפני חודשיים וגר אצל דודתי גרטרוד זומר בעיר לימוז". שער המחנה נסגר אחרינו. היינו במעצר. לא זכורים לי פרטי הרישום ההכרחי, שנעשה כנראה במבנה המנהלה ליד השער. הלכנו עם אבי כברת-דרך קצרה על כביש פנימי ארוך וישר כסרגל. מימין ומשמאל גדרות תיל ואחריהם צריפים שחורים שהישרו עלי עגמומיות. הכביש עליו צעדנו עתה, חצה את המחנה לחלקו הימני ולחלקו השמאלי. אחרי כמה עשרות מטרים הסתיימו שש שורות של צריפים כאלה, הן מימין והן מצד שמאל. גדרות תיל הפרידו כל גוש-צריפים אחד מן הגוש הבא אחריו, כאשר בין גוש לגוש שדה ריק ברוחב של כעשרה מטרים. גוש כזה נקרא Ilot בצרפתית, דהיינו מחנוך בתוך המחנה.

[על פי מחקר שערך הצרפתי קלוד להרי (ראה להלן) היה מחנה גירס בנוי מ 13 ILOTS=איים או מחנונים, מסומנים באותיות A - M. בכל אי 30 צריפים שאורכו של כ.א. 24 ורוחבו 8 מטרים. לכל דיור הוקצב רוחב של 0.70 ס"מ לדרגשו וגישה אליו מצידו האחד. לפי תכנית זו היו צריכים לשכון בצריף כזה עד 60 דיירים; באי אחד כ 1600 עצירים. צריפים בודדים שמשו למרפאה, מטבח ומנהלה. בכל המחנה הוכנו 382 צריפים, אחד או שניים בכל אי למטרת שירות, כנ"ל. המחנה כולו היה מיועד לכ 18.000 עצורים.]

במחנך השני מצד שמאל עצר אבי ליד אשנב בגדר התיל. כאן עלינו להפריד, כי הגברים שוכנים במחנוני-הגברים והנשים במחנוני-נשים בנפרד. היינו מלווים על יד כמה ז"נדרמים צרפתים ואלה הובילו את מוטי, תרצה ורוזל הלאה, לכוון המחנך שלהן. היה עצוב שלא נוכל לגור ביחד. עוד לא הבנתי את המצב לאישורו, הרי מקס אנטוכר תיאר לנו לפני רבע שעה, כאילו החיים כמעט נורמליים בגירס. מהר נוכחתי לדעת, כי השוהים בו התרגלו לראות את החיובי ואנו הבנו לפני דקות, כאילו חיים במחנה משפחות-משפחות ביחד. אך לא כך היה... אבי הביא אותנו לצריפו מספר 2, במחנך D. מוטי והילדות שוכנו עם ארבעת הנשים גב. בר, פייסק, הירש ושטראוס באי K. - מרים ש. - פלק סיפרה, כי היא עם שלשת אחיותיה שוכנו בצריף מיוחד לבנות. פאני ז"ל אף התלהבה מחיי החברה בקבוצת נערות זו. ז"קי נשאר עם אמר. לפרים מלאו 14 שנים, שלשה ימים לאחר כניסתנו למעצר מחנה גירס.

מי היו ציירי המחנה??

האסורים הובאו כולם הנה, ללא כל רכוש בידם.
-חלק גורשו הנה ממחוזות באדן והפלטינט (Baden-Pfalz) בדרום גרמניה,
במסגרת תוכנית גירוש נסיונית של מפקד הנאצי הגרמני של מחוזות אלה;
-חלק היו עצירים ועצירות "לא-רצויים" בצרפת, -מתנגדים פוליטיים למשטר,
חסרי נתינות צרפתית, -וחלקם היו פליטים יהודים לא-ליגאליים כמונו.
המחנה הוקם בתחילה ב 1939 בעבור חיילים רפובליקנים-ספרדים שלחמו נגד
משטרו של הגנרל פרנקו מעבר לגבול הלא-רחוק, נוגפו בקרבות ונמלטו לצרפת.
עתה ב 1941 נשארו מעטים מהם ורוב האסורים היו יהודים זרים, ללא נתינות
ומעט עצורים פוליטיים.
בשנת 1940 חיו כאן בתת-תנאים כ 18.000 בני-אדם, שהתייחסו אליהם לא כמו
אל כאלה. חלק הועברו למחנות אחרים, אחרים הצליחו לקבל רשיונות במגורים
סגורים לקבוצות עבודה; אחרים קבלו רשיונות הגירה אל מעבר לים מקרובי
משפחה ויש כאלה שהצליחו לברוח, על אף השמירה.
מחקרו של Claude Laharie משנת 1984: Le camp de Gurs וספרו של שתי
הגרמניות Hanna Schramm ו Barbara Vormeier: Vivre a Gurs מ 1979,
מתורגם מגרמנית, מתארים את התנאים השעוררתיים של החזקת יצורי-אנוש
במעצר, בתת-תנאים. מנות המזון היו מנת-רעב לדעת-כל.
קלוד להרי מפרט את באי המחנה על פי מוצאם, בשנים 1939 עד לחיסולו
הסופי ב 1945. אך ב 1943 נשלחו אחרוני היהודים להשמדה במזרח.
המתים מחולשה, ממחלות ומזקנה, שנקברו בפאתי המחנה היו 1.187 נפש, רובם
יהודים. מנות הרעב של כ 1200 קלוריות ופחות, היוו לכך את הסיבה העקרית.
בין 6 באוגוסט 1942 ל 3 מרס 1943 נשלחו למות במחנות ההשמדה במזרח 3907
מאחרוני היהודים העצורים בגירס. אבי הי"ד היה במשלוח האחרון.
קרבות מחנה גירס, אסיריה היהודיים של המשטר הצרפתי "החופשי" היו בשנים
1940-1943 מעל ל 5000 אנשים ונשים.
המשטרה הצרפתית שיתפה פעולה עם הנאצים, על פי הוראות מנהיגי צרפת...

מבוססים בבוץ

מזכרון דותי

המגורים

מיטות מאולתרות מקרשים היו מנת חלקם של אלה, שיכלו לשלם בעבור כאלה. האחרים ישנו על קרשי הרצפה הערומה, כאשר תחת גופם עשב חילפה מיובש, עטוף בשקים או בסמרטוטים מכל סוג.

אבי הכין דרגשי-עץ ועליהם מזרונני-חילפה עבור אחי פאול ועבורי. הצריף בנוי מעץ. דפנותיו החיצוניות מכוסות קרטון ספוג זפת, אשר ריחו לווה אותנו מעתה יומם וליל. לא היו בו חלונות, כי אם אשנבים אטומים, עשויים גם הם מקרשים מכוסים זפת. האשנבים תלו על צירים ונפתחו או נסגרו כלפי חוץ ולמעלה. ארבעה-חמישה כאלה הותקנו לאורך כל צד בגובה ראש אדם. כדי להחזיקם פתוחים, נתמכו על ידי מוט קטן. בליכה סגרו אותם בדרך-כלל, בגלל הצינה. אור טבעי לא היה בצריף כשמזג האויר לא נוח.

מספר מועט של נורות חשמל חלשות ביותר, שתיים-שלוש מקסימום בצריף לששים דיירים, שלושים מכל צד, האירו באור קלוש. בצריף של אבי גרו "רק" חמישים איש, כי בקצהו האחורי הפונה לגדר התיל, הקצו מרחב של ארבעה דרגשים מכל צד, לפינת תפילה ולימוד. בין הדיירים לפינת התפילה נתלו כהפרדה כמה שמיכות. רוב הדיירים לא היו דתיים, אך אלה שדרשו לקיים תפילות ולימוד, -ואבי אחד המשפיעים מביניהם-, קבלו פריבילגיה זו כנראה מועד המחנון, שהיה מורכב מכמה נבחרים. דיירי צריפים אחרים באו למנין שהתקיים אצלנו על פי נוסח יהודי גרמניה. בצריף אחר באותו מחנון התקיימה תפילה בנוסח חסידי מזרח אירופה. בכל צריף נבחר זקן הדיירים, אשר מתפקידו להכריע בויכוחים, כגון האם לפתוח או לסגור את האשנבים? כן היה זקן הצריף ממונה על חלוקת מנת הלחם היומית. הוא אף ייצג את דיירי הצריף לפני ועד המחנון, ה-Ilot.

הצריף היה מוגבה מן הקרקע, שהיתה בוצית בחורף, ועמד על קלונסאות בגובה של 20-30 ס"מ בין הקרקע לרצפת העץ.

המרווח מתחת לרצפה היה מקום מחיה מצויין לעכברושים ששרצו במחנה. אלה חדרו למגורים אם דרך אחת משתי דלתות העץ, אשר בשני קצות הצריף המאורך, או דרך חריצים אשר בין קרשי הרצפה אותם כרסמו. כל נסיון לסתום את הפרצות עלו בתוהו. זכור לי נסיון אחד הדיירים להרוג את המכרסמים: הוא תחב קרום לחם לתוך חריץ וכאשר חש שעכברוש מכרסם אותו, תקע סכין. אך מלחמתו היתה אבודה מראש. הם התרבו עקב איחסון ערמות של סלק-בהמות ובטטות, - שנחשבו לירקות (!) עקר מזוננו-, תחת כיפת השמיים, לצד שער הכניסה לכל אי-Ilot. בגללם אי-אפשר היה לשמור על דברי-אוכל, כי אם בפחיות סגורות. פחיות, ארגזים, שרפרפים ודרגשי שינה היו מצרכים יקרי המציאות. כדי לקבל חומר ליצירתם שיכלמו כסף למספק. התפתח מסחר-פנימי בחומרי יסוד אלה, פשוטים עד כמה שהיו. קופסאות שימורים שנשלחו לחלק מתושבי המחנה על ידי קרובים, שימשו אחרי אכילת תכולתם ליצירת תנורי חימום קטנים, שהיו מצרך מבוקש מאוד למקבלי מזון גולמי מבחוץ. כמובן היה צריך לשלם עבור כל קופסה ריקה כזו. ספלים וצלחות, סירים לעשיית-הצרכים בלילות החורף-, כדי לחסוך את ההכרח לצאת מרחק של עשרות מטרים בבוץ ובכפור-, בחשכת הלילה, -אל מתקן השרותים הפרימיטיבי-, כל אלה היו כלים שהקלו בהרבה על העצורים הרגילים, בודאי על הקשישים והחלשים. מי שהיה ביכולתו לקנות כאלה מבעלי-יוזמה, שהפכו לבעלי מקצוע מאולתרים בעת מצוקה קשה, בגירס, היה מן המסודרים בחיים אלה.

- למזרון או לדרגש-שינה אחד הוקצב מקום של 0.70 מ" רוחב כולל המעבר בין "מיטה למיטה", -ואורך של 2 מ". מרחב המחיה לאדם ודרגשו היה אם כן לא יותר ממטר וחצי מרובע. לכל אסיר סופקו שתי שמיכות צבאיות. הקש, השמיכות והבגדים שרצו פרעושי קרקע בקיץ, פשפשים וכינים בחורף.

> כיום ברור לי, כי מקודם היה בעכברושים מתחת לרצפה.

את מעט הבגדים, מזודה וחפצים אישיים אחרים הניחו למראשי הדרגש במרווח שנוצר בשיפולים האלכסוניים של קרשי הצריף, או תלו על עמודי הצריף בחוט. רוחב המעבר בין שורת הדרגשים בין שני צידי הצריף היה פחות מ-2 מטרים. כדי שלא יונחו חפצים למרגלות המיטות, אשר יפריעו למעבר עקר בלילה החשוך, מוננו מדיירי הצריף ל"שופטים ושוטרים", להם נשמעו מתוך הסכמה. אלה גם החליטו, מתי ישארו דלתות הצריף משני קצותיו פתוחים לאור ולאור וכן האשנבים; ומתי יסוגרו. הסכמות אלה הושגו, כדי למנוע מריבות קשות, כי לכל דייר היו צרכים אישיים שונים. זה סבל ממחנק ואחר מקור. זה מאסמה וזה מרומטיזם. חמישים אנשים בצריף, היו צריכים לותר כל אחד על העדפותיו. היתה לנו אבקת ד.ד.ט. יתכן והיא סופקה ממנהלת המחנה, ע"פ תקנות בריאות רשמיות. לכן אבקנו את שמיכותנו כל ערב. הבחירה היתה בין חוסר שינה בגלל עקיצות הרמשים המגעילים, או שאיפת ריח ה.ד.ט. בלילה, אליו התרגלנו במשך הזמן. כל בוקר, לאחר הרחצה בברזיה המרוחקת, או רק נטילת הידיים ושטיפת הפה והפנים מקופסת-פח מעבר לתעלת הניקוז, - בהתאם למזג האויר, התקיימה תפלת שחרית במדור הנפרד אשר בקצה צריפנו.

לאחר מכן יצאנו החוצה, -אבי, אחי פאול ואנוכי. פרשנו את שמיכותינו על גדר הטייל מאחורי צריפנו. עתה אחזו שניים מאתנו בארבע פינות כל שמיכה וניעננו אותה בתנועות חזקות וקצב אחיד. כך הרחקנו את האבק ואולי גם את הרמשים משמיכותינו למשך היום. אם מזג האויר היה יבש, השארנו את השמיכות מתאורות עד הגדר. אך אסור היה להסיר מהן את העיניים... אחרת היו להם "קונים". אחי ואנוכי פיתחנו "ספורט". הנחנו במרכז השמיכה הרפויה אבן. במשיכה חזקה כל אחד מצדו, העפנו את האבן גבוה-גבוה, תוך נקיטת זהירות, שלא תועף באלכסון ותפגע חס ושלום בעובר-אורך. מאחר והצריף בו גרנו היה האחרון בשורה, היה גדר הטייל במרחק של מטרים ספורים ממנו. מעבר לגדר היה שדה ריק. ב Ilot D החסירו שורת צריפים רוחבית אחת, כדי ליצור מעבר רחב בין המחנות B למחנות D. מרחב זה אפשר גישה למגרש כדור-הרגל, בו התקיימו ימי ספורט בימי החגים הלאומיים של הצרפתים. אז הותר לדיירי רוב האיים הנפרדים להגיע בדרך הראשית של המחנה אל מגרש ספורט. לכן הושאר המרחב בינינו לבין המחנות הקודם אותנו. עבור האבנים שהעפנו בשמיכות היה שדה זה מגרש לקליעה למרחק.

לאחר מכן עמלנו שעה ארוכה, כדי לגלות פרעושים בשמיכות, במזרון ובבגדינו, בהם מצאו משכנם המועדף. למדנו מהר כיצד לתפוס אותם כאשר יצד הבגד מופנה לאור השמש, כי אז הם חיפשו להסתתר במקום אפל יותר והחלו לנוע. בצפירני אצבע ואגודל אחזנו במטרד המעצבן ומעכנו אותו בין משטחי הצפורניים של שני האגודלים, זה מול זה. אי-אפשר היה למעוך אותם רק בין האצבעות.

- בליכות החורף הקרים למדנו להוסיף בין השמיכות נייר עתונים שעטף את המצרכים ששלחה לנו דודתנו מלימוז". גם את רגלינו עטפנו בנייר, בנוסף לגרביים, כדי להגן עליהן מקור ורטיבות. האדמה הקשה בקיץ הפכה לבלילה בוצית ודביקה בימי הגשם בחורף. ההליכה בחוץ היתה קשה מאוד, כי עם כל צעד, נדבקה עוד שכבת בוש לסוליות הנעליים, מלמטה ומסביב. הנעליים נהיו כבדות מאוד וצעדת על גבעת בוש לא ישרה. כשהגענו לדלת הצריף הסגורה, היית צריך להסיר את הבוש משתי נעליך, כשאתה ממשיך לעמוד על בוש. לא יכולת לפתוח את דלת הצריף, לפני שלא הסרת. כל הבוש מנעליך. זה נעשה בעזרת ברזל אנכי תקוע בקרקע ובעזרת מקל קצר שהכנת לכך מראש. פתיחת הדלת והכניסה היו צריכים להעשות בזריזות, כדי שלא יסבלו דיירי הצריף הקרובים לדלת מרוח הפרצים. זה היה אחד מיני העינויים הרבים.

הרחצת הגוף והשרותים

תנאי הסניטציה היו פרימיטיביים ביותר. בין כל כמה צריפים היה מתקן רחצה צבאי פשוט. ברזיה ושוקת-מים מפח בגובה חצי-אדם. הרחצה בו ושטיפת הכלים כאחד, היו כרוכים ביציאה אל תחת כפת-השמיים. בצינת הבוקר גם בקיץ, אך בעקר יומי החורף הקשים. - בגשם השוטף, בבוץ ברות ובסערה, היתה זו משימה שרק מעטים עמדו בה. היו ימים שהמים קפאו בצנרת והיה צורך לחכות עד שיפשירו, כדי לשטוף כלים ומעט הידיים והפנים. אין זה פלא, כי התרבו המחלות, הכינים והפשפשים... אנשים רבים לא קמו מדרגשם, אלה כדי לקבל את מנת מזונם, או כדי להתפנות. אבינו ז"ל היה על המשמר ולא נתן לנו להתדרדר למצב של הזנחה בריאותית. היום אני מודע לכך יותר מאז, כי היה גיבור ממש בדאגתו לנו; לנו - לבניו, אך גם למוטי ולשתי בנותיו במחנון המרוחק והסגור לפנינו. אבא ז"ל קנה דוד קטן ובו התרחצנו כל כמה ימים במים חמים. בין דיירי המחנה היו "פחחים", יהודים מעשיים ובעלי יוזמה, אשר התקינו מקופסאות שימורים ריקות "תנורי בישול וחימום" מאולתרים. אלה נמכרו לבעלי היכולת מבין שוכני המחנה. אבא ז"ל היה כזה, לאחר שנשלחו לו כספים מאחותו גרטרוד זומר אשר בלימוז". בתה הילדה ז"ל, בת-דודתי ספרה לי שנים רבות מאוחר יותר, כי לאבינו ז"ל היה חשבון בנק בשוויצריה, ממנו משכה דודתי גרטרוד כסף כדי להעבירו לאבא ז"ל. כמוכן היה לה יפוי-כח ממנו.

תרצה מספרת, כי אחת לכמה ימים הורשתה היא ורוזל לבא ממחנון הנשים למחנון הגברים, שם התרחצה בדוד בצריפון קטן, ששימש למחסן ליד המטבח. האם התנור והדוד הגיעו גם למחנון הנשים, כדי שמוטי תוכל אף-היא לרחוץ במים חמים? עצים להסקה נקנו גם הם. זכור לי, כי התמחינו בחיתוך שביבי עץ מחפיסות-עץ, שאינני זוכר אם נקנו בשוק השחור, - כמו רוב המצרכים שלא סופקו באופן רשמי, - או ממחסן העצים הרשמי, ממנו סופקו מעט עצים בימות החורף, עבור התנור המרכזי האחד שעמד במרכזו של כל כל צריף? זה באשר לרחצת הגוף.

מתקן השרותים היה מתקן מביש. בכל מחנון היה כזה צמוד לגדר האחורית, שנושקת לשדה הפתוח. שם הוקמה פלטפורמה מוגבהת ובה כעשרה חורים לעשיית הצרכים. אל הפלטפורמה עלו בסולם-מדרגות כשני מטרים. מתחת כל חור עמדה חבית. בין חור לחור היה אמנם דופן קטנה, אך רק בגובה חצי הגוף התחתון. חצי הגוף העליון נשאר חשוף לעין כל לואה ממרחק....

גם בשפיפה נראה הראש מעל הדפנות. כך יכולת לדעת לפני עלותך אל-על, האם יש תא או תאים פנויים לצרכיך. מלמטה קבל המתכופף משב-רוח כלל לא רענן, מלווה בריחות שעלו מן החביות. זה היה מבעית בקיץ, אך גרוע יותר בחורף, כאשר הרוחות באו מהרי הפירנאים המושלגים, הקרובים ממש. כאשר אדם סבל משכשולים, מחכה נפוצה מאוד בגירס, היה זה מרוץ תמידי נגד עויתות-המעיים בדרשן להתרוקן... ואם כל התאים היו תפוסים ??? ובלילות החשוכים ??? לא כל הגברים טרחו להשתמש במתקן להשתנה, בעקר לא בלילות. הגדר או תעלות הניקוז ליד כל צריף היו קלות יותר להשגה... אצל הנשים היה זה ענין עוד יותר מבייש. מתקנים אלה היו בושע וכלימה למשתמשים בהם, עד שהתרגלו אליהם. יש לזכור, כי רוב אסירי הצרפתים, בודאי היהודים מביניהם, היו בעבר משכבות תרבותיות גבוהות... ועתה נדרשו גברים אריסטוקרטיים ונשים עדינות ותרבותיות להפשיט מכנסיים ולהרים שמלה... כמעט בפרהסיה ממש !!

בלילות באו אסירים והעמיסו את החביות על עגלות להורקה. הגישה אליהם היתה מחוץ לגדר, ז.א. מתקן השרותים הותקן ממש על הגדר. כדי לא לברוח דרכו החוצה, היה החלל מתחתו סתום בקונצרטיות של תיל.

> שמעתי, שהיו מבין האסורים, אשר שיחדו צוות ההורקה, -השתלשלו דרך החור הצר אל תוך אחת החביות - על אף התכוכה... ומצאו כך את הדרך אל החופש.

על פי מספרים רשמיים, הצליחו לברוח מגירס בדרכים לא מבוררות 810 עצורים במשך 5-8 שנות קיום המחנה.

ה ת ז נ ה - יו ת ר ג ב ו נ : ת ת - ת ז ו נ ה

בשעה עשר נשלח נאמן הצריף בליווי שני "משגיחים" אל המטבח, כדי לקבל את מנת הלחם היומית ואת "קפה-הבוקר". המחלק המוסכם על דיירי צריפנו היה יהודי וינאי מבוגר. סמכו על יושרו. אך מסביבו עמדו בכל זאת מדיירי הצריף, כדי להשגיח על שקילה צודקת. לאורה הקלוש של אחת משתי מנורות החשמל החלשות שבצריף, שהפיצה אור רק מתחתה ממש, הועמד שולחן עץ מאולתר. מעליו נתלו מאזני-שקילה. האיש, שקבל מספר ככרות לחם במשקל כמספר דיירי הצריף, החל במלאכת החיתוך והחלוקה. טיב הלחם היה איום. דביק וכבד ולא תמיד אפוי עד תום ! האם היה זה עקב התאכזרות המאפיה סתם, או האם האשם היה בטיב הקמח ??

> באחד התיאורים מצאתי כתוב, כי ככר לחם אחת שמשקלה 750 גרם, נועדה לחמשה מבוגרים. לפי זה היתה מנת לחם יומית 250 גרם. על פי רישום אחר היתה מנת לחם רשמית 350 גרם, בפועל רק 271 גרם. ירקות יבשים, דהיינו אורז או חומצה (=חומס) הוקצו בין 150 ל 100 גרם; ירקות טריים, = דלעות, סלק בהמות ובטטות סופקו בין 500 ל 1000 גרם; 11 גר" שומן צמחי; 13 גר" סוכר; 16 גר" מלח; 3 גר" תחליף קפה מצמח chicoree; - 125 גר" דג מלוח או בשר לשבו 120 גר" גבינה לחודש. רשימה רשמית מגלה, כי בחודש נובמבר 1941, כאשר היינו כלואים במחנה זה חצי שנה, הוקצבו ליכדים קטנים ולזקנים 200 גרם לחם; לנערים-נערות ומבוגרים 275 גרם; לצעירים עובדים בתפקיד, לפועלים ולבעלי תפקידים מיוחדים 350 גרם. בין האחרונים היו הטבחים, מובילי המזון ומנקי השירותים ועוד. בין המנות הרשמיות למנות בפועל היה פחת רציני, מסכם במחקרו קלוז להרי<

נאמן החלוקה חתך פרוסות בעובי אצבע. שתיים כאלה היוו המכסה בד"כ. הן נשקלו במאזניים, כאשר אבנים חלקות שנשקלו אי-פעם, משמשות כמשקולות. אחרי שנחתכו שוב שתי פרוסות בעובי זהה, -תרגול של אלפי פעמים בשבוע-, הושווה משקלם הזהה בשתי פחיות המאזניים. "השופטים" וידעו את צדקת החלוקה. טקס זה התקיים בדומיה מוחלטת יום ביומו, כאשר עיני-כל מביטות בקנאות על ביצוע חלוקה מדויקת. גם הפירורים נאספו בדקדקנות וצורפו למנות שחסר בהן גרם או שניים. בסופו של דבר, קבל כל דייר מנתו היומית. עם גמר החלוקה, התכנס כל דייר בפינתו, מי כדי לאכול מן הלחם עם גבינה ותחליף הקפה שחולק אף הוא במנות שוות בעזרת ספל עם ידית, או כדי לשמרו בקופסה, עד חלוקת מרק הצהריים, בעוד כשעתיים. בדרך-כלל נמשכה החלוקה כשעה. כף שטוחה של ריבה היוותה את מנת הסוכר שבתפריט. גם היא חולקה בקפידה.

בכל Ilot היה מטבח מרכזי לאסיריו. בישלו שם בדודים צבאיים גדולים, שחורים כמראה. מהם חולק מרק הצהריים והערב. העמידה בתור ארוך. הטבח היה בעל-הבית על כר, אם זיכה אותך במים דלוחים בעקר עם מעט תוכן, או האם דלה מתחתית הסיר תוכן ממשי לצלחתך מפח. הפיקחים באו לקראת סוף החלוקה, בתקווה שאז ירבה התוכן על המים. אך זה היה הימור יום-יומי. באם זכיתי, שמחת. באם הפסדת, יצאת מאוכזב ורעב יותר, ... עד למחרת בעוד 24 שעות. בימות החורף הובא המרק לצריף בדלי. החלוקה תחת המנורה העמומה. מאחר וגרעיני החומס או האורז שוקעים בתחתית הדלי, נדרש המחלק המוסכם